

HISTÒRIA DE L'EDICIÓ A CATALUNYA

L'edició a Catalunya: segles XV a XVII

Manuel Llanas

edici

a Cata

CREMI D'EDITORS DE CATALUNYA

HISTÒRIA DE L'EDICIÓ A CATALUNYA

L'edició
a Catalunya:
segles XV a XVII

HISTÒRIA DE L'EDICIÓ A CATALUNYA

L'edició a Catalunya: segles XV a XVII

Manuel Llanas

(amb la col·laboració de Montse Ayats)

GREMI D'EDITORS DE CATALUNYA

2002

Sota les sancions establertes per les lleis, queden rigorosament prohibides, sense l'autorització per escrit dels titulars del copyright, la reproducció total o parcial d'aquesta obra per qualsevol mitjà o procediment –incloent-hi la reprografia i el tractament informàtic– i la distribució d'exemplars d'aquesta edició mitjançant lloguer o préstec públics.

© 2002 Manuel Llanas i Pont
© 2002 per la present edició
Gremi d'Editors de Catalunya
València, 279 - 08009 Barcelona

Creació de la portada i maquetació interior: Carmen Olivares
Coordinació, realització i producció: KOSMOS, S.L.

D.L.: B-84-932300-2-2
ISBN: B-34217-2002

Primera edició: Novembre 2002

Sumari

Pròleg	9

Els segles XV i XVI

Recepció de la impremta	15
Primers textos impresos	21
La impremta a Montserrat	29
Notes sociològiques, econòmiques, quantitatives i tècniques sobre els orígens de la impremta	35
Els impressors de l'època incunable	
Botel	51
Planck, Hurus, Girardus i Brun	54
Spindeler	56
Gherlinc	59
Luschner	65
Gumiel	68
Miquel	73
Posa	77
Pou i Labarola	81
Rosenbach	83
Apunts sobre els llibreters	95
Un bibliòfil: Pere Miquel Carbonell	107
Els llibreters i l'activitat editorial. Primers editors	110
L'agremiació dels llibreters-editors	114
Joan Guardiola, llibreter i editor	125
Modalitats de l'edició	131

Altres aspectes de l'edició	139
El llibre i la seva circumstància en el segle XVI	155
Impremta i edició al marge de Barcelona en el segle XVI: Girona, Lleida, Tarragona i Perpinyà	163
Impressors més rellevants del segle XVI	
Carles Amorós	171
Joan Carles Amorós	179
Pere Montpezat	181
Els Cortey, Jaume i Pau	185
Pere Malo i els seus successors	189
Jaume Cendrat	194
Hubert Gotard	197
Claudi Bornat, un mercader del llibre	202
Traves a la publicació i circulació del llibre: llicències, censures i índexs. La Inquisició	210

El segle XVII

Panorama de la impremta i l'edició	231
Impremta i edició lluny de Barcelona	
Tarragona	239
Girona	242
Lleida	249
Perpinyà	255
Tortosa	258
L'agremiació dels impressors i els conflictes amb els llibreters	259
Impressors i editors més notables	
Gabriel Graells	271
Els Cormellas	273
Jeroni Margarit	281

La nissaga dels Matevat	284
Llorenç Déu, impressor i gravador	295
Esteve Lliberós	298
Gabriel Nogués	300
Jaume Romeu, un precursor	303
Els Lacavalleria, pare i fill	307
Altres figures: Forcada, Gelabert, Andreu, els germans Ferrer, Surià i Llopis	313
Joan Jolis, primer nom d'una empresa històrica	319
Rafael Figueró, sènior i júnior, entre el XVII i el XVIII	323
La impremta del <i>Quixot</i>	329
Bibliografia	335
Índex onomàstic	341

Pròleg

Aquest volum constitueix el primer lliurament de la història de l'edició catalana que, encarregada pel Gremi d'Editors de Catalunya, n'ha de tenir tres i ha de quedar enllestida en principi el 2004. El projecte –precedit del pòrtic *El llibre i l'edició a Catalunya: apunts i esbossos* (Barcelona: Gremi d'Editors de Catalunya, 2001), també a càrrec meu i amb un pròleg de Miquel Batllori– culmina, així, la primera fita, que m'ha semblat escaient encapçalar amb unes quantes reflexions i puntualitzacions.

La primera es refereix a les fonts informatives. És probable que, fins que un no s'hi posa a fons, no acabi d'adonar-se del deute immens que la nostra cultura té contret amb Jordi Rubió i Balaguer, un savi excepcional que a uns coneixements i una sagacitat fora de sèrie unia una humilitat en la feina intel·lectual que no fa sinó enaltir-ne la figura. El present llibre proclama amb orgull, doncs, les lliçons apreses en una colla de treballs del doctor Rubió sobre el món del llibre, començant per aquell patracol prodigiós sobre la impremta i la llibreria a Barcelona, enveja d'una pila de cultures que no tenen res que ni de bon tros pugui comparar-s'hi i, per a vergonya nostra, títol de fa dècades introbable, ni tan sols en els circuits de les llibreries de vell. Flanquejant aquesta extraordinària personalitat, cal mencionar també les de Pere Bohigas i Josep M. Madurell, de les aportacions dels quals sóc també tributari. Tot el que han estudiat aquests tres erudits és terreny sòlid, a partir del qual poden formular-se hipòtesis de fonament ferm. Tot el que ells han deixat

desassistit –a grans trets, a partir de la segona meitat del segle XVI– esdevé, per contrast, aproximat, fràgil, insegur o ignot. Era fatal que el present estudi, que només pot aspirar a bastir un edifici amb aparences d'habitabilitat, es ressentís d'aquests desequilibris.

Uns desequilibris que la bibliografia final delata a cada títol: al costat dels decisius i insubstituïbles, n'hi ha una majoria de menors, de citació altrament obligada a causa de l'escassetesa. Per fortuna, i en especial per al segle XVII, he pogut comptar amb la documentació personal de Viada i Lluch, conservada a l'Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona (Ca l'Ardiaca). En efecte: les capses 1, 2 i 3 d'aquesta documentació contenen, sota el nom d'"Impressors", no pas un seguit de monografies (com massa còndidament cabria esperar), sinó un repertori de títols dels impressors barcelonins elaborat de forma més aviat precària (es tracta d'una pila de sobres amb retalls de paper, manuscrits, mecanografiats i impresos). No es pot pas dir que el munt d'hores que Montse Ayats i un servidor hem invertit remenant aquesta paperassa a fi de desxifrar-la (hi ha cal·ligrafies jeroglífiques), classificar-la i transformar-la en fitxes bibliogràfiques consultables hagi estat de profit ple, però sí que ha servit per poder fer alguna contribució nova i en altres casos per completar informacions sobre uns impressors o, simplement, per poder dir alguna cosa de substància sobre uns altres.

Vull referir-me igualment a la confusió entre les figures de l'editor, de l'impressor i del llibreter que es produeix en l'edició antiga. De fet, l'editor tal com avui el coneixem no sorgeix amb personalitat pròpia i distintiva fins ben consolidada la revolució industrial, de tal forma que les observacions sobre el moviment editorial que conté el present volum són vàlides fins a la segona meitat del segle XIX. Fins a arribar-hi, doncs, ens trobem amb una diguem-ne fluctuació conceptual que impedeix delimitar amb precisió les funcions dels uns i dels altres. Hi ha persones (comerciants i professionals diversos) i institucions que, esporàdicament o habitualment, es transfiguren en editors moguts per interessos econòmics, culturals

o ideològics, però passa també que els impressors i sobretot els llibreters són els que fan aquest paper. No és rar, d'altra banda, que un llibreter, sense abandonar l'ofici, esdevingui també impressor. Per tot plegat, l'edició preindustrial, a falta de catàlegs editorials, ha de fonamentar-se en el repertori de la producció dels impressors, per més que sovint no siguin sinó els professionals que aconsegueixen els encàrrecs rebuts. La selecció dels nostres, d'impressors, s'ha fet atenent a un doble criteri: el volum i la singularitat de la producció. Fora de Barcelona, en canvi, he tendit a l'exhaustivitat, en especial perquè l'activitat impressora i editora resulta comparativament molt inferior.

Al capdavant del capítol de reconeixements hi figura en primer lloc, i amb llum pròpia, Montse Ayats, que ha resultat (val a dir que jo ja ho pressentia) una col·laboradora activa, laboriosa, puntual i eficaç, que, a més, ha fet una lectura de l'original que li ha tret imperfeccions. Tot seguit vull mencionar també el personal del Servei de Biblioteques de la Universitat de Vic, al qual he marejat intensament amb peticions de documents, préstecs interbibliotecaris laberíntics i prorrogats, dubtes i consultes. Alguns professors de la Facultat de Ciències Humanes, Traducció i Documentació i, doncs, col·legues (i, això no obstant, amics) m'han ajudat facilitant-me llibres i fotocòpies de materials de difícil accés, aclarint-me algun punt o, simplement, sofrint amb estoïcisme la incontinença verbal segregada per la meua obsessió monogràfica: Joan-Isidre Badell, Ferran Burguillos, Laia Moñino i Pere Quer. *Last but not least*, vull agrair a la família, que personifico en Victòria i Eloi, la paciència bíblica amb què continuen suportant aquestes meves aficions tan absorbents –i tan apassionants.

Manuel Llanas

Juliol de 2002

Els segles
XV i XVI

Recepció de la impremta

Segons declara l'arxiver Pere Miquel Carbonell en les *Cròniques d'Espanya*, "lo imprimir de lletres que es dien d'estampa no començà fins en lo temps del rei Joan d'Aragó". Atès que el regnat d'aquest monarca, Joan II, s'inicia el 1458, no hi ha dubte que, la notícia, Carbonell la circumscriu al territori de la Corona d'Aragó, on la novetat s'estén a partir de 1472, any en què acaba la guerra civil catalana. Si en l'estat actual de la investigació no podem determinar amb convicció plena el primer llibre imprès a Catalunya, més difícil resulta encara fixar la data en què es coneix el nou art de l'estampa. En la recopilació documental del tàndem Madurell-Rubió, no s'hi troba, abans de 1477, cap menció de llibres estampats. Tampoc no ajuda a la datació la terminologia de l'època, confusió a l'hora de distingir l'art d'escriure llibres

Gravats
il·lustratius
d'un taller
d'impremta
primitiu

a mà del d'imprimir-ne. Un botó de mostra: el 1494 l'impressor Joan Rosenbach rep un pagament en concepte "dels treballs de l'escriptura de dita estampa", expressió en la qual el mot "escriptura" no significa còpia manuscrita, sinó composició tipogràfica. En altres ocasions, la confusió terminològica devia ser voluntària; és el cas dels humanistes, entestats a anomenar còdexs tots els llibres, els impresos inclosos. Sigui com sigui, sembla evident que, a casa nostra, de l'existència de llibres estampats es va tenir notícia abans que compareguessin els impressors, dels quals el primer documentat, el 1474, és l'alemany Enric Botel, que aquell any nomenava un monjo del convent barceloní de Sant Agustí apoderat dels seus negocis. No sembla tampoc discutible que l'aparició dels llibres impresos es produeix dins un mercat del llibre passablement desenvolupat, cosa que en facilita, des del principi, la comercialització i difusió.

Per bé que no abunden entre nosaltres els testimoniatges referits a l'aparició de la impremta, val la pena exhumar-ne alguns de positiu interès. El del mateix Carbonell, per exemple, és probable que calgui associar-lo al documentat desdeny pel llibre imprès manifestat pels humanistes. Entre 1470 i 1472 tenim coneixement de la compra, per part de Carbonell, d'un seguit de llibres: tots són manuscrits. Ho eren, també, els que, el 1475, Carbonell mateix rebia com a regal de Jeroni Pau, cosí seu. El primer llibre imprès que entra en la biblioteca del nostre arxiver devia ser l'edició napolitana de Sèneca de 1475 que, dos anys després, compra al llibreter barceloní Antoni Ramon Corró: es tracta del primer document conservat que es

refereix explícitament a un llibre imprès. Un altre humanista, Vespasiano da Bisticci (1421-1498), conseller de Cosme de Mèdici i del papa Nicolau V, va fer negocis recopilant manuscrits i fent-ne fer còpies destinades a la venda, i va ser bibliotecari del duc Frederic d'Urbino, que, mort el 1482, no tenia cap llibre imprès en la seva biblioteca (*"se ne sarebbe vergognato"*, asseverava Bisticci). Tot i això, aquesta elitista displicència respecte al nou invent dista de ser unànime entre el gremi. Ho prova la nòmina dels primers llibres impresos a València i a Barcelona (clàssics grecollatins com Aristòtil o Sal·lusti, gramàtiques llatines com la de Niccolò Perotti o Perottus), inexplicables, com ha posat en relleu Pere Bohigas, sense l'existència de nuclis humanistes impulsors d'edicions com aquestes.

La difusió de la impremta a Europa al segle XV

Dins l'àmbit de la nostra cultura, les observacions més extenses sobre el nou art de la impremta són degudes a un metge valencià, Francesc Argilagues, que va estudiar a Siena i a Pisa i a finals del segle XV, a Venècia, té cura de l'edició de l'*Articella* (1483), un compendi d'escrits mèdics en llatí de diferents autors. En el pròleg (en rigor, un homenatge a la memòria de dos mestres venerats, Hipòcrates i Galè), Argilagues no s'està de censurar la majoria d'impressors, "que acostumen molt sovint a canviar i capgirar allò que han rebut en bones condicions", és a dir, a no respectar la lletra dels originals, que apareixen així sembrats d'incorreccions de tota mena (de la condemna general, Argilagues només en salva un impressor, Hermann de Colònia, poc després d'haver lamentat "la descurança de la gent de la nostra època"). No s'està tampoc de deplorar els esforços esmerçats a imprimir "coses sense cap valor", mentre es tolera que les obres "extraordinàries dels metges antics es facin malbé, amagades a les tenebres". Però el que sobretot hi destaca és una encesa apologia dels beneficis de la impremta, que permet difondre el llibre com mai fins aleshores, fins al punt, assegura, que ja comença a haver-hi cases particulars que n'estan plenes, de llibres. Les paraules d'Argilagues (que transcrib segons la traducció de Martí Duran) tenen el valor afegit de la data primerenca, després del nou invent:

Els mortals han de lloar amplament l'inventor d'aquest art, i també aquells que, després d'ell, amb gran cura i diligència, l'augmentaren, conrearen i perfeccionaren dia a dia. Car aquests homes feren unes obres tan útils al gènere humà com no n'havien vist cap els temps dels avantpassats. Per la qual cosa han aconseguit entre els

d'èpoques precedents una glòria immortal i eterna i tota mena de lloances. Els homes de la nostra època poden ben alegrar-se, doncs, de disposar d'una immensa quantitat de llibres, que no tingueren els nostres avantpassats i l'època que precedí aquesta. Veiem, efectivament, que la quantitat de llibres impresos ha augmentat tant que cal omplir-ne no sols biblioteques, també cases i tot.

Els retrets a la descurança dels impressors devien ser moneda corrent. Al testimoniatge d'Argilagues podríem afegir-hi el del prior del convent de Sant Jeroni de la Murtra, que el 1528 ponderava la puresa dels manuscrits bíblics que s'hi custodiaven, per fortuna estalvis, afegia, de les adulteracions que haurien sofert impresos. Per contrast, de vegades els protagonistes d'una edició subratllaven amb orgull que la impremta els havia permès corregir les errates que copistes poc preparats havien anat introduint en els originals manuscrits. Això és el que destaca el colofó

de l'*Ingressus facilis rerum intelligibilium*, obra de Joan Janer, monjo de Santes Creus i professor de lul·lisme a Barcelona, on Pere Miquel la imprimeix el 1492. Heus-ne aquí, traduïts per Jordi Rubió, els fragments més sucosos:

Aquest llibre havia estat viciat un poc per defecte dels copistes ignorants, i allunyat del text de l'autor, si no en el sentit, en l'encadenament de les clàusules. Per tant i per a estampar-lo i necessitant de correcció, En Joan Baró, ciutadà de Barcelona, baró disertíssim i aprofitat i fidel deixeble en l'art lul·liana de l'autor de l'obra, el portà i lliurà a En Pere Miquel, impressor i llibreter d'aquesta ciutat, el qual el rebé joiosament, corregit i reconegut per En Joan Baró, no sense treball, tan fidelment com pogué i sense deixar-hi taca ni arruga.

En qualsevol cas, el fet és que, contràriament al que es podria pensar, la ràpida expansió de la impremta no extingeix el llibre manuscrit. Dins la primera meitat del segle XVI, dels 36 exemplars del *Llibre dels àngels*, de Francesc Eiximenis, localitzats en inventaris de biblioteques privades barcelonines, 14 són manuscrits. Encara al segle XVII, escriptors com Francesc Vicent Garcia o Francesc Fontanella no publiquen gairebé res en vida i la seva obra es transmet en diferents còpies o reculls manuscrits, en la tradició dels antics cançoners. I, d'altra banda, molts clàssics literaris i històrics triguen a accedir a la impremta, fenomen tal vegada indestruable del menysteniment humanista. Així, per posar-ne uns quants exemples, la primera obra en català de Lull, el *Blanquerna*, no s'estampa fins a 1521; l'*Espill* de Jaume Roig, fins a 1531; la poesia d'Ausiàs March, fins a 1539; la *Crònica* de Jaume I, fins a 1557; i la *Crònica* de Ramon Muntaner, fins a 1558.

Primers textos impresos

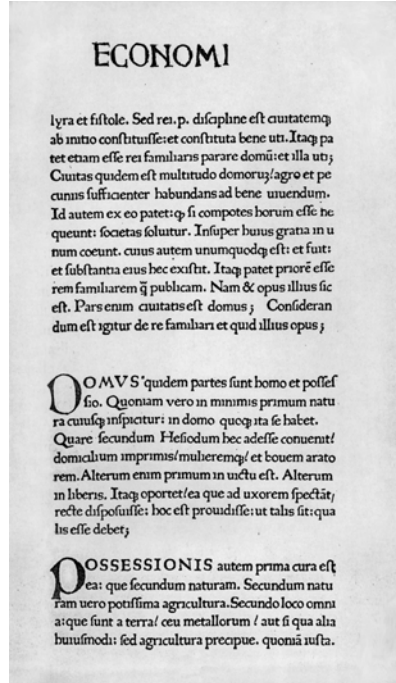
Aquí i arreu, la impremta primitiva es caracteritza molt sovint per la dificultat de determinar amb precisió la cronologia dels llibres. Començant pel primer de tots, la Bíblia de Gutenberg, és habitual que s'imprimeixin sense el colofó que, equivalent al modern peu editorial, facilita les dades de l'elaboració del llibre, i entre aquestes la data. Per poder fixar-la ni que sigui aproximadament, en aquests casos l'erudició es veu obligada a fer entrar en joc una colla d'elements, des dels tipogràfics fins als històrics i els documentals. Posades en aquest terreny, les conclusions dels estudis bibliogràfics admeten un grau variable d'interpretació, fet que explica les freqüents discrepàncies entre especialistes. I, també, els variats canvis d'escenari. Fins fa relativament poc, per exemple, les *Obres o trobes en llaors de la Verge Maria* (volum aparegut a València, per cert sense colofó, el 1474) era considerat no tan sols el primer llibre imprès en català, rang que encara ostenta, sinó també el primer incunable hispànic. Avui l'ha desplaçat d'aquest privilegiat lloc en el rànquing, qui sap per quant de temps més, un volum que, també mancat de colofó, s'imprimeix a la província de Segòvia el 1472 i recull els acords d'un sínode de bisbes (l'anomenat *Sinodal* d'Aguilafuente). De vegades s'ha discutit fins i tot la data de llibres amb un colofó ben explícit. Entre nosaltres el cas més conegut és el del *Libellus pro efficiendis orationibus*, una gramàtica llatina de Bartomeu Mates impresa per l'alemany Joan Gherlinc a Barcelona l'any, segons el colofó, 1468. Fins ben entrat el segle XX va ser considerat un dels primers llibres impresos a Europa fora d'Alemanya, però

Agustí Duran i Sanpere, primer, i Jordi Rubió i Balaguer, després, van demostrar de forma incontrovertible que en realitat havia aparegut vint anys després, el 1488.

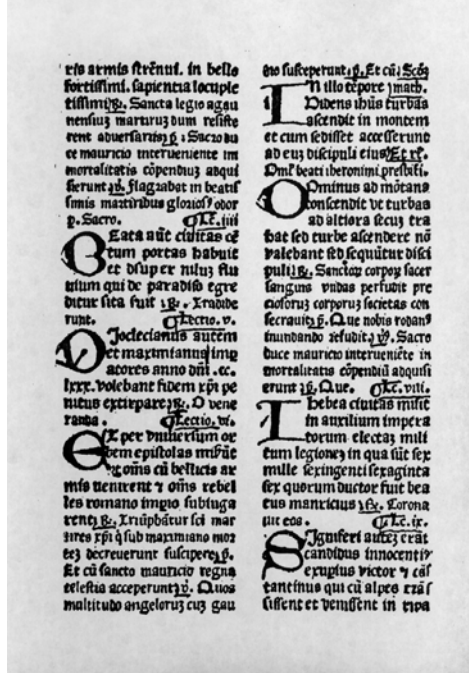
Per bé que no hi ha unanimitat respecte al títol i a la data, tothom admet actualment que el primer llibre imprès a Catalunya es publica a Barcelona. La documentació exhumada fins avui fa que Pere Bohigas, compartint l'opinió del crític i tractadista George D. Painter, es decanti a donar la primacia a una *Ethica. Politica. Oeconomica* d'Aristòtil, probablement impresa a la capital del Principat el 1473 per una societat de tres impressors alemanys: Enric Botel, Jordi Von Holtz i Joan Planck. Datada al colofó el 1475, una edició dels *Rudimenta grammaticae*, de Niccolò Perotti (Perottus) va ser impresa pels també alemanys Joan de Salzburg i Pau de Constança (també conegut com Pau Hurus). Es tracta del primer llibre amb data aparegut a Barcelona, un volum de gènesi curiosa i instructiva alhora. El text imprès que li va servir d'original es va trobar a la platja barcelonina; formava part de la càrrega d'una nau pirata capturada. Gràcies al colofó sabem igualment que és Joan Peiró, secretari reial, baró hispànic, però també llatí i educat al Laci (*vir etsi hispanus latinus tamen et in Latio educatus*), qui decideix amb un grup d'amics fer imprimir l'atzarosament trobada gramàtica de Perotti, amb el propòsit de llatinitzar la pàtria i, així, redimir-la culturalment de la barbàrie. El primer llibre imprès a Barcelona i a Catalunya en català i datat és una traducció, el *Regiment de prínceps* d'Egidio Colonna (conegut també per Aegidius Romanus), que surt de l'obrador de Nicolau Spindeler el 1480 (i el reedita

Joan Luschner, també a Barcelona, el 1498). Digna de ser destacada és una altra edició barcelonina, la de la *Suma de l'art d'aritmètica*, de Francesc de Santcliment, impresa per Pere Posa el 1482 i el primer tractat sobre aquesta matèria aparegut a la península Ibèrica.

Anterior és l'únic incunable de Tortosa, una reedició dels *Rudimenta grammaticae*, de Perotti, impresa per Pere Brun i Nicolau Spindeler el 1477. Tots els incunables de Lleida surten de l'obrador d'Enric Botel, que s'estableix a la ciutat cridat pel capítol de la catedral. Tot i això, la major part de la seva producció, que abraça uns vint-i-cinc títols i s'estén entre 1479 i

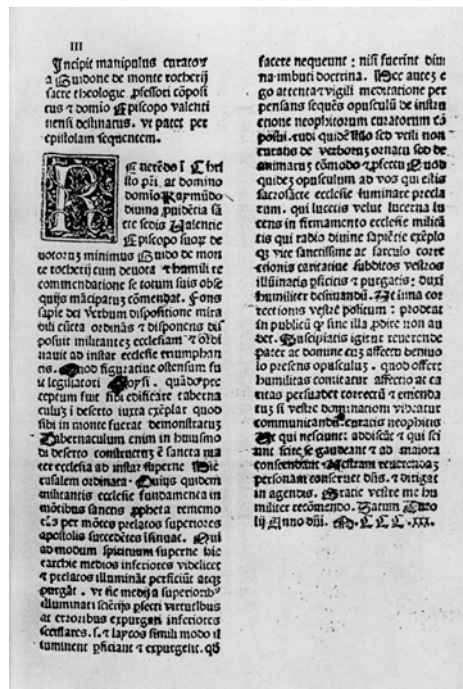
Pàgina de l'*Ethica*.
Politica. *Oeconomica*
d'Aristòtil, probablement
el primer llibre imprès a
Catalunya (1473)

1498 (any de l'últim incunable lleidatà conegut), sembla destinada al consum de la universitat local. La trajectòria impressora de Botel a Lleida comença pel *Breviarium Ilerdensis*, de 1479, i continua amb títols com *Philosophia pauperum* (1485), de sant Albert Magne, *Commentum super libros ethicorum Aristotelis* (1489), de Petrus de Castrovol, o les traduccions, fetes respectivament per Francesc de Santcliment i per Antoni Ginebreda, d'una obra italiana anònima, *Flors de virtute e de costums* (1489) i de *De consolació* (1489), de Boeci. Avui es discuteix la tradicional assignació a Girona del *Memorial del peccador remut* (1483), de Felip de Malla, d'impressor desconegut;

Pàgina del *Breviarium Ilerdensis*, primer llibre imprès a Lleida (1479)

fora de tota controvèrsia es troben, en canvi, el *Psaltiri devotíssim* (1495), obra de Francesc Eiximenis de la qual l'impressor castellà Diego Gumiel va estampar dos mil exemplars, o *Paris e Viana* (1495), títol sortit del taller que Gumiel mateix compartia amb l'asturià Joan de Valdés i que, emplaçat al carrer de Ciutadans, va ser el més important de la Girona del segle XV. El primer llibre que s'estampa a Tarragona és un manual per a la formació de sacerdots, el *Manipulus curatorum*, de Guido de Monte Rocherii, imprès per Nicolau Spindeler el 1484; segons sembla, els altres incunables tarragonins pertanyen ja a finals de la

Primera pàgina del *Manipulus curatorum*, primer llibre imprès a Tarragona (1484)

centúria i els imprimeix Joan Rosenbach, que entre 1498 i 1500 treballa a la ciutat al servei del capítol catedralici. En són resultat l'*Expositio aurea hymnorum* i el *Breviarium secundum consuetudinem ecclesiae tarraconensis*, tots dos de 1498, i el *Missale secundum consuetudinem ecclesiae tarraconensis*, de 1499. Com es detalla més endavant, al monestir de Montserrat el primer incunable l'imprimeix Joan Luschner el 1499: és el *Liber meditationum vitae Domini nostri Iesu Christi*, seguit per uns quants més, del mateix any i del següent. Perpinyà tanca la nòmina de ciutats catalanes; a la capital del Rosselló, Joan Rosenbach hi imprimeix una colla de llibres en el tombant de segle: un *Breviarium Elnense* (1500, encàrrec de l'aleshores bisbat d'Elna i pel que se'n sap l'únic incunable), un vocabulari català-alemany i alemany-català (1502), un tractat de cirurgia de Pere d'Argilata (1503) i uns quants títols de molt consum i de petit format que no es conserven. Al llarg del segle i en el conjunt de Catalunya, Barcelona i Lleida, ciutats universitàries, són els indrets amb una activitat impressora més vigorosa; en els altres aquesta activitat resulta més aviat efímera. Si eixamplam la mirada als Països Catalans, a aquesta relació cal sumar-hi València, d'un relleu idèntic o superior al de Barcelona, i la població mallorquina de Valldemossa, on entre 1485 i 1487 Nicolau Calafat imprimeix tres títols.

La quantificació de la producció impresa no s'esgota ni de bon tros amb els repertoris bibliogràfics. Cal tenir molt en compte, primer, que tenim documentades una pila d'edicions de les quals no ens ha arribat ni un sol exemplar, fet que obliga a creure que es van publicar

A la pàgina següent, colofó de *Rudimenta grammaticae*, únic incunable de Tortosa (1477)

llibres (pocs o molts, no se sap) que desconeixem. De l'impressor Gherlinc, que, com veurem, treballa força, només conservem un exemplar d'una de les obres que imprimeix. La devastació ha afectat en especial els impresos en llengua vulgar, molt menys valorats que els llatins. Un inventari de 1507 menciona 200 exemplars del *Llibre de tres* i 100 del *Testament d'en Bernat Serradell*, cap dels quals no ha perviscut, de manera que tan sols tenim accés a aquestes obres a través de còpies manuscrites. Més vistós resulta que dels dos mil exemplars que s'imprimeixen el 1495 a Girona del *Psaltiri* d'Eiximenis només en conservem un. O que dels 715 de la primera edició del *Tirant lo Blanc* (1490) ens n'hagin arribat tres, per contrast amb l'únic que tenim de la segona edició (1497) de la mateixa novel·la. Un segon factor menyscaba la fiabilitat dels censos dels textos impresos. Des dels orígens, la impremta es nodreix d'encàrrecs de textos

Præsens huius grammaticæ opus magnum præclarumq;
 Dertulie Impressum per Magistram petrum Brun Ge
 bennis genitum Et Nicolaum Spindeler de Lütchau ger
 manum Anno Christiane salutis . M . LCCC .
 LXXVII . Die vero XVI mensis Junii finem perfectum
 feliciter sumis .

DEO . GRATIAS .

Abigencant la bñina fgracia/vengada es la fi de esser impressa
la pñma part del libre apellat Memorial del peccador remut:
impressa a despies ven Abateu vendrell mercader: en la ciutat
de Girona: dñans a .xvii. de Novembre lany dels salut nostra
M.D. .L.L.L.L. lxxx. p. tres.

menors que, estampats en fulls volants o plec solts, en constitueixen l'activitat més sostinguda i, doncs, la base econòmica més segura i regular. Són textos com les butlles (impreses ja per Gutenberg abans de la Bíblia), els edictes, els formularis, els almanacs, els cartells, els escuts, les estampes, les cartilles escolars, els goigs, els naips o els ventalls, una variada tipologia d'impresos sovint de circumstàncies, de venda constant i destinats a ser molt difosos. Uns impresos, en fi, de vegades anomenats de "remenderia" i acompanyats de la clàusula *sumptibus propriis*. És justament la gran difusió la que explica que, de tota aquesta tipografia de baix preu, d'existència documentalment demostrada, tan sols se'n conservin poquíssimes mostres, un pal·lidíssim reflex de la producció real. Es tracta d'una paradoxa només aparent, perquè, de sempre, els textos de consum majoritari, manuscrits o impresos, són els més fràgils i, doncs, els que menys perduren. D'aquí que resulti tan enganyós valorar l'activitat d'un impressor a partir dels llibres que ens n'han arribat. Calia tenir les premses ocupades el màxim de temps, i això només era possible acceptant tots els encàrrecs, fins i tot (o sobretot) els més humils.

Colofó del *Memorial del peccador remut*, probable primer llibre imprès a Girona (1483)

La impremta a Montserrat

A desgrat d'un sensible buit de més de dos segles (entre el XVII i el XIX), l'Abadia de Montserrat pot exhibir amb orgull el títol de ser el segell editorial en actiu més antic del món. En concret, hi ha documents que semblen provar que la tasca editorial s'hi inicia amb unes butlles el 1493. L'abadia alberga també, juntament amb el monestir de Subiaco (el primer indret d'Europa fora d'Alemanya, a tocar de Roma, on arriba la impremta –era el 1465), un dels únics tallers tipogràfics establerts en un monestir abans

anime que in purgatorio erant longo tēpore purgare. In tertia.quotienscumq; omittit v[er]ba h[uius] statum id est amb[ul]andum sine spiritu[m] totius recipit aliquam gratiam spiritaliam.

¶ *Explicit instructio novitior. vna cum tractatu de quatuor virtutibus cardinalibus edito a sancto Bonaventura in monasterio be[ati]ssime virginis Marie de monte ferrato ordinis sancti Benedicti de obseru[ati]a Imp[ressum] per Johanne[m] Luschner alamanu[m] expensis eiusdem monasterij. Anno domini. millesimo quadringentesimo nonagesimonono. xvj mensis Junij.*

Colofó de
*De instructione
novitiorum,*
un dels incunables
montserratins (1499)

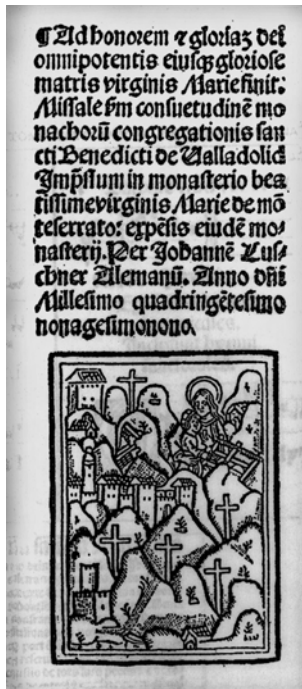
Detall d'un
processoner benedictí
imprès a Montserrat

de 1501. Així, el 1999 celebrava el cinquè centenari del primer llibre que s'hi va imprimir. Amb una vida monacal en crisi des de mitjan segle XV, Montserrat pertanyia des de 1493 a la congregació benedictina de Valladolid, que hi va establir una comunitat de monjos castellans entre els quals destacava fra Garcia Jiménez de Cisneros, prior (1493) i després abat del monestir fins a la seva mort (1510). Cisneros no tan sols reforma a fons la comunitat monàstica, sinó que, gràcies a la impremta, rellança la projecció exterior del santuari i el vincula a la modernitat. Els contactes de l'abat amb els tallers tipogràfics daten de 1497-1498,

anys en què, a Barcelona, fa imprimir un opuscle espiritual i un llibre d'oració, aquest segon en l'obrador de Joan Luschner. Per això, quan rep de Valladolid l'encàrrec d'editar els llibres litúrgics de la congregació, Cisneros, a qui calia trobar un impressor avesat a aquesta mena de textos (que inclouen notacions musicals), torna a recórrer a Luschner, a qui demana que traslladi una premsa al monestir. De tota manera, i atès que l'altre gran impressor expert en llibre religiós, Rosenbach, es trobava aleshores a Tarragona, tampoc no devia tenir gaire on triar.

Colofó del
Missale montserratí
de 1499

Per un altre costat, Cisneros estava profundament interessat per un moviment ascètic i espiritual sorgit no feia pas gaire als Països Baixos, la *devotio moderna*, i se li va acudir d'aprofitar l'arribada de la impremta a Montserrat per estampar alguns títols que s'hi vincuessin. I que servissin, alhora, els seus propòsits reformadors.

Són aquests, justament, els primers volums que, el 1499 i en tiratges que oscil·len entre 800 i 1.000 exemplars, el taller de Luschner estampa al monestir, començant pel *Liber meditationum vitae Domini nostri Iesu Christi* (que du la data del 16 d'abril) i continuant pel *Tractatus de spiritualibus ascensionibus* (del 16 de maig), pel *De instructione novitiorum* (del 16 de juny) o pel codi espiritual dels monjos, *Regula eximii patris nostri beatissimi Benedicti* (del 12 de juny). Aquests títols del programa reformador de Cisneros culminen en una obra seva que, en versió castellana i llatina, veu la llum ja pel novembre de 1500 i esdevé el llibre de capçalera de la congregació durant tres segles: *Ejercitatorio de la vida espiritual-Exercitatorium vitae spiritualis*.

Simultàniament, l'encàrrec rebut de Valladolid comença a materialitzar-se a mitjan 1499 i es compon de cinc obres, destinades a unificar litúrgicament la congregació: al primer, el *Missale secundum consuetudinem monachorum congregationis Sancti Benedicti de Valladolid*, el va seguir un breviari, un himnari, un responsori i un processoner. Segons Francesc Xavier Altés, de qui manllevo aquestes informacions, aquests tres darrers llibres, presidits per les notacions musicals, són tipogràficament pioners.

A la pàgina següent, butlla d'indulgències per a la confraria de Montserrat

Menció al marge mereixen les butlles, que, enriquides amb nous privilegis pel papa Alexandre VI (el segon papa Borja) el 1495, Cisneros ja havia fet imprimir a Barcelona entre 1496 i 1498. Eren butlles de les anomenades de confraria, que concedien béns espirituals a canvi d'una taxa per al sosteniment del santuari. Hi havia també, amb la mateixa destinació, les butlles de difunts, que els feia receptors de suffragis. Tant les unes com les altres s'imprimien

Glòria e honor de deu tot poderos: e dels gloriósa virge madona sancta Maria ma

Are sua: e a gran deuogio e vilitat de les amena de lo facto xpiano. Nostre sant pare Alexandre, vj. a supplicacio dels excellentissimo Admircps lo Rey e Reyna de Castilla, de Leon, y de Brago, te. nostres senyors benaucturadament regnans: ab luro ltra: e apostolica. ha confirmat, approbat y declarat totos los indulgencis plenarios e altres qualscuol: per lo sanctissimo Innocent papa vuyte de benaucturada memoria com per les altres sanctos pares p: dexteros. fenuato: gadas al Donasir de la gloriósa virge. Maria de Donasir: et del orde de sant Bernet del bhar de Sicyle: atots los facto xpianos homens e donas: que lluois crano apes serian confreres dela confraria dela dita virge Maria de Donasir. En les quals entre altres moltes gracios se cõte. Quels confesiois encl dit Donasir deputato: pera oyr los p: fessiois dels peregrins v: sistantes la Capella de nostra Dona: lo quito dits p: feres o quiscu dells digran: asi encl dit Donasir com de fora dell en qualscuol part q: si a los pugan absolre e ab solgan. De tots e qualscuol casos quant nulla greus e enomco que san encara que la absolcio dells sia ala sede apostolica referuada: vna vegada en la vida tan solament. Y dels altres no referuats: tanto vegades quant seran necessarias. E asi matez lo pugan atorgar plenaria remissio de tots lurs peccats e de totos los peccos de purgator: en lo article dela mort tan solament. E si les deue que qualscuol confrare o confreres morran en tẽps de entredit: apofat per qualscuol autoritat: puren cõter forterats ab la cõmõia pompa e solemnitat acostumada en temps que noy ba entredit: pus que aquell o aquellos no hagen donat causa al entredit: o que la sepultura ecclesiastica son aello sp: galment per alguna causa o raho entredita. E per semblant ba lur sacrament de nou ampliar e atorgar als dits confreres: que en temps de entredit apofat per la autoritat dels ordinario: pugan eoy los officis diuinals. e rebre los sacraments dela eglisea. pus ad no hagen donat causa. E per quant vos venerable. *senyor y noble home. donat bono. l. re e denotancie dauen donat e pagat la sifena part de vn ducat oluru sta valua. per la fabrica del dit Donasir e sustentacio dels Pobres e Hereterias que visitan la dita casa: dels Dongoos. Demitans. Hereteres. Donats. y Escolans que encl dit Donasir a nostr* *ys ferueren. yo frare Borgia de Cisneros Prior del dit Donasir. per la autoritat apostolica ami cõmẽcia: vos reb e admet per la present en confrare dela raria e vos contuyri y acõpays al numero e confesio dels altres cofreres demunt dits. peraque pugan conseguir e alegrar vos de totos los gracios: e de totos los dits confreres que de totos los dits confreres conseguen o puren conseguir. E per semblant ab tenos dela present per la materia autoritat: vos do y atore facultat de clegr cofessor p: dnoe o religio: qui inter la forma demuntada a vos absolua en la vida. y en lo verdader article dela mort atore que la dita indulgencia plenaria. E en un altre per la autoritat ami cõmẽcia especialment per aquell cas: per lo R: cõmẽcia par e frare Johan de sant Johan de s: dnoe de sant Bernet de Valladolid general del dit orde: vos reb en Berna sp: gal del dit nostre orde: y vos fua participant en totos los dits. Abstinencias. Ociosos e clausura. que per grazia de nostre Senyor deu se faran en la dita casa y Montanya e en tot lo dit orde: pera sempre en vosra vida com apes de vofra mort. Item los que any ediran per si o per altres: en publico o en secret: directa o indirectament totos qualscuol color: que als cofreres no vican abrey y pacificament de las indulgencis e gracios demuntadas. si essent requesta dintre de sis toms no desistiran: de qualscuol estimo: gran. o condigo que sean per lo matez cas en curren suspensio adiuinis (lurs egliseas. Donasirs e Capellas son posadas en ecclesiastic: e vedit. En testimonio dels quals co les vos es donada la present bulla ab impressio del segell acostumat del diti Donasir. Dada. A *rely* de mag. Rey dela natuadad de nostre Senyor. M. cccc. lxxxv. y vij.*

Forma dela absolcio vna vegada en la vida.

Discreat tu om̄s deus etc. Per la autoritat de nostre senyor: Ihesu xriste dels benaucturats apostols seus sant Bernet e sant Pau e deuolre sant pare sp: galment en aquest cas ami cõmẽcia. yo te absolch de tota sentençia de excomunicacio maior e menor: suspensio. e entredit p: dnoe o per dnoe p: fada: y de totos altres censuras y penos en que per qual scul causa o raho aras encoore: encara que la absolcio de aquells sia referuada ala sede apostolica: y yo reconculle ala comuniõ dels facto xpianos: y ala participacio dels sancts sacraments dela eglisea. E asi matez te absolch de totos los peccats crims y exccelso: que ara ami has cõfessat e dels que te p: fessaras si te referuases. encara que la absolcio de aquells sia referuada ala sede apostolica: In nomine patris filij e sp: s: sancti. Amen.

En lo article dela mort diga lo confessor.

Per la autoritat de munditia: yo te absolch de totos los peccatos: y te atore que plenaria indulgencia e compida remissio de totos los peccats de purgator: aque p: sis culpas e offensas que contra deu has cometas: cras obligat. E restituech te ala innocencia en que cras quant fost enter. In nomine patris filij e sp: s: sancti. Amen. E si de aquesta malicia no morras: sia te referuada per lo verdader article dela mort. Entes e declarat que dela absolcio p: fada en lo article dela mort e no en altra manera.

en fulls volants apaisats, en català i en llatí, i les de confraria afegien al peu una imatge xilogràfica de la mare de Déu. Doncs bé: per iniciativa de Cisneros, l'obrador montserratí de Luschner n'estampa 142.950 exemplars de les de confraria i 46.500 de les de difunts. Aquests grans tiratges van contribuir a escampar la devoció i la popularitat del monestir i del santuari per tota la península.

Enllestida la feina, a finals del 1500 Luschner abandona Montserrat, on acaba així l'època incunable. La segona impremta que s'hi trasllada la trobem activa en dues etapes: 1518-1521 i 1523-1524. En totes dues l'impressor és el mateix, Joan Rosenbach, que ja treballava per al monestir, prop del qual resideix amb la família sense tancar l'obrador de Barcelona. Els serveis de Rosenbach es contracten a fi d'estampar (també per encàrrec de la congregació de Valladolid) més llibres litúrgics, per bé que s'aprofita l'avinentsa per treure a la llum butlles, estampes i altres impresos menors. Entre els títols ara publicats destaquen un diürnal, un breviari, un luxós missal amb profusió de gravats, orles i caplletres i dos leccionaris per a l'ofici diví.

En rigor, aquesta presència d'imprentes al monestir va ser una excepció. Montserrat habitualment treballava amb impressors de Barcelona, de Manresa (al segle XIX) i algunes vegades de l'estranger. El 1918, l'abat Marcet, que des de temps enrere promovia la publicació d'un seguit de revistes, fa instal·lar-hi un altre cop un taller tipogràfic i estimula la creació d'una autèntica editorial. Era la represa d'una tradició, avui feliçment continuada amb el nom de Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

Notes sociològiques, econòmiques, quantitatives i tècniques sobre els orígens de la impremta

Al llarg del segle XV l'activitat impressora està protagonitzada per forasters, fins al punt que només tenim documentats quatre impressors catalans (Pere Posa, Pere Miquel, Gabriel Pou i Bartomeu Labarola), els tres primers dels quals, en rigor, abans de res són llibreters. Potser cap altra edició no il·lustra tant aquest fenomen com la segona del *Tirant lo Blanc*, estampada a Barcelona el 1497. Després d'una

Lo principi dels amors de ypolit
e de la emperadriu.

Quabada descriure la le-
tra tirant la dona a ypo-
lit e pagal la dona ala
princesa present plaer
de mautes e cobras resposta li fer
podi a ypolit dona la letra axi cos
li era stat manat. E la princesa la
pieu ab gran plaer e perço com en
aqlí cara la emperadriu venia per
venre a sa filla: e ella nola poque
tan puel legir pero cõ ella con-
gue q la emperadriu stava a rabona
ab ypolit demanã li del mal de tu-
rant: ell responet li la princesa
se leua de lla bon feya y entrasen
en la cambra ab plaer de mautes p
legir la letra la emperadriu dix ypo-
lit apoco moltes rabones q dela ma-
laltia de tirant tregues basid. La
tua cara ypolit veig tota alterada
fiacax: deico locuta e no feno cau-
sa. Car la malaltia de yn tan valé
tstimm cavaller cõ es tirant tota la
sua partela: ne deven star ab mol-
ta dolor. Car sim fão yo que molts
dolox ne passaba e passã: car en la
nit ne desperre ab aqla. ppa pas-
so cõ sin soo marit fill: o germato
algun acollat parent. Episco quem
fo recobada y be pefat en fon mal-
tenem de bon grat a demir: pze-
flament ypolit li respos si yo thi-
gucio ptop de alguna senyora que
trobas en lo seu lit per gran dotmi
dona que fo como la leparia tantre
polar cõ vostra maicelat: fã: pero ò
voltra altaza non tinch admiracio
pque dotmi solax: negu no^o dia
reoni volreiant noua fã cercar lo
lit. E aço es lo qui causa senyora la
fiacax: alteracio dela mia cara:
e no qe la malaltia de m^o senyor

tirant. E cas un dia de bon cor fu-
plicã a nostre senyor que vulla le-
uar aquesto pensameto tan abolo-
rito q la mia psona fosse. No se ne-
gun sentumet quina cosa es maicelã
no sol aqlis qui senten quina cosa
es amor la emperadriu tingué presci-
cio q ypolit deua amar. E tota la
tristox que la sua cara manifestar-
ua no deua altra cosa ester sino
passio d'amoze: mea penia q plaer
de mautes que en paciencia o mol-
tes ho beyã q amava a ypolit q no
fos aqlí lo seu mal. e nos tarda la
emperadriu ab sil de semblanto pa-
raules interrogar a ypolit qui era
la dama qui tal pena li feya: passar
feno bauer li merce.

Capitol. cc. xxxiii.

Com la emperadriu demana a ypo-
lit qui li feya aquell mal.

Queu fe deye cõplir ton
desig en aquest m^o y en
laltre parayso bauer: dir
algues me q si fão malo
passar. La mia tristia fõ: dir ypo-
lit qui fa edconexer a deu y a totos
los sancte. E aci bon stich no pen-
sa la maicelat vna sia mauida meyt
perillosa q la de tirã. Si yo lo de
tir de la emperadriu no deua bauer
vergonya de dir la glotia de too a
eteo: posat cara ho manifeste ami
Lo pxiem donox me fara tollrepa
callar. Qui es qui gote manifestar
la sua dolor: dir ypolit a sua senyo-
ra de tan grã excellencia: que fallã
voltra maicelat sino q portas oia:
dema de sancta e per too se ditao
E deis lausam^o. E totos les gles-
sias se fã fe de. x. licoes. pper-
ço cos deuen ester nomenats p lo
mon decessã oia terra no es cosa bu

Pàgina de la segona
edició del *Tirant lo Blanc*
(Barcelona, 1497)

primera intervenció, al capdavant frustrada, del mateix Pere Miquel acabat d'esmentat, hi prenen part, com a editors, un francès (Carmini Ferrer) i dos catalans (Joan Trinxer i Pere Duran); com a impressor, un castellà (Diego Gumiel); i com a caixistes, un altre castellà (Sebastià d'Escòcia) i un italià (Mateu Bonet). Curiosament, en aquesta relació no hi ha alemanys, aclaparadorament majoritaris en els nostres obradors d'impremta. De fet, els impressors alemanys van trobar a la Corona d'Aragó colònies de compatriotes mercaders, atestades des de mitjan segle XIV. Prova d'aquesta residència continuada és que a València havien fundat el convent de la Vall de Jesús, i que en una capella del monestir de santa Caterina, de Barcelona, hi tenien una tomba els membres de la confraria de "Santa Bàrbara dels alemanys". Resulta més que probable que aquests mercaders, en contacte permanent amb el país de procedència, fessin d'intermediaris per facilitar l'arribada dels impressors germànics a casa nostra, on una universitat o una catedral necessitaven estampar textos. No es pot pas dir, però, que aquests tipògrafs divulgessin entre nosaltres l'existència del llibre imprès. El que sí que introdueixen és un ofici nou, per al qual, a més a més de coneixements tècnics, calien nocions de llatí (llengua internacional i hegemònica de l'edició) i familiaritat amb el repertori d'obres i autors de més demanda. A diferència d'aquells mercaders, que rarament adquirien la carta de ciutadania i es mantenien distanciadament com a residents, els impressors nouvinguts, amb més ofici que benefici i per més que els documents els qualifiquin sempre d'alemanys o *germanica nationis*, s'integren de ple al país. D'una banda, arribats joves i probablement

solters, alguns d'ells s'hi casen, com Lambert Palmart (que, a València, es casa amb una viuda de la ciutat), Joan Rosenbach (que es casa tres vegades, la segona i la tercera amb viudes barcelonines) o Nicolau Spindeler. De l'altra, abunden els qui hi moren, com Luschner, Spindeler o Rosenbach, que veuen la darrera llum a Barcelona, o Botel, que probablement acaba els seus dies a Lleida. I en tercer i darrer lloc, tot i que entre ells és més que versemblant que es comunicessin en alemany, els documents demostren

Aquest vocabulari devia facilitar l'aprenentatge del català als primers impressors alemanys.

que parlaven i escrivien en català; en aquest sentit, el vocabulari català-alemany i alemany-català que Rosenbach estampa a Perpinyà el 1502 anava destinat a facilitar l'aprenentatge de totes dues llengües "sense anar a l'escola", tal com convenia a aquests menestrals.

A diferència d'alguns llibreters, no solen deixar ningú que continuï l'ofici, ni descendència ni aprenents, els quals sovint vivien (i de vegades també morien) a casa de l'amo. Com és natural, el nombre d'operaris variava en funció de la magnitud del taller, però hem d'entendre que en algunes ocasions es devia tractar de personal eventual. Per fer-nos-en una idea, se sap que a la impremta montserratina de Luschnier n'hi treballaven sis, a més a més de l'impressor (dos caixistes, dos impressors, un operari per a les tintes i un altre per fer anar la premsa), i el 1488 Gherlinc contracta per imprimir uns breviaris un total de vuit persones, de les quals només dues passen al taller la totalitat dels tretze mesos que dura la feina. Abunden els operaris i aprenents estrangers, com el parisenc Stephanus Charles, contractat sis mesos per Luschnier el 1505 a canvi de dues lliures mensuals, casa i manteniment; o el tolosà (de Tolosa de Llenguadoc) Joan Debato, que el 1518 entra a treballar al taller de Rosenbach per espai de tres anys. Tant l'un com l'altre eren professionals de la impremta. Ho era també el caixista piemontès Joan Gilo (o Giglo), que el mateix Rosenbach contracta el 1522 per estampar uns breviaris de Tarragona; l'operari es comprometia a compondre 16 columnes diàries (és a dir, 8 pàgines), disposava d'un aprenent que l'ajudava a corregir proves i rebia, al marge de la manutenció, tres ducats

d'or mensuals. Tots aquests casos semblen diferents del del castellà Martín de Ayala (fill de Juan de Ayala, impressor de Toledo), que el 1535 firma un contracte amb Pere Montpezat; per bé que se li estipula un salari en funció de la feina feta, potser es tractava d'un aprenent que acut a Barcelona rere la fama i el prestigi del nostre impressor. N'era segur, d'aprenent, el francès Joan Labori, que el 1535 comença a treballar al taller del mateix Montpezat i s'hi està tres anys.

Per contrast també amb els llibreters, els impressors, obligats per la dura competència a una vida nòmada i a tragar premes i estris d'imprimir d'un cantó a

El prestigi de l'impressor Pere Montpezat devia atreure al seu taller barceloní alguns aprenents

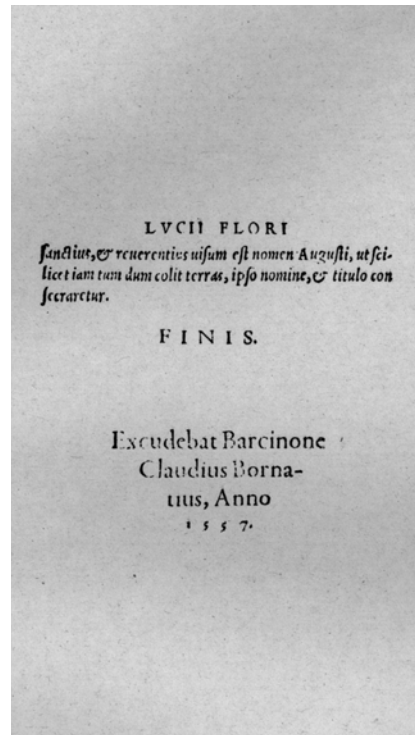
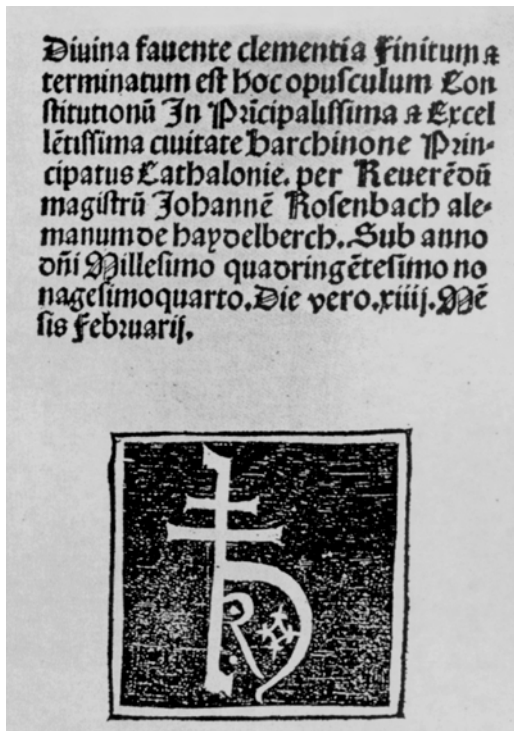
l'altre, no tan sols no es fan rics, sinó que pateixen privacions i dificultats econòmiques. Les escriptures notariales transcrits per Josep M. Madurell i comentades per Jordi Rubió testimonien que alguns professionals, assetjats per deutes i amenaçats d'anar a la presó i tot, es veuen en la necessitat de desprendre's de material tipogràfic divers i fins de mobiliari de casa seva, començant pels llits. Aquest és exactament el tràngol que passa el 1494 Joan Rosenbach, que a Barcelona, on feia poc que havia arribat, ha d'empenyorar totes les seves propietats per poder eludir l'empresonament. Més de vint anys després, el 1517, el mateix Rosenbach es veu en l'obligació de vendre's unes cases a Barcelona propietat de la seva segona muller, i uns quants mesos abans de morir passa comptes amb el llibreter Trinxer i el saldo a favor de l'impressor és ben galdós. Entrats ja al segle XVI, un altre professional de l'estampa (i dels més actius i notoris), Carles Amorós, ha de tornar el dot de la primera muller amb el que rep del de la segona, gràcies a la qual també sovint pot pagar les factures de paper. I en la segona meitat del mateix segle, un comerciant del llibre desdoblant d'impressor de tan gruix com Claudi Bornat el trobem detingut per deutes a la presó reial en dues ocasions, el 1569 i el 1578; i pocs dies després de morir, el 1581, és la seva viuda qui passa per la mateixa situació pel mateix motiu. De més a més, la documentació aporta molts testimonis d'impressors que, com Amorós mateix, quan comencen a establir-se pel seu compte no tenen més remei que comprar estris i material tipogràfic de segona mà. La realitat és que, propietaris de tallers petits i mancats de capital propi, els nostres impressors, alemanys o no,

A la pàgina següent:

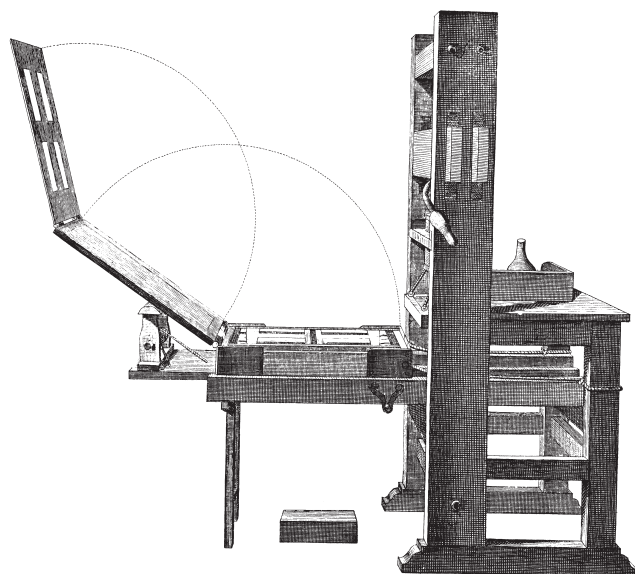
Colofó d'un llibre imprès per Rosenbach, un dels impressors assetjats per dificultats econòmiques

A l'impressor Claudi Bornat l'empresonen dos cops per deutes

treballaven només per al consum interior. Quan necessitaven diners per acomplir algun encàrrec, recorrien al préstec del mercat local de capitals, més aviat modest. A aquest panorama cal afegir-hi la circumstància de l'empobriment general derivat de la guerra de la Generalitat contra Joan II. En aquestes condicions, competir amb els impressors estrangers, tan importants a Venècia, Lió, París o Basilea, no s'ho podien ni plantejar.

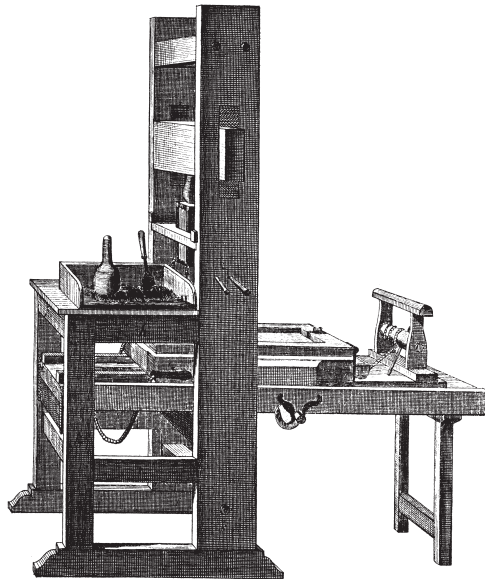

La modèstia de la nostra producció impresa la reflecteix també el nombre de tallers. En el conjunt dels Països Catalans n'hi treballen, al llarg del segle XV, vint-i-quatre, distribuïts en deu localitats. A escala peninsular el panorama no és pas més falaguer. Així, a la resta de la península Ibèrica hi funcionen quaranta-sis impremtes en vint-i-una localitats. Res a veure amb les 500 impremtes italianes, les 200 alemanyes, les 160 franceses o, encara, les 70 dels Països Baixos. Més parangonables amb les nostres són les 27 de Suïssa, mentre que estem molt per damunt de les 4 d'Anglaterra. La discreció de les xifres, però, no impedeix que sorgeixin impressors d'activitat rellevant, que fins arriben a especialitzar-se i, doncs, a plantar cara a la competència estrangera (és el cas, per posar-ne un, de Rosenbach,

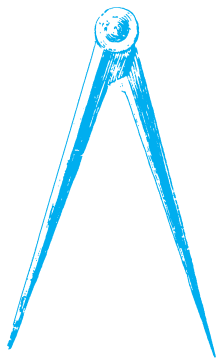

especialista en llibre litúrgic i com a tal requerit per una colla de diòcesis). Per fortuna, la documentació conservada ajuda molt a fer-se càrrec del que era un taller d'estampa en aquesta fase inicial. Un contracte de novembre de 1505, per mitjà del qual Carles Amorós adquireix material d'impremta a un sabater de Girona, ens il·lumina, per exemple, sobre l'utilatge bàsic que un impressor necessitava per poder començar a treballar pel seu compte:

1. Primerament, entre quatre lletreries buidades, cinc quintars e 11 lliures d'estany, ço és, lletreria de missals, e mitjana, e bastarda e petita, buidat lo dit estany ab la mixtura acostumada.
2. Més una premsa guarnida a tot obs [*amb totes les coses necessàries*] per estampar.

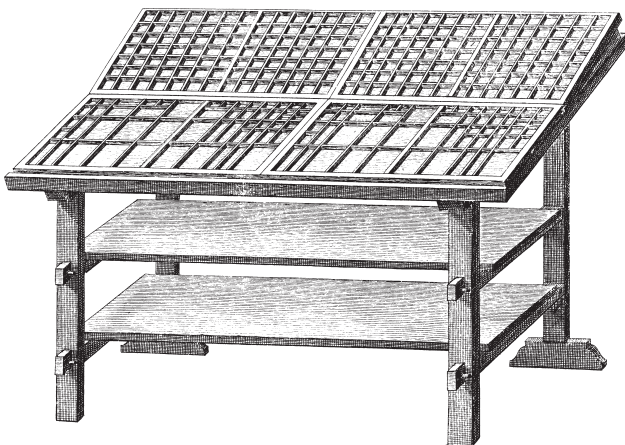

En aquesta pàgina
i en l'anterior,
premses d'imprimir

3. Més 69 històries [*històries: planxa amb gravats i amb forma de requadre*] entre xiques e grans, 21 de grans, e 26 de petites, e 22 de mitjanes, e són de fust per obrar hores, nòmines e altres peces.
4. Més 12 fusts grans afingís [*fustes grans afegides?*] per tallar instòries.
5. Més 8 trossos de vinyetes de coure de llargària poc més o menys d'un palm [*pam*].
6. Més 1 joc de vinyetes de coure, grans e principis de llibres.
7. Més cinc trossos de vinyetes de coure, de llargària de mig palm.
8. Més tres trossos de la mateixa llargària de vinyetes d'estany.
9. Més 6 pomeres [?] de la premsa ab set caragols, tots nous.
10. Més quatre caragols per lo torn.
11. Més quatre caragols per lo telari [?].
12. Més un martell tot de ferro.
13. Més quatre telaris que no són nous, l'un guarnit ab sos caragols de ferro.
14. Més un joc de fusteria per obrar hores o set salms.
15. Més quatre caixes de compondre, una gran e tres xiques.
16. Més dues caixes ab què és venguda [*vinguda*] part de la roba.
17. Més tres barrils en què és venguda part de la lleteria.
18. Més sis trossos de vinyetes d'estany, de llargària de dos palms e mig.
19. Més una pedra de molre [*moldre*] vermelló, de llargària de sis palms, e d'amplària de 4 palms, poc més o menys.

20. Més dos posts de banyar paper, e 1 post de forma major de llibre.
21. Més 63 fusters per obrar ab los sobredits telaris.
22. Més quatre componedors.
23. Més una galera per compondre.
24. Més 34 caplletres de fust.
25. Més 11 caplletres grans e tres mitjanes d'estany.
26. Més 44 caplletres de coure, en què n'hi ha sis de mitjanes. Les restants 38 són de quatre línies.
27. Més 57 caplletres d'estany de quatre línies.
28. Més una instòria de la Verge Maria, d'estany, petita.
29. Més un senyal de la Trinitat, d'estany.
30. Més una instòria de la sabata de la Verge Maria.
31. Més set llaunes de ferro e de coure per los telaris.
32. Més una clau per los caragols.

Aquest inventari podem complementar-lo amb un altre, de 1506, fet pels marmessors de Pere Posa. Tant l'un com l'altre són documents de gran valor per a la història de la tècnica de la nostra impremta. En el transcrició a continuació, l'extensió i la minuciositat descriptiva permeten adonar-se de la importància i complexitat d'un taller ben proveït com el de Posa:

En una gran cambra al cap de l'escala, alt que ix a carrera o pròpiament dita porxo:

Et primo atrobí [*i primer vaig trobar*] en dita cambra un caixó de fust, fornit de lletres [de] missal de plom.

Ítem dos caixons de lletra mitjana de plom.

Ítem dos altres caixons de lletra comuna de plom.

Ítem quatre caixons de lletra menuda.

Ítem tres premses guarnides, dues ab caragols e femelles de coure; altra ab caragol e femella de fust, ab sos bastiments, a tot compliment.

Ítem un taulell de fust, ab quatre petges clavats, e un faristol al mig, ab son puntal o caragol, per pujar o davallar lo faristol.

Ítem un entriat o bastiment de fust ab paper engrutat.

Ítem dos bancs curtets del dit taulell.

Ítem setze caixetes de compondre, del dit taulell.

Ítem dos petges o banquetes per tenir los peus.

Ítem un altre gran taulell, la meitat encaixat, o armari ab un caixonet, e sos petges clavats. En lo caixonet [hi] ha diverses llaunes de ferro e de plom, e en lo caixó o armari [hi] ha diverses olles de tintes e colors.

Ítem dues lloses de pedra mabre, grans, de forma de full major.

Ítem altres dues lloses, més grans de les propdit[es], per mullar lo [pa]per, ab son gran piló de pedra.

En aquesta pàgina
i en les següents,
utillatge d'impremta

Ítem un piló de fust, ab son piló de ferro ficat.

Ítem una capsa de fust ab lo cobertor de fust, sens encastar, en què [hi] havia tatxes.

Ítem una forma de carabassa rodona, de ferro, ab son cobertor e nanses e una cordeta.

Ítem un taulellot petit de fust ab los petges clavats.

Ítem un banc curt per menar la tinta.

Ítem una gaveta de fust, dins la qual hi havia tres tenalles de ferro, e un martell de ferro gros ab son mànec de fust, e una sort de claus, e onze barrines entre grans e xiques.

Ítem una altra taula o taulellot de fust, ab los petges clavats.

Ítem una gran llosa de pedra per menar la tinta.

Ítem una altra llosa petita per menar lo vermelló.

Ítem dos martells o picasses de ferro, ab son mànec de fust.

Ítem una enclusa de ferro petita.

Ítem quatre serres, una mitjancera e tres petites.

Ítem un tinter o tenidor d'almànguena [*mangra*].

Ítem quatre dreçadors de fust, ab son escarpra de ferro los tres, l'altre no en té.

Ítem tres planes petites.

Ítem dos parells de cordes de paraire.

Ítem una petita aixxa de fuster.

Ítem un gran compàs de ferro e un raedor [*ganivet*] petit d'aludes.

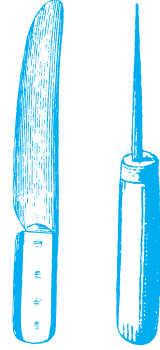
Ítem un rosset d'ast.

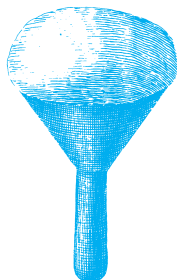
Ítem dos cartabons de fust petits.

Ítem tres escarpres, un gran, altre petit.

Ítem dos escarpets petits de ferro.

Ítem un llimbell [*ganivet corbat?*] de fust ab son plom.

Ítem una petita gaveta ab un poc de guix.

Ítem una sort de trossos de posts sota lo dit taulell.

Ítem un parpal o barra de ferro.

Ítem un petit caixó sotil sens cobertor.

Ítem quinze telaris, aptes per lo exercici d'estampa, de fust.

Ítem un cos de caragol de fust.

Ítem una ampolla de vidre ab oli de llinós un poc.

Ítem una taula gran de sis frontisses ab petges o capitells de fust d'àlber cominal [*comú, corrent*].

Ítem un cabal cobert de sotana apte per fum.

Ítem un banc de fust mitjancer, estava davant dita taula.

Ítem sis gerres cantes [*cànteres?*] ab ses nanses en què estava vernís.

Ítem un petit banquet de fust.

Ítem dues posts per portar lloses d'un lloc en un altre.

Ítem un corredor de premsa.

Ítem una petita caixeta molt petita.

Ítem altra caixeta majoreta ab aludes.

Ítem tres tisoires de ferro.

Ítem quatre escarpres.

Ítem dos parells de tenalles e un martell de ferro.

Ítem dotze boites [?].

Ítem una grua e un escaire de ferro.

En una cambra sobre carrer, contigua al porxo ja designat:

Primo un gran taulell o calaix de fust d'àlber, ab tancadura e clau lloba [*massissa*] petita, tova, ab son cobertor en bixest [?] a forma de faristol, pintat ab un escut groc e blau, e un griu vermell e una creu del Sant Esperit blanca, dins lo qual [hi] havia diverses planxes

d'estampar, tant de fust com altres d'estany, com de coure, e altres.

Ítem una taula o taulell, ab sos petges clavats, e un caixó ab una petita balda de fust bo.

Ítem un taulell de fust d'àlber, ab dos calaixos o caixes e escrivania al mig, ab sos petges. E [a] baix altre calaix obert (lo de dalt se tanca ab clau loba tova) e dins hi havia diverses lletres e una sort de llibres de poca vàlua.

Ítem una caixeta petita de fust, en la qual [hi] ha diverses planxes de fust per estampar, sotils.

Ítem un cofre o caixa de fust d'àlber prim ab un mijà [post de fusta?] de llarg a llarg, ab tancadura e clau, dins lo qual [hi] havia vint peces d'aluda.

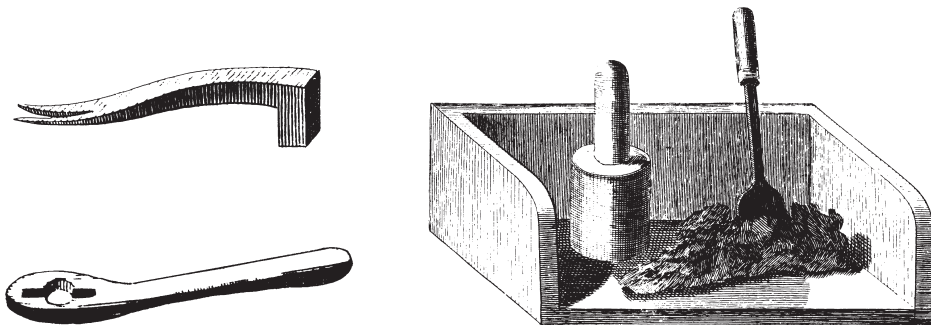
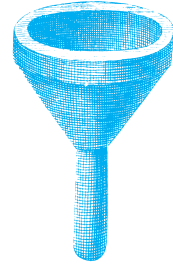
Ítem una gran premsa de premsar llibres de forma major.

Ítem un litotxo [*mena de calaix?*] de fust ab cobertor clavat, tou dessota.

Ítem sis batadors, tres amb planxes de metalls e los altres tres de fust.

Ítem una forma composta.

Ítem catorze planxes o taules de fust.

En altra cambra al cap del passatge, e qui trau finestra al carreró qui va al Pi:

Primo un taulell de fust d'àlber ab dos caixonets sota ell, ab tancadures e claus, ab coberta e ab torn de ferro, ple de diversa ferramenta, apta per fer lletres d'estampa.

Ítem un altre taulell ab dos calaixos tot de fust, ple de diverses ferramentes, capses e gavetes e altres coses.

Ítem un banquet de fust e una post sobre ell, plena de lletres grosses de plom.

Ítem una petita caixeta plena de lleteria.

Ítem una forma de caixeta, ab diversos caixons, ab diverses planxes de coure, grans e petites.

Ítem una cadira de costelles de fust, ab una post e caixons diversos plens de lletres.

Ítem dos igualadors d'egualar lletres.

Ítem un banquet de fust sobre lo qual [hi] havia una gaveta de fust plena de plom e estany, e tres balances.

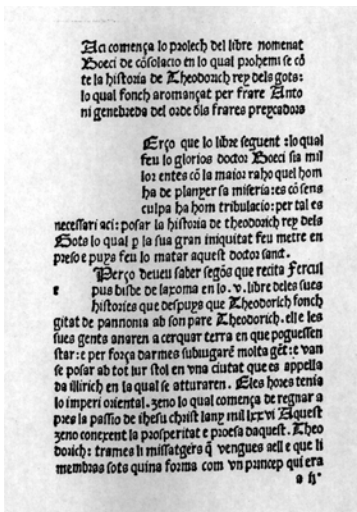
Ítem unes manxes petites per encendre lo foc, dos plats e tres o quatre canons d'estany.

Lingüísticament, una lectura d'aquests textos, ni que sigui apresada, fa descobrir dues realitats: d'una banda, la frescor de l'idioma (semblen escrits de fa dos dies i tenen exactament cinc-cents anys) i, de l'altra, la riquesa de la terminologia tipogràfica i de les activitats adjacents ja des dels orígens de la impremta (n'hi ha prou de dir que s'hi troben vocables no consignats ni en els repertoris lèxics més fiables i complets). Tots dos aspectes ens durien massa lluny i ens apartarien ara del nostre objectiu.

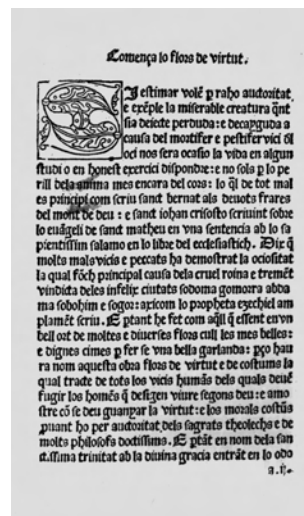
Els impressors de l'època incunable

Botel

Una descripció de la personalitat i trajectòria dels nostres impressors és just que comenci pel primer que tenim documentat, Enric Botel, que el 1474 ens apareix, “*magister librorum d'estampa*”, designant Fra Erasme de Vallespeciosa, monjo del convent barceloní de Sant Agustí, procurador seu, amb poders per cobrar-li tots els crèdits que li deguessin arreu del món. Aquesta escriptura demostra, per un costat, que els seus interessos comercials estaven molt estesos i, per l'altre, els estrets lligams de l'impressor amb Barcelona, ciutat que se situa en el centre de les seves activitats. De fet, Enric Botel, nascut a Einbeck,

Portada de
De consolació,
de Boeci

Portada de
Flors de virtut
(1489)

f
b
v

poble alemany de la diòcesi de Magúncia (el rovell de l'ou de la impremta), i conegut també per Enric de Saxònia, destaca com el gran impulsor del nou invent a Saragossa i a Barcelona. El trobem associat amb dos impressors alemanys més, Von Holtz i Planck, en un document de 1473 de localització incerta.

A aquesta societat d'impressors s'atribueix, el mateix 1473, el primer llibre imprès a Barcelona i a Catalunya: una *Ethica. Politica. Oeconomica* d'Aristòtil. L'agost de 1474 i el maig de 1476 tenim atestat Botel a Barcelona. L'octubre de 1476 s'associa a Saragossa amb un altre impressor, Pau Hurus, per publicar, l'any següent, els *Fori Regni Aragonum* i qui sap si una *Vita et transitus S. Hieronymi*. En la mateixa ciutat, el 1478, renova amb Joan Planck el contracte de 1473.

Desconeixem, però, totes les altres obres que per força imprimeix al llarg d'aquests anys. El 1479 el trobem ja a Lleida, on introdueix la impremta (ben segur que cridat pel capítol catedralici i atret per la universitat) i d'on probablement ja no se'n mou. Aquell any, en efecte, publica el primer incunable lleidatà, el *Breviarium Ilerdensis*, alhora el primer llibre que imprimeix amb data i colofó, dins el qual se'l menciona com "*venerabilis magister Henricus Botel de Saxonia, alamanus, vir eruditus*". Basats en la col·locació de tipus i a falta de colofons, estudis recents han pogut identificar vint-i-quatre textos (comptant-hi les butlles) sortits del taller de l'impressor a Lleida, xifra que devia ser més alta perquè, entre altres coses, entre 1479 i 1485 es produeix una llacuna que versemblantment es podria omplir amb edicions perdudes. D'aquests 24 títols, 12 són en llatí, 10 en català i 2 en castellà (dues novel·les de cavalleria de Juan de Flores, *Grise/ y Mirabella* i *Grimalte y Gradissa*, totes dues de 1495).

Per gèneres, predomina la filosofia amb llibres que consumia l'Estudi General, com ara quatre tractats de Petrus de Castrovol (entre els quals hi ha el *Super totam Philosophiam Naturalem Aristotelis* i el *Aristotelis tractatus super libros Phisicorum*, tots dos de 1489), un de Franciscus Mayronis (*Predicamenta Aristotelis*, de 1485), la *Philosophia pauperum* (1485), de sant Albert Magne, o la traducció, deguda a Antoni Ginebreda, de *De consolació* (1489), de Boeci. Al filosòfic el segueix el llibre religiós i moral, breviaris, rituals i algun missal al costat de la traducció (obra de Francesc de Santcliment) d'un breu tractat italià, *Flors de virtut* (1489), o de *Lo sacramental arromançat* (1495), de Clemente Sánchez de Vercial. Atès que el darrer incunable de Botel a Lleida data de 1498 i que a partir d'aquest any se li perd la pista, s'ha aventurat la hipòtesi que morís a la mateixa ciutat poc després.

Butlla papal d'indulgències de 1491 impresa per Botel

Planck, Hurus, Girardus i Brun

Ni de bon tros no tenim tantes notícies dels altres primers impressors alemanys coneguts i tractats per Botel. De Joan Planck, nascut a Hall, sovint anomenat “Blanc” en la nostra documentació, en sabem ben poca cosa a banda dels episodis que, relacionats amb Botel, acabem de consignar. El 1482 ocupa el lloc de Pau Hurus a la impremta d'aquest a Saragossa, on era conegut amb el nom de “Juan Blanco”. Pau Hurus o Pau de Constança (ciutat d'on era natural), membre de la companyia de Ravensburg i, sembla, important home de negocis, el 1476, com hem vist, treballa amb Botel a Saragossa, on fa una brillant carrera d'impressor i on mor el 1499. El 1475, associat amb el també impressor Joan de Salzburg (de qui amb prou feines sabem res), publica a Barcelona aquells *Rudimenta grammaticae*, de Perotti, segons l'edició trobada a la platja entre les desferres d'una nau pirata capturada. El colofó del volum indica que tant Hurus com Salzburg es trobaven a la capital

Marques de
l'impressor
Pau Hurus

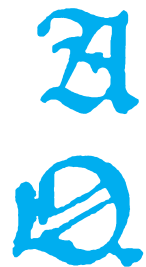

catalana ocasionalment, però ens consta que Hurus, ja a Saragossa, imprimeix de vegades en català (com un *Art de ben morir e confessionari breu*, datable cap a 1493), cosa que indica que mantenia lligams amb Catalunya. De Girardus (així, sense cognom), també alemany, resident a Tortosa, coneixem que el 1481 constitueix una companyia per imprimir i, sobretot, vendre llibres amb la societat Brun-Spindeler. Una societat que el 1477 inaugura la impremta a Tortosa reeditant els *Rudimenta grammaticae*, de Perotti, i que l'any següent, a Barcelona, estampa dos volums de sant Tomàs d'Aquino: *Commentum in libros ethicorum Aristotelis* i *Commentum in libros politicorum Aristotelis*. Pel seu compte, Pere Brun, ginebrí, el 1481 treballa a Barcelona amb el primer impressor català, Pere Posa, i poc després el localitzem a Sevilla.

La present elegantissima e molt ornada obra dela hystoria de Alexandre per Quinto curcio ruffo hys / torial fon de grec en lati e per Petro candido de lati en toscana e per Luis de fenoller en la present lengua valenciana transferida e ara ab lo dit lati toscana e encara castella e al tres lengues diligentmēt corregida emprēptada en la noble ciutat de Barcelona p nosaltres Pere re posa pucere catala e Pere bru sauyench cōpanyons a serze del mes de Juliol del any Mil quatre cēts vint e tres ta hu fecl mēt deo gratias amē.

Colofó de la *Vida del rei Alexandre* (1481), llibre imprès per Pere Brun i Pere Posa

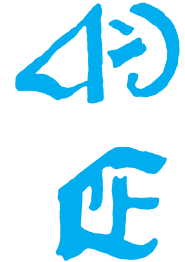
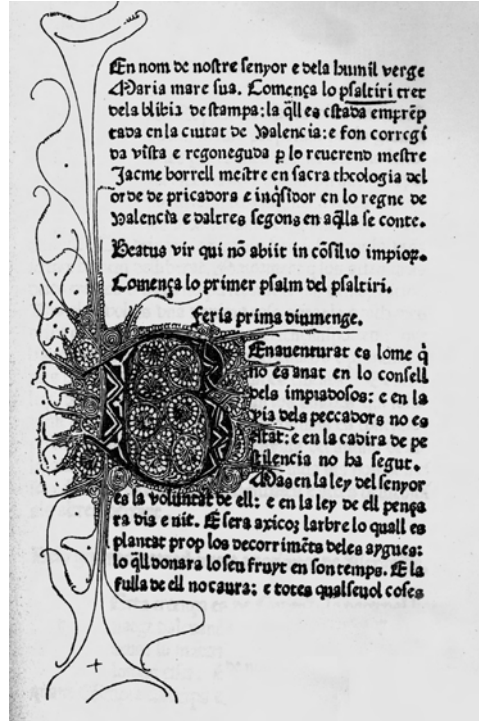

Spindeler

Més abundants són les notícies que tenim de l'alemany de Zwickau Nicolau Spindeler. Sense Brun i instal·lat a Barcelona, el 1479 imprimeix unes 2.200 butlles d'indulgències en pergamí i en paper de les quals no es conserva cap; l'any següent, 1480, la traducció del *Regiment de prínceps*, d'Egidio Colonna (Aegidius Romanus), primer llibre sortit d'una impremta catalana en català, i un *Saltiri*, extret de la Bíblia valenciana de 1478; i el 1482, una altra

Portada d'unes *Constitucions de Catalunya* impreses per Spindeler

traducció, el *Llibre de les antiquitats judaiques*, de Flavius Josephus, a més de la primera edició del *Consolat de Mar*. Són llibres, com es veu, importants, reveladors de la reputació de Spindeler. És probable que encara el 1482 estampés un Breviari per al bisbat de Vic (no en tenim cap exemplar, però sí un document que s'hi refereix), obra que tal vegada li facilita l'encàrrec de l'arquebisbat tarragoní d'imprimir a Tarragona, el 1484, el primer incunable (el *Manipulus curatorum*). La pista de Spindeler es perd entre 1485 (quan un document ens el presenta venent uns llibres)

Primera pàgina del *Saltiri* imprès per Spindeler amb el dibuix d'una elegant inicial

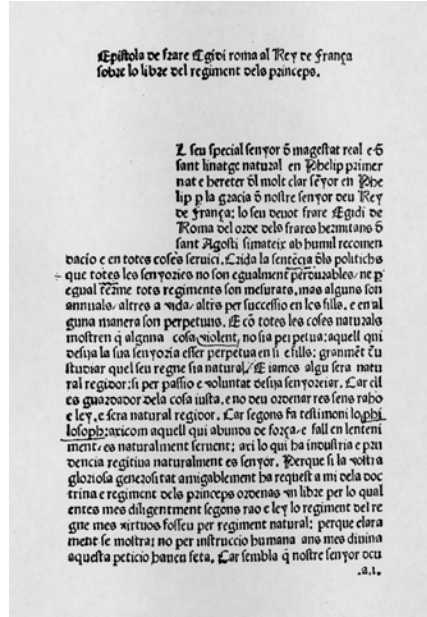

i 1489, any en què reapareix a València al servei d'editors com Hans Rix de Chur, per encàrrec del qual estampa el 1490 l'edició prínceps del *Tirant lo Blanc*. Després d'haver tret a la llum a València una dotzena mal comptada de títols coneguts, a finals de 1500 torna a treballar a Barcelona, on imprimeix una edició de les *Introductiones in latinam grammaticam* de Nebrija que no ens ha arribat, situació que es repeteix l'any següent amb un llibre sobre Gui de Cauliac. Que se sàpiga, l'última obra impresa per Spindeler és la reedició d'un *Commentum in Psalmos*, de 1506, obra del bisbe de València Jaume Pérez. L'any següent moria a Barcelona. El *Llibre d'òbits* de la parròquia de Santa Maria del Pi consigna aquesta notícia el 10 d'abril de 1507: “Combregar de mestre Nicolau, estamper. Està malalt prop de la Llotja”. I setze dies després, el 26 d'abril, aquesta altra: “Cos del senyor En Nicolau, estamper. Està prop lo Peu de la Creu, en la casa que estava Mose Bora [?]”.

Marca d'impressor
de Nicolau Spindeler

Portada del *Regiment
de prínceps*
(Spindeler, 1480),
primer llibre imprès
en català a Catalunya

Gherlinc

Si no fos per la documentació, que atesta amb generositat estampacions seves avui perdudes, Joan Gherlinc el tindríem per un obscur impressor alemany d'un llibre únic, un llibre, a més, famós per una errata: la que, al colofó, indica 1468 en comptes de 1488. Em refereixo, és clar, al *Libellus pro efficiendis orationibus*, la gramàtica llatina de Bartomeu Mates. De fet, Gherlinc no arriba a Barcelona fins a 1486, any en què s'associa amb Jeroni Nigro (o Negro), mercader genovès que ja hi residia des d'abans de 1473 i que trobem molt actiu en negocis d'impremta i llibreria. En virtut del contracte, Nigro proporciona a l'impressor casa i taller, paper i tinta, un salari i la manutenció,

a ell i als operaris que llogui. Queda clar que Gherlinc (que aportava, a banda dels coneixements tècnics, la premsa i els estris d'imprimir) tot just acabava de posar els peus a la capital catalana. Els guanys de cada edició s'havien de repartir a parts iguals, un cop deduïdes les quantitats que Nigro, el soci capitalista, hi havia prèviament invertit. El primer llibre sorgit d'aquesta societat és, el 1487 (l'any següent d'haver-se constituït), un Breviari, del qual no conservem cap exemplar i, doncs, se'n desconeixen tots els detalls, entre altres coses perquè d'aquell any no consta cap llibre imprès a Barcelona. Sí que sabem, però, que en compra tres-cents exemplars el bisbat de Girona, que en paga un preu elevat: una lliura i mitja per cadascun. Un any després, el 1488 (exactament el 12 de gener), Nigro passa comptes de les despeses produïdes per la impressió d'aquest Breviari. Es tracta d'un document de gran interès, que, més enllà del detall de les quantitats concretes (les més elevades corresponen al paper, subministrat per llibreters diversos), ens descobreix el nombre d'operaris que hi van treballar (vuit, al marge del "mestre Joan"), el sou que van percebre, el temps que van trigar (tretze mesos), algunes partides sorprenents (com el lloguer d'una mula) o el fet curiós del furt de sis exemplars:

Deuen los breviaris obrats per mestre Joan, per despeses fetes fins lo primer de maig per menut d'acord.

Per paper pres de Jordi Res

Per paper pres de Carles Ferrer

Per paper pres de Girard Franch

Per despeses fetes per mestre Joan

Per despeses fetes per mi

**Libellus pro efficiēdis orōnibus. vt grāmāticē artis leges ex
postulant. e doctoviro Bartholomeo mates cōditus. ⁊ per ꝑ.
iobānez matoses chūsti ministꝝ presbyterꝝqꝫ castigat⁹ ⁊ emē
datus sub impensis Guillermi ros. ⁊ mira arte impressa per
Johānem gberlinc alamanum finitur barcynone nonis octo
brūis. anni a natiuitate chūsti. M. cccc. lxxviii.**

- Per despeses fetes del ferrer Caselles
- Per los sis breviaris furtats
- Per vernís pres de Calbó, especier
- Per despeses fetes en les galotxes
- Per pergamins presos d'En Sartre en dues partides
- Per la soldada de mestre Joan per 13 mesos, a raó de 6 ducats, finits a 14 de desembre 1487
- Per la soldada d'Adrià per dit temps, a raó d'un ducat
- Per la soldada de Bernat per vuit mesos i mig, a raó de dos ducats
- Per la soldada de Martí per 11 mesos, a raó d'1 ducat lo mes
- Per la soldada de Joan Pla per sis mesos, a raó de 30 sous
- Per la soldada de Lluís per tres mesos e 25 dies, a raó de dos escuts
- Per la soldada de Pere per cinc mesos i deu dies
- Per la soldada de Roger per tres mesos i dos terços, a raó de 30 sous
- Per la soldada de Joan d'Avinyó per dos mesos i 23 dies
- Per certs llençols i flassades

Colofó de la
gramàtica de
Bartomeu Mates
amb la data errònia
de 1468

o e

Doní a Pobla, per lloguer de la mula

Per les despeses e soldada de mossèn Marquès

Per lo paper pres d'En Corró i de Prats i de Girard Franch

Per les despeses dels damunt dits obrers del temps que són estats en casa

Un any després de la gramàtica de Bartomeu Mates, el 1489 Gherlinc imprimeix 400 exemplars en paper i uns quants més en pergami d'un altre llibre litúrgic, un *Diurnale Vicense*, del qual només ens ha arribat un exemplar fragmentari. En aquesta ocasió l'editor és Pere Miquel, que proporcionava els pergamins (el paper, en canvi, el posava Gherlinc) i pagava el cost global de la impressió (cent lliures) en dues meitats: la primera a mitja feina i la segona dos mesos després d'enllestida. El mateix Pere Miquel, ara en companyia de dos socis, contracta amb Gherlinc el mateix 1489 la impressió de mil exemplars d'unes *Hores de Nostra Dona*, no conservades. El mateix destí han sofert els 360 exemplars que, encara el 1489, Gherlinc estampa d'uns *Còmputos* (almanacs o formularis per anotar-hi comptes) per encàrrec de Jaume Salat, un altre llibreter. Havia de ser un impressor amb una gran capacitat tècnica i amb els recursos necessaris per poder acomplir els encàrrecs amb rapidesa. Altrament no s'explicaria que, en aquell 1489 de tanta activitat, Gherlinc encara es veiés amb cor d'imprimir (i tan sols en un mes!) 1.015 exemplars d'un Lluinari que li proporciona el notari Jaume de Casafranca i del qual tampoc no ens ha pervingut cap. En el contracte que estableix el compromís d'edició, s'hi diu que Gherlinc hi aportarà el paper i “altres coses necessàries” (com ara la tinta) i Casafranca imposa unes estrictes condicions, relatives al tiratge i fins i tot a la discreció

A la pàgina següent, portada de la polèmica gramàtica de Mates

Pro condendis orōnibus iuxta grāmaticas leges litterarū
sūmī auctoris Hertbolomei mates libellus exorditur.

Grammatica est scientia

gnara recte scribendi recte loquendi. Hec diffi-
nitio est petri helie. que perfecte continet neces-
saria. Et dicitur grāmatica a grāmaton quod ē
littera. ⁊ grāmaton a gramma quod est linea.

eo q̄ littere lineis quibusdam depinguntur. Dicitur ergo grā-
matica a genere suo. q̄si litteralis scia eo. qz litterarū efficit.

Partes grāmatices sunt quatuor. s. littera syllaba dictio ⁊
oratio. de quibus per ordinem diceretur. Et primo de littera. q̄
est prima pars grāmaticae. Littera est minima pars vo-
cis cōpositae. Vel sic. Littera est vox. que scribi potest idiuidua
sunt diffinitiones iste prisciani i primo maioris. Et dicitur lit-
tera quasi legittera qz legendi iter prebeat. Vel a litura vt quib-
usdam placet q̄ plerūqz in seratis tabulis antiqui scribere
solebant.

Litterarum quedam sunt vocales. quedam vero consonā-
tes. Vocales sunt quinque. s. a. e. i. o. u. Consonantium quedam
sunt mute. ⁊ quedam semiuocales. Mute sunt nouem. s. b. c. d.
f. g. h. p. q. t. Semiuocales sunt sex. s. l. m. n. r. s. x. Vocalis est q̄
facit sonum per se. vt a e. Consona est. que cuz alta facit sonū
vt b. c. ⁊c. Et om̄s terminantur in e. preter q. que terminatur i
u. ⁊ licet h. terminetur in a. Semiuocales sunt que incipiunt a
vocali ⁊ finiunt in seipsis. vt l. m. n. Et om̄s incipiunt ab e. pre-
ter x. que incipit ab i. ⁊ hoc secundum priscianum.

Sequitur de syllaba.

Syllaba est comprehensio litterarum consequens sub vno ac-
centu ⁊ vno spiritu prolato. vel sic. Syllaba est vox litteralis
que sub vno accentu ⁊ vno spiritu indistanter profertur. priscianus

γ
α

de l'impressor sobre el contingut de l'obra. A la vista del paràgraf següent, Jordi Rubió suposa que la reserva exigida es devia al desig d'afavorir l'èxit comercial d'un llibre segurament inèdit i desconegut:

Ítem [*Joan Gherlinc*] promet sots la [dita pena que] dins temps [d'un] any i mig propvinent [no] farà ni fer farà més dels dits llibres per si o per altres, directament o indirecta, [ne darà] ne prestarà o comunicarà per alguna via lo original [ne algun] translat [còpia] del dit llibre, ans promet que lo dit original [tindrà] e gordarà bé e degudament, en manera que per algú [no sien] comunicats a algú, ni d'aquells pugue ésser tret tra[nslat] [...].

A partir d'aquest moment, el nom de Gherlinc desapareix de la nostra geografia. Abans de marxar sobtadament, però, a finals de 1489 ven els punxons per obrir matrius de lletra i la tipografia a Pere Miquel, que amb aquest material inicia l'activitat d'impressor. Se sap que, des de Barcelona, Gherlinc es va traslladar a exercir l'ofici a Galícia (Ourense), a Portugal (Braga) i a Castella (Salamanca), i és força probable que calgui identificar-lo amb el Jean Guerlins que entre 1513 i 1521 imprimeix a Tolosa de Llenguadoc.

Jobānem gberlinc

Luschner

De Joan Luschner hem descrit ja l'estada al monestir de Montserrat (1499-1500), on introdueix la impremta. D'abans se'n sap que, nascut a Lichtemberg (un poblet de Saxònia), arriba a Barcelona pels volts de 1493 i se suposa que poc després es devia integrar en el taller de Rosenbach (ja fos per treballar separatament o conjuntament), amb el qual apareix més o menys vinculat tota la vida. El cas és que el 1494 el nom de Luschner apareix al costat del de dos altres impressors (aquests molt desconeguts: Vendelin Rosenheyer i Pere de la Pedra) com a creditor de Rosenbach, el qual els empenyora tot el material d'impremta i fins tot dos llits a canvi dels diners necessaris per liquidar un deute i estalviar-se la presó. Se sap també que, en companyia de Rosenbach,

Primera pàgina del Missal de Vic que Luschner estampa amb altres impressors alemanys el 1496

Rosenheyer i Gerald Preus estampa el 1496 un Missal de la diòcesi de Vic per encàrrec del mercader, també alemany, Frank Ferber. Després de l'etapa montserratina, en la qual treu a la llum, entre butlles i llibres, una dotzena llarga de textos, el 1501 imprimeix, previ conveni amb el metge Antoni Amiguet i amb el cirurgià Joan Valls, la *Lectura feta per lo reverend mestre Antoni Amiguet, mestre en medicina, sobre lo tractat segon del reverend mestre Guido, lo qual tracta d'apostemes en general*, al costat de la *Scala Dei*, de Francesc Eiximenis. I l'any següent, 1502, tres títols: 400 exemplars d'una obra poètica, *Galathea et Zaphira*, d'Hercules Florus (amb el llibreter Lluís Palou actuant d'editor), seguida d'una edició (la tercera, després de la primera, de Spindeler, de 1484 i de la segona, de Posa, de 1494) del *Consolat de Mar* i de la versió llatina, deguda a l'Aretí, de l'*Eticam* d'Aristòtil. El 1503 el trobem imprimint, per encàrrec de l'inquisidor general Diego de Deza, el *Directorium Inquisitorum*, l'obra més coneguda del també inquisidor Nicolau Eimeric. De 1505 daten les *Introductiones in latinam grammaticam* de Nebrija (edició corregida per Martí Ivarra i promoguda pels dos llibreters Carmini Ferrer i Miquel Riera) i la impressió dels comentaris llatins de Jaume Marquilles als *Usatges* (*Commentaria Jacobi de Marquilles super Usaticis Barchinonae*); i de l'any següent, la projectada edició d'un Missal per a l'orde mercedari, encàrrec fill del crèdit que Luschner devia tenir en el ram del llibre litúrgic. L'impressor vivia aleshores, però, una etapa de neguits econòmics, amb deutes al llibreter Miquel Riera, que comença a pagar amb la bestreta obtinguda per la impressió del Missal, al capdavall frustrada. Desconeixem el desenllaç d'aquest conflicte

perquè fins a la seva mort, escaiguda a Barcelona el 1512, no tenim cap altra notícia rellevant sobre Luschner. Tot i això, val a afegir que, a diferència de la gran majoria d'impressors, Luschner deixa un fill, Joanot, que continua l'ofici, bé que sense taller propi (cosa que confirmaria les penúries del pare en els últims anys) i treballant en el de Carles Amorós. El juny de 1538, per cert, Joanot Luschner és agredit al carrer a causa de les disputes pels favors d'una minyona de ca n'Amorós mateix. L'episodi, que desemboca en un procés judicial (reconstruït a través de no pas menys de dotze documents del diplomata de Madurell/Rubió), constitueix un fresc impagable de la vida amorosa, galant o mundana de la Barcelona de l'època.

Portada de l'edició prínceps (Luschner, 1505) dels comentaris del jurista Marquilles sobre els Usatges

Firma autògrafa de Luschner

Jo Johan Luschner

Gumiel

Impressor i gravador, Diego de Gumiel procedia d'una família benestant de Burgos (havia nascut a un poble de la província, Gumiel de Hizán) i era a Barcelona pel cap baix des de l'estiu de 1494. Se l'ha relacionat amb el taller de Pere Miquel, de qui podia haver estat operari i després rival, però aquesta hipòtesi sembla poc versemblant. El desembre de 1495 ja consta com a ciutadà de Barcelona en els capítols matrimonials que pacta amb la manresana Miquela Carner, viuda d'un botiguer de la ciutat, amb qui no té descendència. Gumiel constitueix una excepció dins el depauperat panorama econòmic dels primers impressors. Sense ser ric, reuneix un patrimoni notori, realitat explicable pel fet que segurament el seu ofici principal era elaborar punxons i fer matrius i, doncs, dissenyar tipografies, que després venia als impressors interessats. L'octubre d'aquell 1494, Gumiel havia estampat una edició de la *Scala Dei* de Francesc Eiximenis. Un mes abans, a la capital catalana i amb l'impressor asturià Joan de Valdés, constitueix una societat amb els llibreters Gabriel Prats i Pere Ramon Gavarró; tot fa pensar que Gumiel i Valdés regentaven un mateix negoci, amb tallers a Barcelona i a Girona (ampliats eventualment a Perpinyà, on Valdés mor el 1499) que sovint imprimien simultàniament. Així, a Barcelona el gener de 1495 sortia, amb colofó de Gumiel, la segona edició de *Flors de virtut* (la primera la treu Botel a Lleida el 1489); i el març del mateix any, a Girona, amb el mateix impressor al colofó, els no pas menys de dos mil exemplars del *Psaltiri devotíssim*, traducció catalana d'una obra llatina de Francesc Eiximenis. D'aleshores mateix

data un document gironí que atesta el lloguer d'una casa del carrer de Ciutadans (sens dubte, l'estatge de la impremta) a Diego de Gumiel, Joan de Valdés i Joan Pla, personatge, aquest darrer, que tant podria tractar-se d'un tercer impressor com d'un simple soci. El juny d'aquell 1495 surt encara a Girona d'aquell taller, però sense nom d'impressor al colofó, *Paris e Viana* (obra reeditada per Gumiel mateix a Barcelona quatre anys després). Els altres tres títols gironins atribuïts a la mateixa impremta són els següents: unes *Hores* (1496) del bisbat de Girona, de les quals no conservem cap exemplar, la *Tragèdia de Lançalot* (1497), de mossèn Gras, i la tercera edició de *Flors de virtut* (1497). Mentrestant, a Barcelona el llibreter i editor francès Carmini Ferrer, desitjós de publicar la segona edició del *Tirant lo Blanc* (i havent-li fallat,

Marca d'impressor
de Diego Gumiel

tot just començada la tasca, Pere Miquel, molt malalt), recorre a la impremta de Gumiel, que sabem que el gener de 1497 lloga dos operaris per fer front a l'encàrrec. (Un encàrrec que no el devia espantar gaire si tenim en compte que del taller barceloní de Gumiel surt, el mateix any i abans que la novel·la de Joanot Martorell, el *De ordinatione animae*, d'Isaac.) Pel contracte d'impressió definitiu, del 18 de febrer d'aquell any, sabem que al final a Ferrer l'acompanyen dos socis editors més, el llibreter barceloní Joan Trinxer i el mercer tortosí Pere Duran, i que Gumiel es compromet a estampar els 300 exemplars d'aquella segona edició del *Tirant* en un termini màxim de sis mesos. L'impressor s'havia d'ajustar al model de set quaderns ja enllestits, amb tota seguretat els únics que Miquel havia arribat a imprimir, i tot seguit es fixava la seva retribució:

E més és concordat que de cada raima de paper estampada del dit Tirant de la susdita lletra [la lletra dels quaderns impresos per Pere Miquel], les dites parts hagen a donar al dit mestre Diego, de sos treballs, un ducat per raima estampada, bestraent-li primerament lo paper; e la paga dels diners, acabat que hage les dites raimes del dit llibre e rebatent lo paper del preu de la dita cantitat.

A la pàgina següent, portada i primera pàgina de la primera de les dues edicions incunables (1495 i 1499) que Gumiel estampa de la novel·la cavalleresca *Paris e Viana*

El febrer de 1498, i per encàrrec d'un canonge de la catedral, Gumiel acaba un *Missale barcinonense*, seguit l'any següent, 1499, per la *Questio de viribus demonstrandum*, de Petrus de Campis, i pel *Doctrinale*, d'Alexandre de Villedieu, i el desembre de 1500 per les *Rudimenta grammaticae*, de Donat. Nou mesos abans d'aquest darrer volum, el març de 1500, Gumiel venia a un sabater de Girona que ja coneixem, Miquel Mieres, una quantitat d'estany i una sèrie de mobles

i estris (entre els quals probablement hi havia material d'impremta), cosa que demostraria l'inici del desmantellament d'aquell taller que compartia en la ciutat. De fet, en aquells moments Gumiel es trobava en ple procés de liquidació de tots els seus negocis a Catalunya, on deixa d'apoderat Jordi Costilla, deixeble seu i més endavant impressor de copiosa activitat a València. El 1502 ja treballava a Valladolid, atret pel negoci de la impressió de butlles de la Santa Croada, monopoli que tenia un monestir d'aquella ciutat. S'hi estableix fins a 1512 i, per cert,

P Comença la història del amor
e vida del caualler paris: e de viana
filla del dalfi de França.

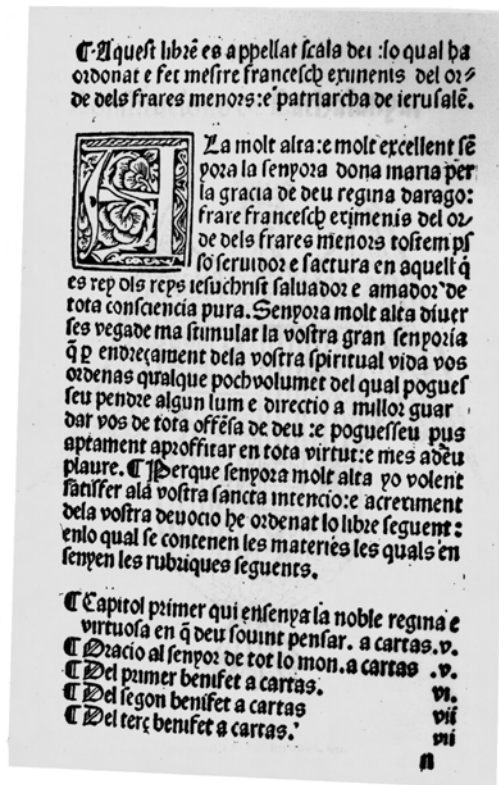

E lo temps del gran emperador: carles Rey de França fill del Rey pepi: q' era vna parr d'España la qual era los moros: e de aquella erague e expelli lur infidel e cruel senyoria. Era el dalfi de França: q' era vna noble Baro per no goz d'offre de lanço: del linatge real del emperador: e per aq' molt amat. Aq' rentia p' muller vna molt noble dona a nomenada viana filla del cōte de flandes: discreta e molt virtuosa: La qual ap' des de bauer estat p' fet anys sens infants: pari vna filla molt bella: de q' fon feta gran festa: e fon ap' mateix nomenada viana: e fon donada a criar a vna noble dona: qui haia vna filla que s'abel se deya q' fon en lo feruoy de la bira viana criada. Aq' viana creix en tanta bellesa y saber de letres e musica: q' marauella era: e en totes coses segons lo desig seu era feruida. Aq' dalfi haia en sa terra vna noble home e de gran linatge: p' nom micer jacob: q' haia vna sol fill nomenat paris: en q' era tota la sperança sua

aj.

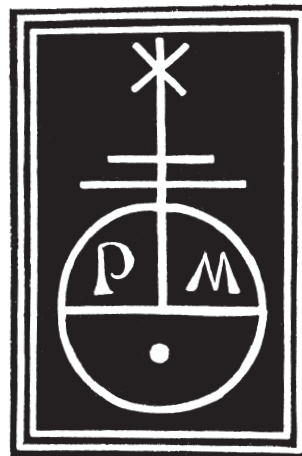
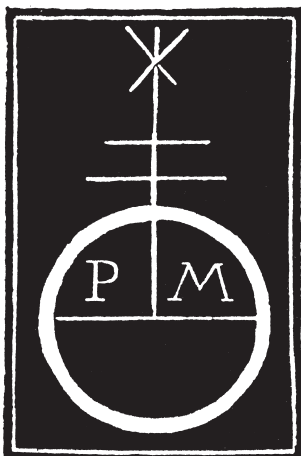
hi imprimeix la traducció castellana de la *Història de Josep* (1507), de Joan Roís de Corella, i la del *Tirant lo Blanc* (1511), aquesta darrera probablement a expenses pròpies. De 1513 a 1517 se'l troba actiu a València, on dóna a l'estampa un seguit d'obres lul·lianes i, sobretot, l'*Aureum opus regalium privilegiorum civitatis et Regni Valentie* (1515). Devia morir en aquella ciutat poc després de 1517.

Primera pàgina del tractat *Scala Dei*, d'Eiximenis (Gumiel, 1494)

Miquel

Amb Pere Miquel sens dubte ens trobem al davant sobretot d'un llibreter i editor que, de forma complementària, acaba tenint impremta pròpia; d'aquí que, com a impressor, no es mogui mai de Barcelona i, doncs, no practiqui el nomadisme habitual de l'ofici en aquests primers temps. El tenim atestat com a llibreter (emplaçat al carrer del Call) des de 1484, i a més com un dels primers i més actius editors. Com ja s'ha explicat, el 1489 trobem Miquel associat amb Gherlinc, a qui encarrega uns Diürnals i unes Hores que no conservem. Per raons de cronologia, aquells Diürnals no poden ser els mateixos que, el mateix 1489, el nostre llibreter-editor encomana de vendre a comissió, al bisbat de Vic, a un estudiant. El 1489 es presenta, en concurrència amb un altre col·lega, Joan Corró, a la plaça de llibreter de la ciutat, distinció que

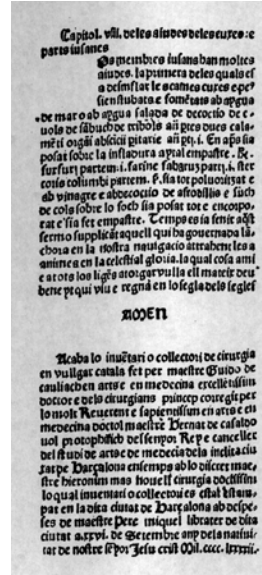
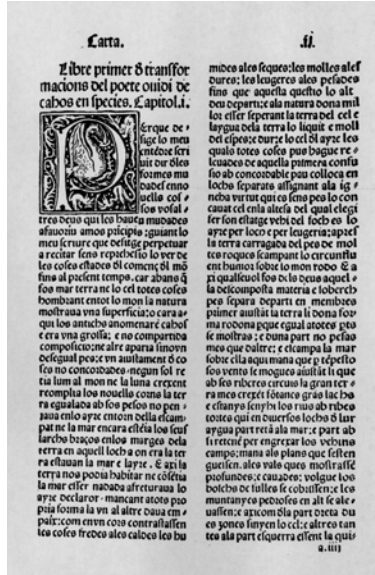

Marques de
l'impressor
Pere Miquel

A l'esquerra, portada de les *Transformacions d'Ovidi*, llibre del qual Pere Miquel tira mil exemplars

A la dreta, pàgina de l'*Inventari o col·lector de cirurgia* (1492) amb el colofó al capdavall

permetia esdevenir el proveïdor exclusiu del consell municipal durant cinc anys. Un consell que, per unanimitat, finalment tria Pere Miquel en els termes següents:

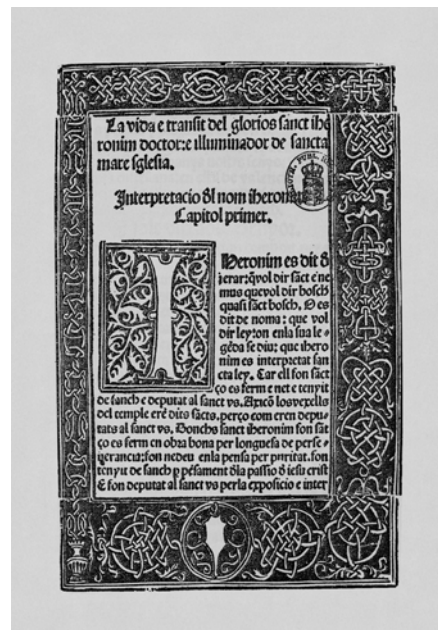
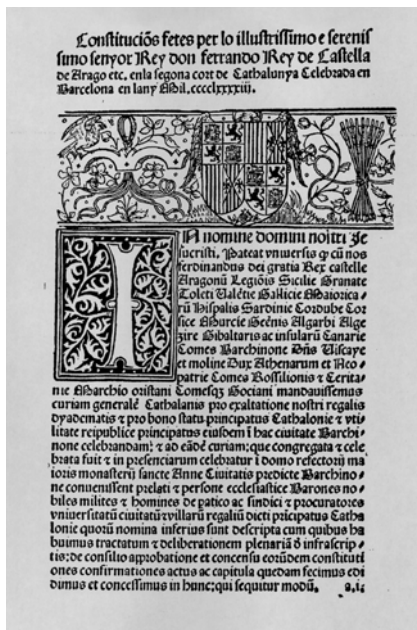
En lo darrer fet de les dues suplicacions donades e llegides en dit consell, la una per en Pere Miquel e l'altra per en Joan Corró, llibreters, lo dit consell tot concordat proveir lo dit Pere Miquel del dit ofici de llibreter a beneplàcit de la dita ciutat.

Per una escriptura de febrer de 1490 coneixem que Miquel disposava ja del material d'impremta (bàsicament, punxons i tipografia) de Gherlinc, el qual l'hi havia venut poc abans de marxar de Barcelona. De fet, el primer llibre amb colofó que indica que Pere Miquel l'ha imprès és el *Naturae ordo studentum*

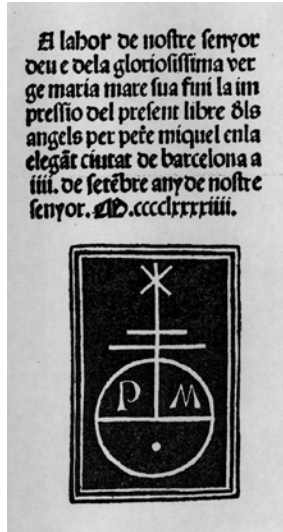
pauperum (1491), de Jaume Janer; aquell mateix any imprimia també l'*Opusculum grammatices*, de Sulpitius, i el *Libellus inscriptus Barcinona*, obra del nostre primer hel·lenista, Jeroni Pau. De 1492 són l'*Ingressus facilis rerum intelligibilium*, del ja mencionat Jaume Janer, els sis-cents exemplars de l'*Inventari o col·lectori de cirurgia*, de Gui de Cauliac (obra en la qual actua d'editor un jurista barceloní, Francesc Franch) i un tractat sobre testaments d'Andreu Barbatia, *Super titulis de testamentis*, que l'any següent es complementa amb la *Repetitio super titulo de testamentis*. En aquell 1493, quan els documents ja anomenen Miquel "llibreter e estamper", del seu taller surten també la *Vida e trànsit del gloriós sant Jerònim*,

Portades d'unes *Constitucions de Catalunya* i d'una vida de sant Jeroni, obres impreses per Pere Miquel el 1493

IR
IA

els *Proverbia* de Ramon Llull, les *Meditationes* de sant Bonaventura, la *Metaphysica* de Nicolau Bonetus o probablement el *Gamaliel*, un relat de la passió de Jesucrist. De 1494 destaquen el *Llibre dels àngels*, de Francesc Eiximenis, un autèntic *best seller* (dos mesos i mig abans, Rosenbach havia posat en circulació set-cents exemplars del mateix llibre), i els sorprenents mil exemplars de les *Transformacions* d'Ovidi, traduïdes pel mercader barceloní Francesc Alegre. Com ja sabem, el 1496 Miquel és l'impressor inicialment escollit per enllestir la segona edició del *Tirant lo Blanc*, que només pot començar i que l'any següent reprèn i acaba Gumiel. Per un document del 19 de gener de 1497 descobrim que Miquel, ja molt malalt, no havia liquidat un deute contret un any abans. ¿S'havia arruïnat el nostre impressor, que encara aleshores es feia dir llibreter? Trenta dies després, el 20 de febrer, una nota al peu del mateix document declara que el creditor només ha pogut cobrar una petita part d'aquell deute de Miquel, “pauper [pobre] e mort”. Un impressionant epitafi.

Colofó del *Llibre dels àngels*, un dels últims impresos per Pere Miquel

Posa

Com Miquel, Pere Posa, abans de res llibreter, no es mou de Barcelona, exactament del carrer de la Boqueria, on tenia casa i botiga i on instal·la també un taller d'impremta de funcionament discontinu. En els inicis, Posa (que era prevere de l'església del Pi i que alternava les activitats comercials amb la vida sacerdotal) apareix més o menys vinculat a la companyia d'impressors de Pau Hurus (o Pau de Constança) i el 1481, en companyia del ginebrí Pere Brun, comença a estampar llibres a Barcelona, cosa que el converteix en el primer impressor català. Així, per obra de la societat Brun-Posa aquell any surt a la llum la *Vida del rei Alexandre*, de Curci Rufus (traduïda per Lluís de Fenollet), i el *De ingenuis*

ST
E
N

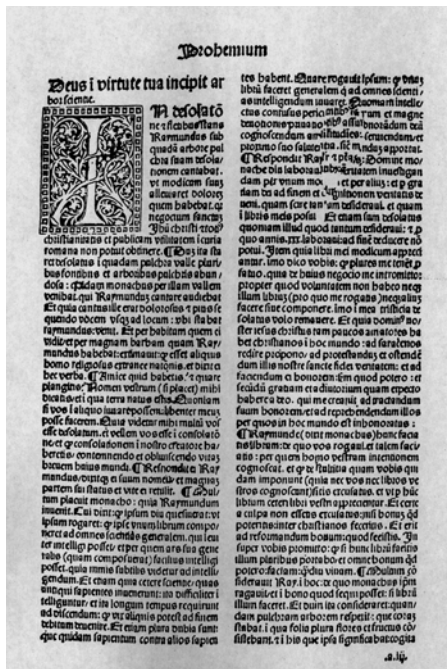
Dues versions
de la marca
d'impressor
de Pere Posa

moribus, de Vergerius; i l'any següent, 1482, *l'Ars brevis*, de Ramon Llull (obra reimpressa per Posa mateix el 1489 i, segons Konrad Haebler, l'única mostra d'impressió a quatre tintes de la tipografia incunable europea, independent dels exemples a tres tintes de la impremta italiana). Aquest darrer títol dona entrada a parlar de la flaca d'aquest nostre impressor per Llull: no tan sols n'és el primer editor, sinó un fidel seguidor de les doctrines, en estreta relació amb l'Escola Lul·liana de Barcelona. A partir d'aquest moment sembla que imprimeix sol, per bé que hi ha etapes que no tenim constància de cap llibre seu, ja sigui perquè s'han perdut o perquè, pels motius que fossin, feia descansar la premsa. En realitat, quan Posa treballava en solitari, "no era un impressor d'ofici que col·locava els seus llibres en el mercat, sinó un editor que els estampava en el seu propi taller" (són paraules de Jordi Rubió). En qualsevol cas, aquell mateix 1482 surt del seu taller un esplet d'obres de relleu i d'una remarcable varietat: de la *Imitació de Jesucrist*, atribuïda a Gerson ("esplanat de llatí en valenciana llengua per lo magnífic en Miquel Peres"), al *Llibre de fra Bernat*, de Francesc de la Via, passant per la *Suma de l'art d'aritmètica*, de Francesc de Santcliment, l'*Arbor scientiae*, de Ramon Llull o la *Physica pauperum*, de sant Albert Magne. De 1482 a 1487 només li coneixem una impressió: els *Dicta super septem tractatus summularum Petri Hispani* (1484). I de 1488 a 1499 ens consta una quinzena mal comptada d'obres impreses per Posa, entre les quals sobresurten els dos fulls de la carta de Cristòfor Colom a Lluís de Santàngel (1493), un altre Llull (la *Logica abbreviata*, cap a 1493, d'atribució probable), la segona edició del *Consolat de mar* (1494; la primera,

A la pàgina següent,
primera pàgina
i gravat de
l'*Arbor scientiae*,
de Ramon Llull

de 1482, surt, com hem vist, de l'obrador de Spindeler) i els *Quesits* ("preguntes") de sant Albert Magne (traducció catalana anònima del *Liber aggregationis s. de secretis*, de 1499). A partir de 1499, tenim constància de set títols més de Posa (entre els quals destaquen tres altres Lulls, l'*Ars magna*, l'*Ars generalis ultima* i l'*Arbor scientiae*) i la documentació ens el sol mostrar com a avalador i prestamista, especialment de llibreters. L'inventari autògraf de la seva llibreria, fet el març de 1506, ens revela que la impremta de Posa va treure a la llum molts llibres populars en català, avui no conservats.

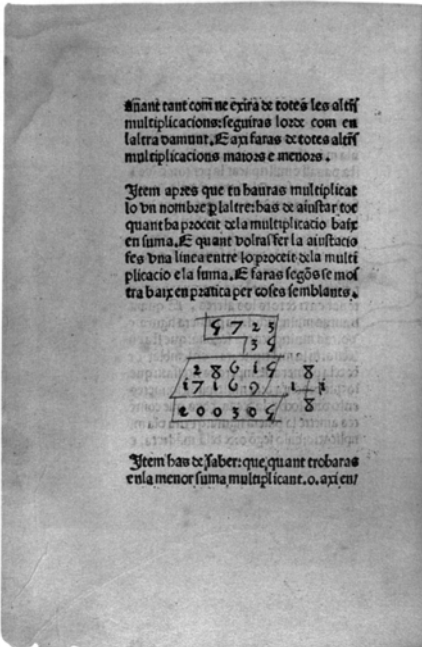

A l'esquerra, pàgina de la *Suma de l'art d'aritmètica* (1482), la primera obra de matemàtiques impresa a la península Ibèrica

A la dreta, portada de la *Imitació de Jesucrist*

Dos mesos després feia testament, i el 5 de juny ja era mort. Els seus marmessors, com ja hem tingut oportunitat de veure, relacionaven els seus béns, i entre aquests els bibliogràfics i tipogràfics (com els gravats de grans dimensions amb imatges de sants, dels quals no ens ha arribat cap mostra). El principal beneficiari del testament era un nebot, que es deia també Pere Posa i que continua la tradició impressora de l'oncle. De la producció d'aquest segon Posa, en la qual intervé Carles Amorós, només en coneixem, però, quatre títols (dos dels quals, per cert, són del jurista Jaume Callís), sembla que tots quatre de 1518.

Pou i Labarola

Impressor i llibreter, sembla que bona part de l'escassa producció que coneixem de Gabriel Pou pertany al segle XVI. Les primeres obres que estampa, però, apareixen dins l'etapa incunable: una *Eneida* (datada per alguns erudits el 1505 i avui conservada en exemplar únic al British Museum) i una reedició del *Flos sanctorum*, en català i il·lustrat, del qual una societat integrada pel llibreter Joan Trinxer i pels impressors Pou i Escòcia l'any 1500 tira 450 exemplars, cap dels quals no ens ha arribat. El 1501 Pou adquireix, per intermediació del llibreter Carmini Ferrer, un joc de matrius d'impremta de segona mà: havia pertangut a l'impressor asturià Joan de Valdés, soci de Gumiel a Girona. El 1504 imprimeix les *Constitucions fetes per Ferran II en les corts de*

G
P

Marca d'impressor
de Gabriel Pou

Barcelona el 1503; el 1505, De discipulorum praeceptorumque moribus, de fra Bonvicinus de Ripa; i el 1507, dues obres de Francesc Eiximenis: l'Art de ben morir i el Confessionari.

Més magra resulta encara la informació disponible sobre Bartomeu Labarola, començant pel fet que no és segur que fos català. Per un document de 1483 sabem que, “estudiant en arts e medicina”, s'associa amb dos menestrals per imprimir 300 exemplars (150 en llatí i 150 en català) d'unes *Hores de Nostra Dona*, edició avui perduda. En el document, Labarola apareix en qualitat de tècnic en tipus d'impremta. És el que trobem confirmat dos anys després, el 1485, quan un doctor en Teologia barceloní, Gabriel Cardona, contracta els serveis de Labarola per imprimir 110 exemplars de la gramàtica i la retòrica del mestre Serra, dels quals tampoc no se'n conserva cap. L'escriptura no anomena Labarola “mestre d'estampa”, o “mestre de llibres d'estampa”, sinó “mestre de lletres d'estampa”, és a dir, fonedor de tipus, el primer fonedor de tipus que tenim documentat en la història de la nostra impremta.

Portada de les
Constitucions de Catalunya impreses
per Pou el 1504

Rosenbach

Cloure aquesta relació d'impressors amb Joan Rosenbach obeeix a un doble motiu: d'una banda, es tracta del més copiosament documentat i d'activitat més sostinguda (tot i les llacunes informatives, de vegades d'anys sencers); de l'altra, la seva dilatada producció (de la qual només coneixem una part exigua, una norantena de títols), per bé que iniciada al segle XV, s'estén al primer terç del XVI, al llarg de prop de quaranta anys. Per tot plegat, ens trobem segurament davant de l'impressor més important del

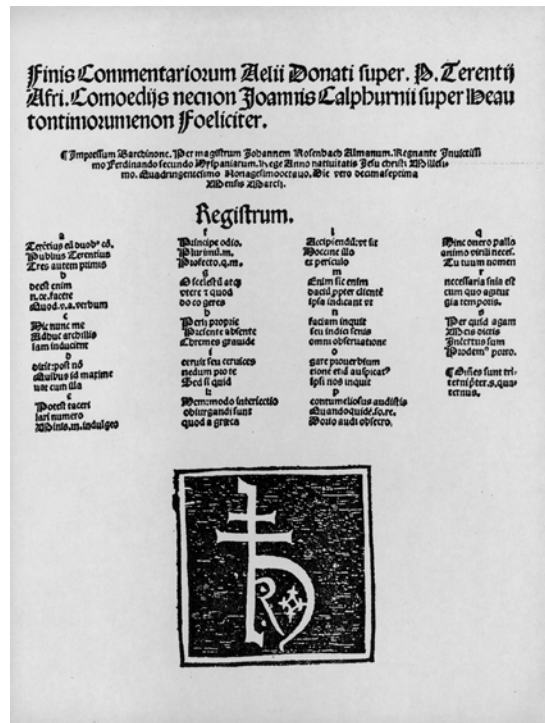
C
R

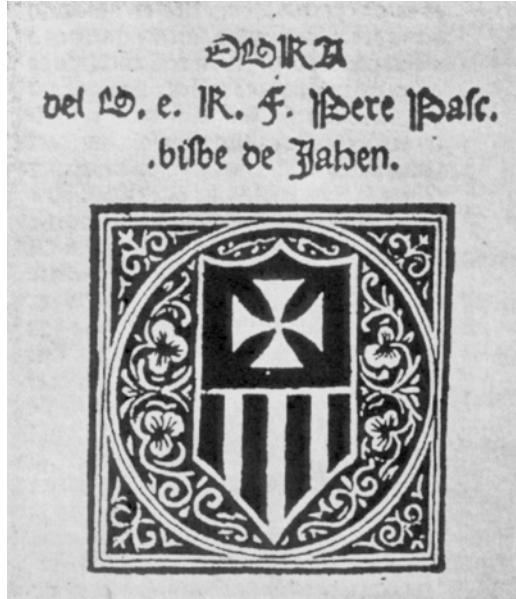
Diferents marques
d'impressor de
Joan Rosenbach

D.
V.

seu temps. Quan a la primeria de 1492 Rosenbach, natural de Heidelberg (com es complau a fer constar als colofons), arriba i s'estableix a Barcelona (al carrer de Sant Just, domicili que el setembre de 1495 trasllada al carrer de Ripoll), ja feia un parell d'anys que treballava a València. D'allà l'única cosa que sabem del cert és que s'hi relaciona comercialment amb el mercader, també alemany, Hans Rix de Chur (personatge molt important per a l'edició valenciana), a qui el 1490 ven lletreria, matrius i altres materials d'impremta. A la capital catalana, dos mesos després

Colofó de les comèdies llatines de Terenci

Portada de la
Bíblia parva

de ser-hi, ja s'endutava, qui sap si per afrontar la impressió de 216 exemplars d'uns missals de Girona que no ens han arribat. Aquells missals anunciaven ja l'especialització més acreditada de Rosenbach, el llibre litúrgic, en dura competència amb els impressors lionesos. I aquells deutes, una mena d'amarga constant de la seva vida.

El primer llibre barceloní que es conserva de Rosenbach és la *Bíblia parva*, d'un anònim bisbe de Jaén (i no pas d'un suposat fra Pere Pasqual, a qui s'ha falsament atribuït), acabada d'imprimir l'octubre de 1492. Pertanyen a 1493 *De modo epistolandi*, de Franciscus Niger, i *Lo càrrec d'amor*, la novel·la de Diego de San Pedro, traduïda "en estil de valenciana prosa" per Bernardí Vallmanya, que passa per ser el

primer llibre il·lustrat de la impremta catalana. I al començament de 1494 corresponen la primera edició de la traducció catalana del *Flos sanctorum* i les *Constitucions fetes per lo il·lustríssimo e sereníssimo rei don Ferrando en la segona cort de Catalunya* (títol reeditat tan sols tres mesos després). L'abril d'aquell any –ja ho hem indicat– Rosenbach ha d'empenyorar a tres impressors una ingent quantitat de material d'impremta i fins l'aixovar personal per pagar un petit deute contret amb un comerciant i així poder eludir la presó. Entre els tres impressors prestamistes hi havia

Gravat i primera pàgina de la traducció catalana de *Lo càrrec d'amor*

Obra intitulada lo Càrrec d'amor.

Composta y hordenada per diego de sant Pedro a pericio y pregaries de don diego ferradís alcayr de los donçeles y altres Cauallers dela cort del Rey de spanya nostre senyor: Traduit d' lengua castellana: en estíl de valenciana: profa: p Bernadi vallmanya Secretari del spectable conte d'oliva El comença lo prolech.

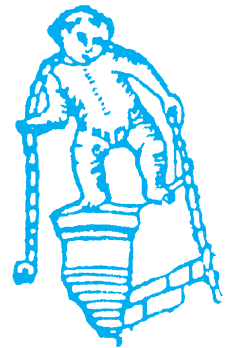
Molt virtuos Senyor.

Encara que algun composit. per a cal larme falte: nom fall conexença p a veure: que seria millor estimarme del que podia callar: o del que podia hauer dit periedir me: y ab tot q' arí you conega encara que'mirant: dela veritat tinga clara consciensa. segueixch la openio. y fent lo contrari nunca lens repñensio recte. E li erre per ignorancia: ab vergonya pagant ho acabas le. Es veritat quen la present obra tã carrech no reporte. puix en ellames p necessitat de obedir: que ab voluntat deseriure he volgut posar/ me. De que fuy pregat p vostra merce degues fer alguna obra del estíl de vna oracio q' hauiatrame a la Senyora dona marina manuel: la q' li semblaua seria menys mal. que lo que yo hauiat a escrit en altre tractat que de mi tenia. y p que fo manament: complidamēt tinguessen effecte. Deliberi seria: hauent p millor errar en

Gravats de
Lo càrrec d'amor

Luschner, segurament integrat en el taller de Rosenbach. El qual, tot i aquest entrebanc, el mateix mes d'abril és contractat per dos editors barcelonins (el prevere Macià Ferrer i el llibreter Pere Ramon Gavarró) per acabar d'imprimir la primera edició del *Llibre dels àngels*, de Francesc Eiximenis, que surt a la llum el mes de juny. D'Eiximenis mateix (sens dubte, l'autor català de més èxit) és el *Llibre de les dones*, que Rosenbach estampa l'any següent, 1495, al costat de les *Històries e conquestes de Catalunya*, de Pere Tomic, o del *Memorial del pecador remut*, de Felip de Malla. El 1496 trobem Rosenbach imprimint, junt amb Luschner, Rosenheyer i Preus, un *Missale Vicense*, encàrrec directe del bisbe vigatà. De 1497 daten altres títols rellevants, com la *Grammatica* de Nebrija o una edició de Terenci, i uns Diürnals destinats al bisbat de Barcelona.

Gravat del *Llibre de les dones*, de Francesc Eiximenis

Portada de les *Històries e conquestes de Catalunya*, de 1495

La seva fama d'impresor de llibres litúrgics ja es devia haver propagat força, perquè des del mateix 1497 mantenia tractes amb el capítol catedralici de Tarragona, que li encomana una sèrie d'edicions que el mouen a instal·lar-se en aquella ciutat, si més no a temporades, entre 1498 i 1500. Mostra d'aquesta producció tarragonina és el *Breviarium secundum consuetudinem ecclesiae tarraconensis*, de 1498, i el *Missale secundum consuetudinem ecclesiae tarraconensis*, de 1499. Mentrestant, el 1498 a Barcelona, i a expenses d'un dels procuradors dels pagesos, estampa 500 exemplars d'una *Interpretació feta per lo senyor Rei de la sentència sobre els*

remences. De manera semblant, entre 1500 i 1503 Rosenbach devia alternar la residència entre Barcelona i Perpinyà. El fet és que a la capital del Rosselló hi estampa un incunable per al bisbat d'Elna, el *Breviarium Elnense* (1500), seguit d'un *Vocabulari molt profitós per aprendre lo Catalan-Alemaný i lo Alemany-Catalan* (1502), d'una traducció, deguda al metge barceloní Narcís Solà, de la *Cirurgia* (1503) "del reverend e meritíssim doctor en arts e en medicina lo reverend mestre Pere de Argilata" i d'un seguit d'obres menors d'ampli consum en llatí i en català (beceroles, salms i llibres d'hores) que no ens han arribat i de les quals, doncs, desconeixem dates exactes i títols. Rosenbach devia deixar-hi un bon record, al Rosselló, perquè no hi va perdre el contacte. Temps a venir, i ja des del taller de Barcelona, treu a la llum un *Missale parvum Elnense* (1506 i reimprès el 1509), un

Gravat d'un missal
tarragoní imprès per
Rosenbach el 1499

**Capítol. ix. dela temptació del diable
de auaricia.**

Al final temptació deque lo diable rem
pta enlo aride dela mort es de auaricia,
dela qual mes vfe contra, los secu

lars, e carnals, que es la molta ocupació de
les coses temporals / e exteriors, com deuers

Al bonor e reuerencia de nostre se
nyor ihesu cristi: e dela sacratissima verge seny
ora sácta maria mare sua. comença lo tractat
apellat art de be morir ab lo breu confessió /
nari tornat de lati en romañç per instrucció / e
doctrina deles persones no sábens lo lati. les
quals no es raço que sien freturosos de tant
fruyt e tant necessari com es / e se segueix del p
sent compendi en aquesta forma següent

Lo probemi.

¶Acara que segons lo phi
losof en lo tercer libre deles etíqes
la mes espantable deles coses ter
ribles sie la mort. enpo en neguna manera se
pot cópar ala mort dela aia. ago confirme sáct
Agusti que diu que mayor dampnarge es la
perdicio de vna anjma que de mil cosfos. tanbe
se proua ago per sanct Bernat dient .que tot
aqt mon corporal no se pot estimar tãt quant
es lo preu de vna anjma. per consegüent tant
es mea espantable / e auozrible la mort dela
anjma quant ella es mea noble / e preciosa que
lo cos **E** axi com la anjma sie de gran valor
elo diable trebayll. e procure per lur conde
mpnacio perdurable temptant al home enla der
tera malalria ab molt grans temptacions. **E**
a ij

Dues pàgines de
l'Art de ben morir,
de 1495

*Ordinarium Sacramentorum secundu[m] ritum
dioecesis Elnensis* (1509), una *Recol·lecta* de tots los
privilegis, provisions, pragmàtiques e ordinacions de la
fidelíssima vila de Perpinyà (1510) o un *Officium beatae
Mariae Virginis secundum usum Elnensis dioecesis*
(1516). Simultàniament, imprimia obres de gèneres
ben variats: litúrgiques, no cal dir-ho (un Ordinari per
al bisbat de Vic o un altre, *Ordinarium sacramentorum*,
per al de Barcelona, tots dos probablement de 1508),
religioses (la *Contemplació sobre la passió de
Jesucrist*, intitulada *Soliloqui*, de 1513, o l'*Espill de la
vida religiosa*, de 1515), mèdiques (el *Compendi
utilíssim contra pestilència, tret de la font de medicina*,
tractat llatí de Valasco de Taranto traduït per Joan Vilar,

de 1507, o la *Pràctica o repertori utilíssim de cirurgia*, de Gui de Cauliac, en traducció de Narcís Solà apareguda el 1508 i impresa en col·laboració amb Carles Amorós), musicals (el *Libro de música pràctica*, de Francisco Tovar, de 1510), jurídiques i oficials (les *Constitucions fetes per Ferran II a les corts de Montsó*, de 1510, o el *Consolat de mar* de 1518), gramaticals (les *Introductiones in latinam grammaticam* de Nebrija, de 1514) i populars o de consum (com diferents impressions de *Llunaris* diversos, entre els quals hi ha el degut a Bernat de Granollachs, de 1510 i posteriors, alguns d'ells no conservats).

Flos sanctorum Romançat.

PERORATIO .

Ed fetis superis eugata est oratio nostra . Tèpus est: ut receptus canamus . Habes Pyrrhe filiiquè maxime omnium & quomodo mutari debeas : habent tua quopq; causa pæceptores:quam in erudiendis pueros atq; adolescentibus usam tenere:quomodo eas doceres:quomò examinetis & que meliora sunt i primis tradere debet . Superest ut consilium meo toto animo sequaris : & quantum fieri poterit:nitaris ad optima . Quod si uti:ipero: faceris non dubito te beasi tempore superis suavitibus in fumum surum euaturum . Vale .

IESVS .

Moc opus grammaticæ ex pyratæ repinis i Barçyonis litore expulsum : cum Iohannes peyronus Serenissimus Aragorum Regis Secretarius / vir ceteri hispanus, latinus tamè & in latio educatus, ac alii quidam literati boni nes legissent : maxime admirati, a Iohanne de Salsburga & Paulo de Constaantia germanis: qui nû ibi forte aderat impressi curarunt . Hoc saltem beneficus patria(cui oia debentur) ferre fudit: et exhorrida cilia ferre & pro Barbaris: latinitatem indueret . Quod fuit perfectum Prædie Idus Decembris Anno Christiæ salutis . M . CCCC . LXXV .

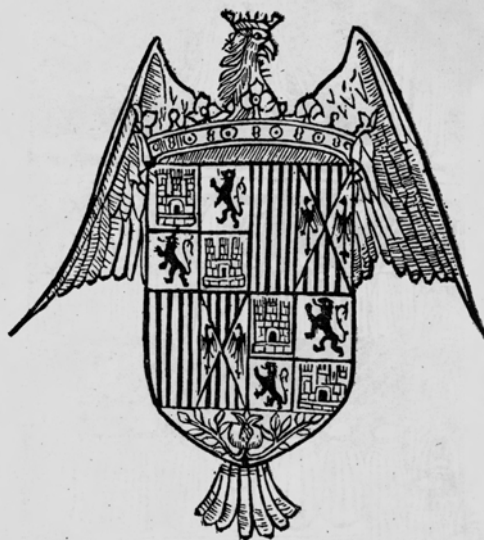
DEO . GRATIAS .

Rosenbach
imprimeix,
el 1494, la
primera versió
catalana del
Flos sanctorum

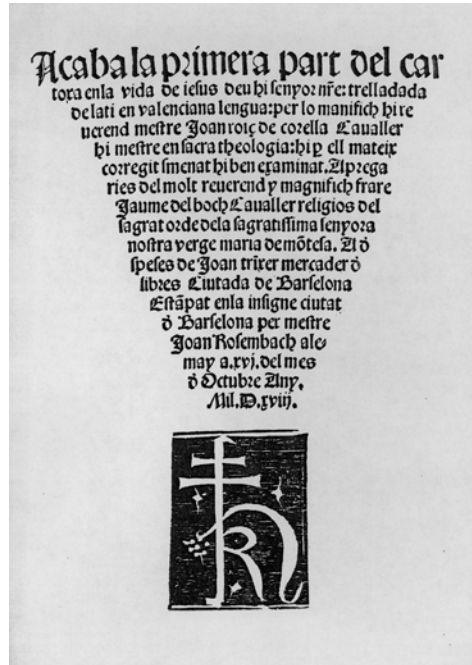

Mentrestant sabem que l'estiu de 1512 havia tornat a Perpinyà, que el desembre del mateix any residia temporalment a Alemanya i que entre 1518 i 1521 i entre 1523 i 1524 instal·la un taller a Montserrat, que fa anar juntament amb el de Barcelona. Per això, el monestir, que ja havia tingut tractes amb Rosenbach, li cedeix una casa a Olesa de Montserrat, a la vora del castell. D'aquest obrador montserratí surten, en el transcurs d'aquestes dues etapes, i al marge de butlles i estampes, una sèrie de llibres litúrgics: 800 exemplars d'un *Diurnale* (1518), 700 d'un *Breviarium*

Constitucions de Catalunya.

Constitucions de Catalunya impreses per Rosenbach el 1494

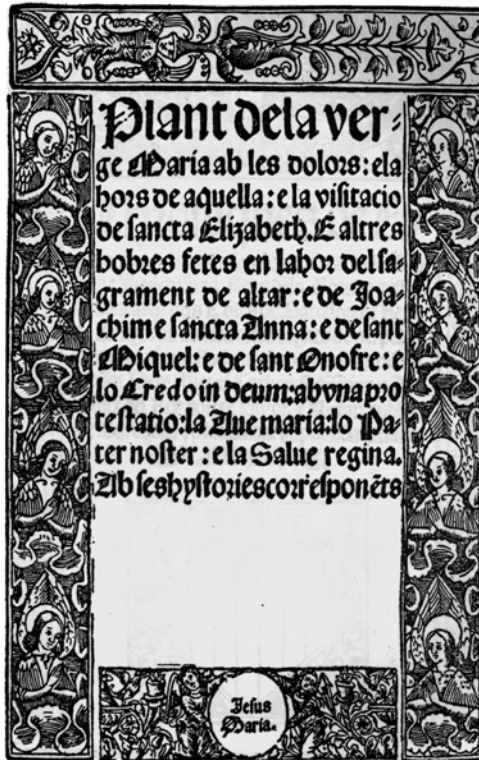

(1519), 1.000 (tots perduts) d'unes *Horae Beatae Mariae*, 500 d'un luxós *Missale Benedictum* (amb profusió de gravats, orles, vinyetes i caplletres), un *Lectionarium Dominicale* o un *Lectionarium Sanctorale*. Entre 1518 i 1530 imprimeix en el taller barceloní un mínim de quinze obres, entre les quals convé destacar *Lo primer del Cartoixà* (1518), en la traducció de Joan Roís de Corella, el *Liber in examen apothecariorum* (1521), de Pere Benet Matheu, una de les més antigues farmacopees d'Europa, la *Vita Christi* (1522) atribuïda a sant Bonaventura (també traduïda), la reimpressió (de 1.100 exemplars!) de les *Introductiones in latinam grammaticam* de Nebrija el

Colofó en forma de cul de llàntia de *Lo primer del Cartoixà* (1518), traduït per Joan Roís de Corella

1523, els 300 exemplars del *Missale Dertusense* (1524) i les *Opera* (1525) de Virgili. La darrera de què tenim notícia data del 7 de febrer de 1530: un *Ordinarium Sacramentorum secundum ritum [...] ecclesie Tarraconensis*. En els últims anys sembla que Rosenbach actua més com a empresari d'una impremta que com a impressor pròpiament dit. De fet, ens consta que en el seu taller es van formar molts altres impressors, l'últim dels quals va ser Pere Montpezat. Rosenbach mor el novembre de 1530.

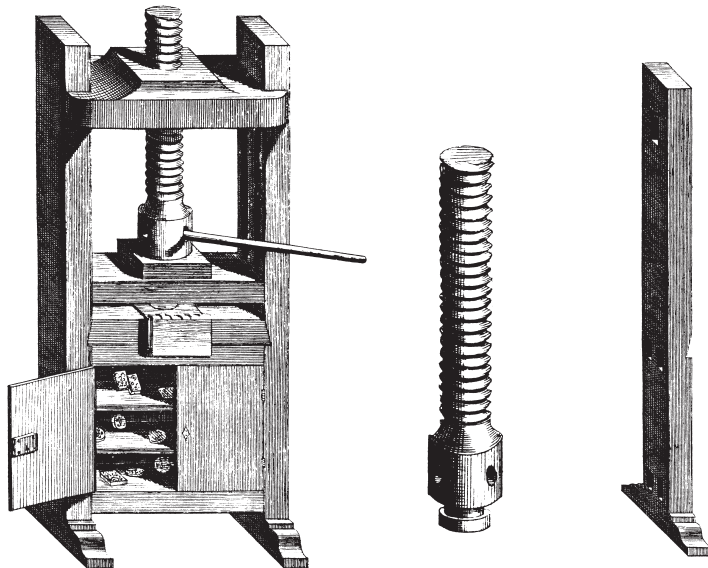
Portada d'un *Plant de la Verge Maria* (Rosenbach, 1528)

Apunts sobre els llibreters

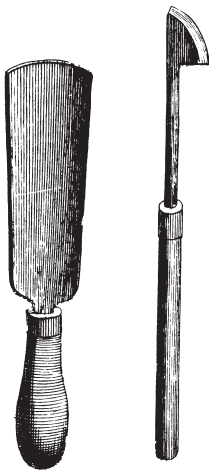
Tradicionalment, l'ofici de llibreter s'associava a la venda de pergamí, paper, plomes i estris d'escriptura i llibres en blanc. Aquesta era la base del negoci, i ho va continuar sent després de l'aparició de la impremta. De tot aquest material, que actualment s'anomena objectes d'escriptori, se'n devia consumir molt; tant, que permetia que s'hi guanyés la vida la notòria quantitat de llibreries comptabilitzades a la Barcelona del segle XVI. De les 44 de l'etapa incunable (1474-1500), es passa a les 50 del primer quart del cinc-cents (1501-1525), a les 39 del segon quart (1526-1550), a les 56 del tercer quart (1551-1575) i a les 66 del darrer quart (1576-1600). Els llibreters feien també de relligadors, sobretot dels volums de fulls en blanc, i tan pròpia els era aquesta activitat que els aspirants

En aquesta pàgina
i següents, eines
i materials
d'un relligador

a ingressar en el gremi que els agrupava (ho comprovarem en un altre moment) havien d'exhibir la seva habilitat en aquest ram. (La tradició continua viva encara avui: se sol confiar als llibreters, i no directament als professionals, els llibres per enquadernar.) Més endavant van esdevenir també corredors i venedors de llibres, primer manuscrits i després impresos. De fet, l'aparició de la impremta els eixampla de manera substancial el ventall de possibilitats i d'oferta del negoci. A partir d'aquest moment, per exemple, una de les seves principals activitats és la comercialització de llibres llatins forans, de dret, medicina, clàssics i teologia, alguns dels quals eren també els de més demanda en el medi universitari i eclesiàstic. Això els obligava a desplaçar-se nord enllà, on hi havia les empreses impressores més fortes, o a mantenir-hi estrets contactes. Alguns documents ens els il·lustren, aquests contactes. Un de març de 1488, posem per cas, ens fa saber que dos mercaders de Barcelona, Martí de Marquina i Joan Robinell, basc el primer i català el segon, estaven a punt d'anar-se'n a Milà, Pavia i Venècia a comprar llibres, segurament encarregats abans de sortir; i de 1501 en data un altre, que enumera els setze títols que l'arxiver Pere Miquel Carbonell encomana que li compri, a la fira de Lió, el llibreter Miquel Riera. Molt més entrat el segle XVI, encara, trobem Claudi Bornat, en qualitat de llibreter, negociant compres a Sardenya el 1556 i a Venècia el 1572. Parlant en general, i en comparació de les estretors econòmiques dels impressors, els llibreters eren rics o se'n van fer gràcies a l'exercici de la professió. Eren rics i, a més, socialment estaven ben considerats. Així, per exemple, existien els càrrecs de llibreter de la Generalitat i de

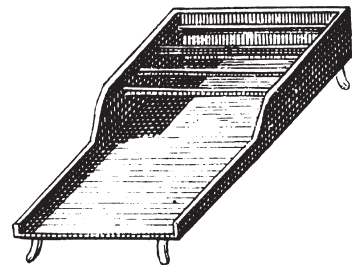
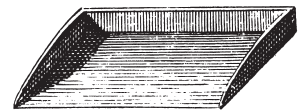

llibreter de la ciutat, que proveïen en exclusiva de material d'escriptura aquestes dues institucions i que, com era d'esperar, van originar reiterats litigis i discòrdies. Sobre aquest benestar econòmic, el diplomata de Josep M. Madurell i Jordi Rubió és, no ja inequívoc, sinó també generós de testimonis. Pere Posa, llibreter i editor, mor deixant diners i cases; Carmini Ferrer, francès, en tenia tanta, de fortuna, que en morir (1552) el fisc la hi requisa amb el pretext que no podia heretar-la un natural de França quan la corona d'Espanya hi estava en guerra; Joan Trinxer era propietari de tres cases i un terreny; Miquel Riera, mort jove el 1508, mantenia relació amb Lió i Venècia (cosa que equival a dir amb els centres mercantils del llibre més importants del temps) i regentava la llibreria més ben assortida de les que coneixem.

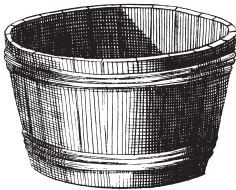
Ho sabem gràcies a l'inventari notarial que d'aquesta llibreria es fa el 1524, any de la mort de la mare de Miquel Riera, Bartomeua Riera, que continua el negoci després de la desaparició del fill. Com és natural, el document, de 28 folis, comprèn tant el cens dels llibres (que ocupa la major part dels fulls) com la resta de les pertinences de la llibreria, que, com tantes altres, es dividia entre la botiga pròpiament dita i el taller d'enquadernació. La relació del contingut d'aquests dos espais ens forneix una imatge impagable i ben completa d'aquests establiments en aquella època:

Ítem sis caixes blanques sens pany i clau, grosses, buides; n'hi ha una [que] conté pany i clau major que les altres.

Ítem cinc premses de lligar o premsar llibres, entre grans i xiques.

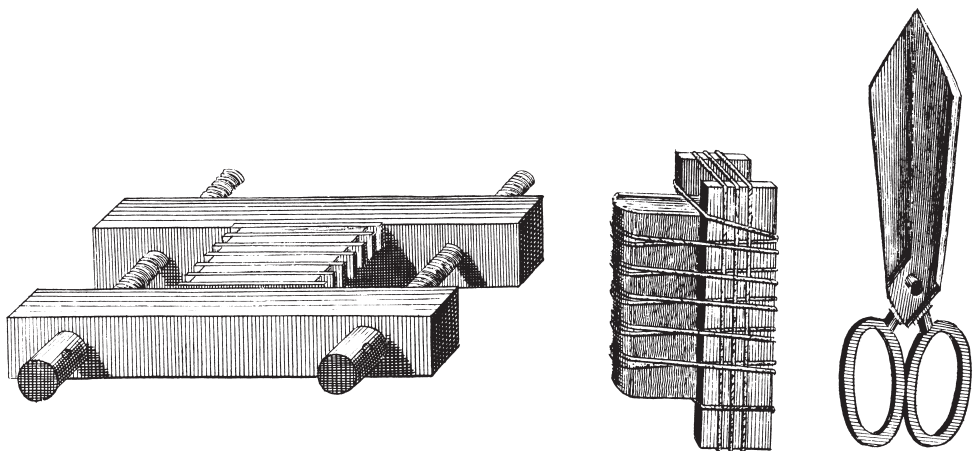
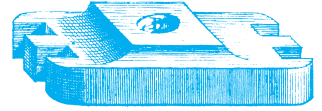

Ítem un cosidor de fusta bo.
 Ítem un armari buit, serveix per tenir Hores [vol dir llibres d'hores], amb pany i clau.
 Ítem tres coltells de ferro per igolar llibres.
 Ítem tres parells de tesores.
 Ítem dos martells petits.
 Ítem tres tenalles planes i dues redones.
 Ítem molts ferros de foguejar i altres eines de llibreter.
 Ítem un taulell que està en la botiga gran.
 Ítem dues banques rodones i una escala.
 Ítem una maça de ferro per picar llibres, ab lo piló de pedra.
 Ítem dos escambells de fusta d'àlber dolents.
 Ítem un banc de fusta per seure a la botiga.
 Ítem un retaule en què està pinta[da] la Verònica de Nostre Senyor ab son guardapols.
 Ítem dues caixes blanques de fusta grossa, buides, sens pany i clau, per tenir los llibres.
 Ítem una taula petita en què estan ficats sos peus, dolenta.
 Ítem dos torns de fileter[i]a i una debanadora de canya ab lo peu de fust.
 Ítem en la rebotiga o escriptori trobam lo següent:
 Ítem un taulell gran de quatre peus.
 Ítem un armari gran ab dues casses ab un forrellat.
 Ítem un retaule de sant Jerònim ab bastiment i polsera.
 Ítem dues cadires, la una de cuiro i l'altra de costelles.

Aquesta descripció de l'utilatge i mobiliari d'una llibreria, cal completar-la, és clar, amb els inventaris de les existències, tan il·lustratiu de la varietat i el nombre de productes impresos. S'ha de partir de la base, però, que en la proporció cal veure-hi també

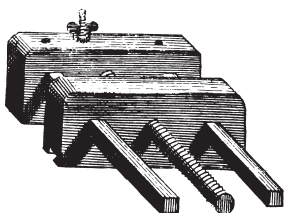
les preferències i, per tant, la probable especialització de cada llibreter. S'hi detecta igualment la gran quantitat d'edicions existents, principalment en català, que no han arribat fins a nosaltres i de les quals, doncs, només queda aquest testimoni documental. L'inventari de la llibreria de Pere Posa, fet per ell mateix el març de 1506, dos mesos abans de morir, divideix les existències entre les de la botiga (194 títols) i les que tenia a casa seva, situada al pis superior (34 títols). En l'armari gran més visible de la llibreria, anomenat "armari de parar", Posa hi tenia, per aquest ordre, llibre religiós (sobretot litúrgic: breviaris i ordinaris), filosòfic (incloent-hi una *Ars magna* de Llull), de clàssics llatins, de gran consum (llunaris i literatura popular, com ara *El testament d'en Bernat Serradell*), jurídic i científic (una introducció a l'astronomia i un tractat sobre manescalia). Menys nodrida en títols era la llibreria de Miquel Cabrit, l'inventari de la qual, fet arran de la mort del propietari, data de 1538. El document incorpora, en aquest cas, una informació addicional preciosa: el nombre d'exemplars de cada

un dels aproximadament 160 títols en existència. Aquesta circumstància permet constatar que Miquel Cabrit despatxava majoritàriament llibres escolars (en lloc destacat els *Catons* i els *Llibres de bons amonestaments* o *Franselms*, de lectura) i llibres populars de consum, ja fossin d'oració o de ficció literària (entre els quals sobresurt altre cop Anselm Turmeda i *El somni de Joan Joan*). A continuació se situen els clàssics llatins i en un lloc subaltern els religiosos i eclesiàstics.

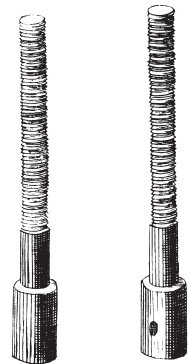
Altrament, els noms que els nostres llibreters reben en els documents varien, des dels més freqüents (“llibreter” o “libraterius”) fins als més rars (“bibliopola” o “biblioteca”). Si en general els impressors dels segles XV i XVI són estrangers, alemanys al XV i francesos al XVI, el negoci de llibreria i edició sol trobar-se en mans de naturals del país. Segurament no cal buscar-hi altres raons que el fet de la llarga tradició de la llibreria autòctona, que quan irromp la impremta incorpora un altre tipus de llibre, s'adapta a un comerç més intens i diversifica les inversions. S'inaugura així una tradició –la dels llibreters desdoblats d'editors i viceversa– que entre nosaltres perviu fins entrat el segle XX.

Tot i això, a la Barcelona del finals del segle XV s'hi detecta una presència qualitativament important de llibreters de fora. El francès Carmini Ferrer, per exemple, conegut també com a editor, que compareix a Barcelona el 1496 i hi resideix fins a la mort, cinquanta-sis anys després (1552). Casat amb la viuda del llibreter, impressor i editor Pere Miquel, Ferrer edita, sol o associat, una colla d'obres, que du a imprimir a Lió i a Venècia o que contracta amb

impressors locals (amb Carles Amorós, per exemple, hi manté molts contactes). Al seu costat mereix figurar-hi l'alemany Hans Koberger, nebot d'Anton Koberger, el poderós impressor de Nuremberg, que disposava d'una gran sucursal a Lió i de tallers on feia anar unes trenta premses i on treballaven més de cent operaris i que amb força probabilitats va ser el professional de la impremta econòmicament més fort del segle. L'oncle devia delegar en el nebot perquè la llibreria de la capital catalana fos la seu i la plataforma impulsora d'un negoci d'importació de llibres, en bona part procedents de la gran empresa de Nuremberg. La iniciativa, que hauria pogut esdevenir la gran empresa comercial del ram del llibre a Catalunya, per raons que desconeixem no prospera. Instal·lada a la primeria de 1495 a Barcelona i poc després també a Lleida, Hans Koberger es desprèn de la llibreria l'abril de 1497; de fet, la traspassa a un llibreter francès resident a Nàpols, Antoni Gontier, que al seu torn n'encarrega la gestió i la representació a un compatriota, Nicolau Mazan, el qual finalment la compra, arran de la mort de Gontier, el 1503.

A Barcelona, la botiga de Koberger i del seu continuador Gontier radicava a la plaça de sant Jaume, fent cantonada amb el carrer de Paradís. Era la plaça on se celebraven les subhastes dels béns de les testamentaries, entre els quals sovint hi havia llibres, i per això els llibreters s'hi estableixen pels voltants. Molt antiga era la seva presència al carrer de la Llibreteria (abans anomenat dels Especiers o de la Calceteria), on va néixer Bernat Metge. El nom actual data de la primera meitat del segle XVI, coincidint amb una renovada densitat de llibreria, i hi trobem noms

com el de Carmini Ferrer, Joan Ramon Corró, Jaume Manescal o Joan Guardiola. Al carrer de la Boqueria hi havia la llibreria i impremta de Pere Posa, que disposava també de parada fixa de llibres al carrer de Simó Oller. Al de la Portaferriça hi vivia Bartomeu Gavarró, i Joan Rosenbach i Carles Amorós hi tenien les imprentes respectives. Joan Sa Coma i Pere Miquel, en canvi, els localitzem al Call.

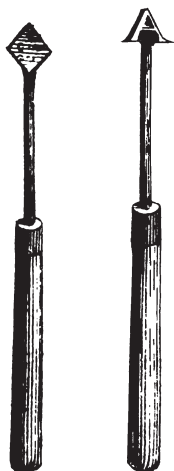
Al marge del titular, a les llibreries es trobaven dues menes d'empleats: els oficials i els aprenents. Els primers, anomenats també llibreters, rebien un salari i la manutenció. En contrast, els segons, alguns dels quals eren aspirants a entrar, com s'explica més endavant, en la Confraria de Sant Jeroni dels Llibreters i, com a tals, estaven obligats a passar un mínim de cinc anys d'aprenentatge en una llibreria, no cobraven res: se'ls alimentava i vestia i llestos. L'edat d'aquests aprenents oscil·lava entre els 14 i els 16 anys, i estaven sotmesos a un horari de treball esclavista: de 6 del matí a 9 del vespre, i mai no es parla als documents de dies festius, ni de temps lliure per menjar. No ha d'estranyar, doncs, l'abundància de denúncies de llibres robats per aprenents, que els venien a tercers. D'aquí que, per redreçar aquesta situació, una de les ordinacions de la Confraria de Sant Jeroni dels Llibreters, constituïda, com veurem, el 1553, prohibeixi tenir llibres nous a tothom que no hi pertanyi. Alguns llibreters, sobretot els que simultàniament feien d'editors, tenien també corredors o agents de venda, encarregats de col·locar llibres arreu a canvi d'una comissió i del pagament de les despeses de viatge i amb la prohibició de representar altres llibreters o editors. En tenia Pere Posa, que el

A la pàgina següent,
croquis de la
Barcelona antiga.
Els llibreters
s'establien als
voltants de la plaça
de Sant Jaume

1498 constitueix un dipòsit de llibres a casa de dos llibreters barcelonins i que, gràcies a un corredor, el 1499 en fa arribar a València i el 1501 a Mallorca; o en tenia Pere Miquel, que el 1489 contracta en exclusiva un estudiant de Constantí, Gabriel Tortosa, perquè li vengui uns Diürnals al bisbat de Vic. Heus aquí dues de les clàusules de l'acord establert entre Miquel i l'estudiant:

Ítem és concordat entre les dites parts que lo dit Gabriel Tortosa no pugui ne li sia lícit de vendre Diürnals ne altres llibres d'estampa en lo dit bisbat de Vic, sinó los del dit Pere Miquel.

Ítem és concordat entre les dites parts que lo dit Gabriel Tortosa sia tengut d'anar per lo bisbat de Vic per veure quants dels dits Diürnals se poran eixaugar [*despatxar, vendre*] en aquell, per la qual anada lo dit Pere Miquel sia tengut donar al dit [*Gabriel Tortosa*] [qua]ranta sous. E si per fet de ventura lo dit Gabriel [*des*]penia en la dita anada més dels dits quaranta sous, que en tal cas lo dit Pere Miquel fos tengut donar e pagar al dit Gabriel ço [que] muntaria més avant dels dits 40 sous.

Un altre factor sociològic del màxim interès és que l'estament de llibreters, si més no el barceloní, el componien bàsicament jueus. Ho eren gairebé tots al segle XIV, almenys fins al pogrom que va arrasar el call barceloní el 1391. En el curs del segle XV la documentació va atestant cada cop més, fins que es fan exclusius, noms cristians de llibreters, sens dubte conversos descendents dels supervivents d'aquella massacre. En les conversions massives entre el gremi hi té a veure també la butlla contra *Judaeos* promulgada el 1415 per l'Antipapa Benet XIII, una butlla que els prohibia relligar llibres on es trobessin els noms de Jesucrist i de la Verge i que Ferran

d'Antequera converteix en llei, mitigada en el rigor per Alfons el Magnànim. S'entén, en aquest context, que la Inquisició processa i condemna tants llibreters, bé acusant-los de falsos conversos i, doncs, de judaïtzants o bé per haver editat obres prohibides. Les penes imposades pel Tribunal del Sant Ofici –arribat de Castella el 1487– eren duríssimes. El 1489 Antoni Ramon Corró, llibreter de la Generalitat, i la seva dona van ser penjats i cremats en un cadafal

Gravat alemany
amb un cadafal amb
jueus condemnats
a la foguera

aixecat a la barcelonina plaça del Rei, espai urbà on s'executaven les sentències. Al cap d'un mes hi pujava un fill de la parella, Joan Ramon Corró, també llibreter, que finalment es va reconciliar i va obtenir, així, la commutació de la pena capital per una altra de presó. Més sort tenia una germana seva, Eulàlia Corró, que, fugitiva, el 1490, amb moltes persones més, era cremada en efígie. També fugia a temps un altre llibreter, Joan Sa Coma (anomenat *libratarium sive bibliopola morabatur in vico S. Dominici*, és a dir, com hem vist més amunt, al carrer de sant Domènec del Call), sentenciat a mort per haver editat (però no és probable que fos ell) la *Visió delectable*, d'Alonso Rodríguez de La Torre. Condemnat en rebel·lia, el 1495 el tribunal el cremava en efígie i li confiscava els béns. Bartomeu Sastre o Joan Trinxer són altres noms destacables de llibreters perseguits dins la llarga llista de conversos processats que ens ha llegat el cronista Pere Miquel Carbonell, el qual, per cert, podia contemplar les execucions a la plaça del Rei només traient el cap per la finestra del despatx.

Un bibliòfil: Pere Miquel Carbonell

L'humanista barceloní Pere Miquel Carbonell (1434-1517), arxiver reial, notari, historiador i cosí de Jeroni Pau (cronològicament, el primer hel·lenista peninsular), mentor seu, és, dels nostres bibliòfils de l'època incunable, el més apassionat, significatiu i rellevant. Carbonell va viure de ple la transició del llibre manuscrit a l'imprès, i així ho reflecteix la seva nodrida biblioteca privada, composta tant per compres personals com per exemplars que, lluny de les seves possibilitats econòmiques, es veia forçat a copiar, val a dir que –ho explica Jordi Rubió– en esplèndids pergamins i amb una magnífica cal·ligrafia. Tan bona era, i tan cofoi n'estava, que en una ocasió s'excusa que, per culpa del fred, que li ha entumit els dits, la lletra no li ha sortit igual que sempre. La bibliofília de Carbonell és segurament indestriable de les reticències dels humanistes respecte a la impremta. (Garrepa com sembla que era, però, el seu nom apareix sovint als documents com a prestamista d'impressors, sobretot de Rosenbach). De la part coneguda de la seva biblioteca, el llibre imprès més antic és probablement una edició napolitana de Sèneca de 1475. Carbonell, que l'anomena "còdex" com si es tractés d'un exemplar manuscrit, va adquirir-lo a la llibreria barcelonina d'Antoni Ramon Corró dos anys després, el 1477. Coneixem aquest i altres detalls gràcies als hàbits bibliofílics –moderns en diversos aspectes– del nostre personatge, que anotava al peu del colofó de cada llibre la data i el lloc de la compra. "De vegades" –són paraules de Jordi Rubió– "els decorava amb una mena d'ex-libris

P
M

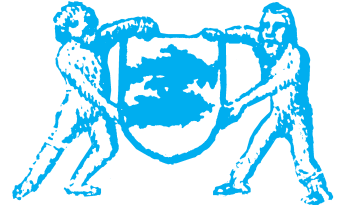

Primera pàgina de *De conjuratione Catilinae*, de Sal·lusti, transcrit de mà pròpia per Pere Miquel Carbonell. Al peu s'observa l'escut del nostre arxiver; sostingut per dos homes, representa dos peixos argentats sobre fons d'or

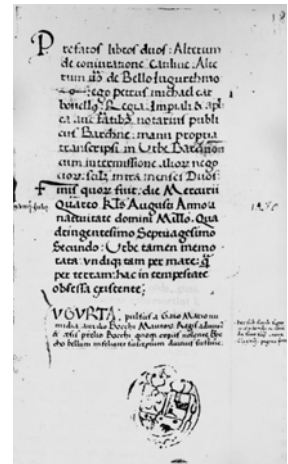
il·luminat, representant dos peixos, que es veu que constituïen el seu emblema, i encara demanava als seus amics poetes que li redactessin unes frases en vers, contenint el seu nom, per tal de donar a comprendre bé qui n'era el propietari”.

Erudit pedant i vanitós –“defectes fills del seu ofici”, afegeix el doctor Rubió, sempre benèvol–, Carbonell vivia tan obsessionat per la pròpia persona i per la fama pòstuma que omplia de comentaris i notes marginals, no tan sols les obres que llegia, sinó també els documents notariais i cancellerescos que li queien a les mans. Aplegats i ordenats, tots aquests textos

haurien constituït una formidable autobiografia, sens dubte la gran obra fallida del nostre arxiver. Amb sinceritat desconcertant, Carbonell hi confessa, un any rere l'altre, les ambicions, les il·lusions frustrades, els estats anímics. I, com que la grafomania de què estava posseït no s'aturava davant de cap intimitat, hi confessa també els problemes més punyents que l'assetgen, començant per la lascívia i acabant per problemes conjugals i familiars. En els llibres sempre va trobar un bàlsam compensador dels disgustos. D'aquí ve que en l'afició llibresca de Carbonell calgui veure-hi passió per la cultura, però també desig de disciplinar-se “*ne mulierosus persisterem*” (per no persistir a ser inclinat a les dones, a ser femeller). Un desig que tot seguit detalla: “I això no ho dic sense raó, perquè la meua natura és molt libidinosa, i sé del cert que si no m'hagués donat a copiar i a compondre llibres, m'hauria embolicat en molts pecats. Per això els dies de festa em dedico a l'escriptura o a l'estudi, refugiant-me a casa meua en la vida solitària, perquè el meu cor no sigui pertorbat per les vanitats i així no ofengui la majestat de Déu” (la traducció del llatí, d'aquest text i dels següents, és del doctor Rubió mateix). Altrament, sembla que no va tenir sort en el matrimoni, del qual es declara presoner, i així en un moment determinat exclama: “*nemo libris et uxori deservire potest*” (“ningú no pot servir la muller i els llibres”). Altres preocupacions familiars, com ara les dificultats per casar tres filles, li perjudicaven l'activitat intel·lectual, gràcies a la qual podia sobreposar-se a totes les adversitats: “*et nihilominus scribere semper et legere, quae mihi solatia sunt ingentia*” (“i malgrat tot, llegir i escriure sempre, que em són grans consolacions”).

Darrera pàgina de
*De conjuratione
Catilinae* de Sal-lusti

Els llibreters i l'activitat editorial. Primers editors

La vida de la impremta, apareguda i difosa en els inicis del capitalisme, és indestruïble dels beneficis que alguns negociants o mercaders esperaven treure'n invertint-hi diners. I això des del principi, des que l'acabat mercader Johann Fust s'associava primer amb Gutenberg i més endavant, en possessió de material de Gutenberg per deutes no retornats del tot, feia tractes amb un altre tipògraf, Peter Schöffer. Arreu era habitual, doncs, que el negoci impressor comptés amb dos protagonistes principals, el tècnic en l'art d'imprimir i el soci capitalista, perquè rarament el primer disposava de prou diners per comprar material tipogràfic i paper i per pagar els operaris del taller abans de començar a recuperar, mitjançant la venda dels llibres, la inversió feta. Aquest és també el *modus operandi* majoritari entre nosaltres. El doctor Rubió ha insistit que a Catalunya no hi ha cap empresa impressora o editora de recursos financers homologables amb les europees de més empenta. I que tampoc no s'hi troba una figura equiparable a la del ric mercader alemany Hans Rix de Chur, que en la València de finals del segle XV catalitza l'edició (promou, per citar un cas insigne, la primera del *Tirant lo Blanc*, de 1490) i obre una gran llibreria, activitats que, segons sembla, concebia tan sols com una forma de diversificar les inversions. Per acabar-ho d'adobar, a Barcelona, a diferència també de València i fins i tot de Lleida, la universitat (anomenada Estudi General) ni presideix ni orienta culturalment l'edició, de la qual viu al marge fins a la segona meitat del segle

XVI. De fet, en aquell segle, i en bona part a causa de la inhibició o del poc suport de la universitat, no comptem amb cap centre productor de llibres comparable amb Salamanca o Alcalá de Henares. “Catalunya era, almenys llavors” –ho ha escrit el doctor Rubió–, “terra de bons comerciants, però de petits industrials”.

En aquest context, els editors sorgeixen d'àmbits diversos, des de menestrals fins a professionals liberals: són comerciants, juristes, orfèvres, apotecaris, canonges, notaris i, en especial, llibreters, sobre els quals recau el pes decisiu de l'edició. Els seus noms se'ns revelen tant en els contractes d'edició com en

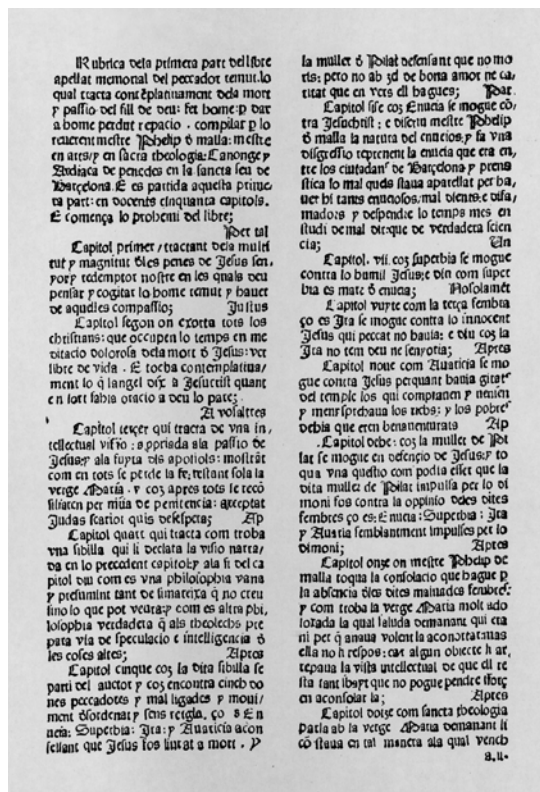
Colofó del *Regiment de prínceps* (Spindeler, 1480) on figura el nom del primer editor català, el llibreter Joan Sa Coma, i del corrector del volum, mestre Aleix

Referenda gracia al omnipotent deu es dat fi a la preclarissi-
ma e diuina obra de moral philosophia recolligida de tot lo
discors de etbica yconomica e politica del Princep dels phi-
losophs Aristotil per lo litteratissim e reuerend mestre en sa-
cra theologia frare Egidí roma del orde de sanct Agusti en
vulgar catala ab algunes gloses molt specials posades en la
fi dels capitols prenent lo vocable textual sobze lo qual es
la glosa impressa en la insigna ciutat de barcelona per maestr
Ficolau spindeler empremtador a despeses del venerable
en Johan sa coma venedor de llibres emendat e corregit p
lo reuerend mestre Aleix regint les scoles en dita ciutat / lo
segon dia de novembre Any .M.CCCC.Lxxx.

els colofons dels llibres. Així, si el primer editor català és probable que fos Joan Ramon Corró, que contracta el 1480 amb l'impressor Spindeler una edició barcelonina no conservada d'Aristòtil, el primer editor documentat apareix al colofó del primer llibre imprès en català a Catalunya, el *Regiment de prínceps*. Es tracta d'un volum estampat el 1480 "a despeses del venerable En Joan Sa Coma, venedor de llibres". Tant Corró com Sa Coma eren, com sabem, llibreters i, com també sabem, jueus conversos perseguits per la Inquisició. Llibreter, però també editor i impressor, era Pere Miquel, que en un document de 1489 contracta un volum de *Diürnals* que no s'ha conservat amb l'impressor Joan Gherlinc. Entre els nostres primers editors hi figuren també mercaders, de vegades autòctons, com el Mateu Vendrell que paga l'avui discutida edició gironina de *Lo peccador remut* (1483) i la barcelonina de la *Visió delectable* (1484), i de vegades forasters, com l'italià de Gènova Jeroni Nigro (o Negro), que el 1486 firma un contracte amb Joan Gherlinc, o l'alemany Franz Ferber, a despeses del qual, per exemple, s'estampa a Barcelona el 1498 una altra edició del *Regiment de prínceps*. Tot i les limitacions descrites, l'activitat editora i llibrera catalana devia ser notable. Per descomptat, el consum de llibres era molt superior a l'oferta de la producció local, perquè, com queda consignat, moltes existències de les llibreries eren importades. Els inventaris de llibreries i de biblioteques particulars de finals del segle XV o de la primera meitat del XVI permeten adonar-se de la quantitat de títols en circulació que no havien sortit de les impremtes del país. Els nostres editors devien renunciar ja d'entrada al llibre universitari o al de gran

format, sempre en llatí, que arribava de fora a uns preus segurament imbatibles. Però van explotar el variat i ampli ventall que la impremta estrangera no cobria, des del llibre religiós i de pregària (com els llibres d'hores en edicions econòmiques o les butlles) fins als gèneres populars (novel·letes, plec solts, fulls volants), passant pels textos escolars (beceroles, gramàtiques llatines bàsiques, llibres de lectura, clàssics), la literatura culta (Lull) o les publicacions oficials de la Generalitat.

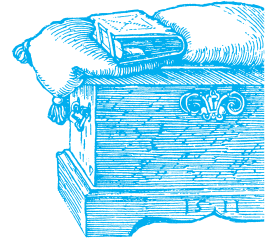
Primera pàgina del
Memorial del peccador
remut, edició pagada
pel mercader gironí
Mateu Vendrell

L'agremiació dels llibreters-editors

Que els llibreters constituïssin una confraria de caràcter polític i civil molt abans que els impressors, agrupats dins una altra d'estrictament religiosa, s'explica fàcilment en virtut de la superior posició i influència social dels primers, que, per torna, comptaven amb una tradició molt més antiga. El sector productiu del món del llibre, per dir-ho així, pesava molt menys que el comercial. Per contrast, desconeixem les raons per les quals es triga tant a donar carta de naturalesa, el 1553, a la Confraria de Sant Jeroni dels Llibreters. En va existir alguna d'anterior, de caire només religiós? Ens ho induiria a creure, per exemple, l'inventari de 1524 de l'utilatge de la llibreria de Miquel Riera, que, com hem vist, fa constar un retaule de sant Jeroni presidint la botiga. O la sol·licitud d'aprovació del reglament de la confraria, on els llibreters demanen al Virrei, no pas la sanció d'uns estatuts de nova planta, sinó “confirmar e de nou estatuir e ordenar les ordinacions següents per dita confraria i col·legi dels llibreters fetes”. En qualsevol cas, Jordi Rubió ens ha fet adonar de la fundació simultània en tres països europeus, i al llarg d'un decenni, d'organismes defensors de l'ofici dels llibreters. Al barceloní, en efecte, el precedeix, el 1548, el *Collegio di Stampatori et Librari* de Venècia, per bé que fins al 1567 no se n'aprova la reglamentació, i el segueix, el 1557, la *Stationers Company* britànica, pel que sembla destinada sobretot a combatre la pirateria editorial. Per explicar la coincidència, el doctor Rubió formula algunes hipòtesis:

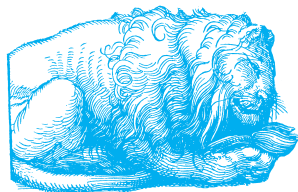
Sovint tals organismes sorgeixen en moments de decadència del negoci, i a Itàlia aquesta sembla haver estat la causa determinant. ¿Hi influïren les traves creixents posades al comerç lliure de llibres, en forma de prohibicions o de censura política i religiosa? ¿Foren raons de competència interior?

D'entrada, una diferència essencial distingeix l'organització italiana i britànica de la nostra, i és que totes dues incorporen els impressors, radicalment exclosos del gremi barceloní. De fet, les contínues aspiracions dels professionals de l'estampa a disposar

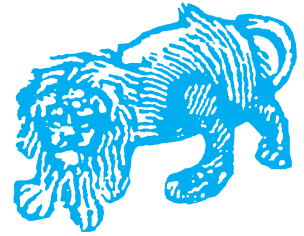
Sant Jeroni, patró dels impressors. El sant a la seva cel·la segons un gravat d'Albert Durer de 1514

d'una confraria equiparable a la dels llibreters no obtenen cap resultat, per cert ben fugaç, fins a mitjan segle XVII, i la fusió definitiva dels uns i dels altres en un mateixa agrupació gremial no es produeix fins al regnat de Carles III. Ben al contrari, en el nom de l'organisme venecià els impressors hi figuren en primer lloc, i a la Gran Bretanya, no tan sols la distinció entre la llibreria i la impremta no era tan marcada com a Catalunya, sinó que (són paraules del doctor Rubió) "molts eren els tallers d'estampa que eren veritables editorials, com ho demostra el nom de *Press*, donat encara avui a les grans empreses universitàries de publicació. Eren molts els impressors que venien directament els seus productes i molts també que eren relligadors", unes pràctiques, en suma, ben diferents de les nostres. Altrament, i deixant al marge els paral·lelismes europeus, la fundació del gremi dels llibreters barcelonins sembla que cal vincular-la a una fase expansiva del negoci; un negoci que havia produït una important acumulació de capitals i que ara calia vetllar, donant empara legal a un monopoli, perquè el vent continués bufant a favor.

L'aprovació oficial dels capítols o ordinacions de la Confraria de Sant Jeroni dels Llibreters té lloc a finals de gener de 1553. N'havien sol·licitat la creació els membres fundadors següents: Rafael Dauder, Joan Bages, Jaume Manescal, Climent Trinxer, Joan Trinxer, Francesc Labià, Jaume Pla, Joan Guardiola, Jaume Cortey, Francesc Cabrit, Bartomeu Gavarró, Jeroni Badia, Joan de Leya, Llorenç Rialp, Claudi Bornat, Jeroni Pi, Llorenç Llaceres, Joan Ferrer i Joan Jordà. No costa gens destriar d'aquesta llista el nom d'alguns editors (com Bages o Guardiola) o d'un

editor que aviat (el 1556) iniciaria l'activitat d'impressor (Bornat), activitats segurament complementàries a la principal de llibreter. Pel fet de tractar-se d'una confraria civil, autoritzada per l'autoritat política, era d'agremiació obligatòria. Els llibreters barcelonins, doncs, pagaven una entrada per ingressar-hi i una quota anual, que també havien de satisfer, en menor proporció, els empleats. Per la mateixa raó, era també una confraria intervencionista i d'accés restringit. Això equival a dir que a partir d'aquella data tothom qui aspirava a tenir una llibreria a Barcelona havia de passar per un període d'aprenentatge, al final del qual calia superar un examen. La gestió de la confraria requeria en dos cònsols (Rafael Dauder i Francesc Cabrit van ser els primers) i un clavari (el primer, Joan Trinxer), elegits anualment per insaculació. També s'elegien anualment els examinadors, responsabilitat que la primera vegada correspon a Climent Trinxer i a Jeroni Badia. Paral·lelament a l'organització de la vida civil, la confraria estatueix també les vinculacions religioses. Així, establia la seu, previ acord amb la priora, al monestir de les monges Jerònimes (destruït el 1909 arran de la Setmana Tràgica), el qual, a canvi d'una remuneració, es comprometia a celebrar en l'altar major un ofici solemne el dia de la festivitat del sant (30 de novembre); les monges, a més a més,

lo sendemà de la festa del dit gloriós sant Jerònim elles celebraran i celebrar faran en la dita església de sant Jerònim un solemne aniversari per les ànimes dels dits confreres de Sant Jerònim dels llibraters de la present ciutat, ab prevere, diaca, sotsdiaca, absoluta ab Creu alçada, ab aigua beneita e oracions, e així com millor semblants aniversaris s'acostumen a celebrar en dit monestir.

Com a tal seu, aquest mateix monestir solia albergar també les reunions anuals dels confreres. Cal afegir que, des de 1661, s'obliga la Confraria dels llibreters a assistir a la processó de Corpus.

Un cop determinats tots aquests aspectes generals del funcionament, les ordinacions fundacionals del gremi regulen el procés d'admissió de nous membres. Per començar, i com ja queda dit, els aspirants havien de fer d'aprenents, no pas menys de cinc anys, en una llibreria; passat aquest temps, i previ l'abonament d'una taxa, sol·licitaven ser examinats per poder establir-se pel seu compte. L'examen consistia exclusivament a demostrar les habilitats com a presenten, Pau Cortey i Antoni Oliver, se'ls demana amb tot detall que relliguin un total de sis llibres, de gruixos i mides diferents: “un missal del bisbat o altre consemblant”, “un breviari d'octau romà”, “un diürnal de trenta-dos cartes i full amb posts i cuiro i gafets ab tot son compliment”, “un llibre de full d'estampa en cobertes de pergamí ab sa color i cuirets a l'esquena”, “un llibre de quart d'estampa lligat ab pergamí, color i cuiros” i, finalment, “un llibre d'octau d'estampa lligat ab pergamí i color i cuirets”. A la vista de la feina feta, el tribunal examinador dictaminava que els examinats “devien ésser admesos com ells i ab lo present admetien en llibreters de la present ciutat, donant-los llicència i facultat per poder parar botiga en la ciutat o en son territori, allà on ells volran, juxta forma de les ordinacions de dita Confraria. E així mateix los admeten en confreres d'aquella”. Tot seguit els cònsols recordaven a l'agremiat Jaume Cortey que el reglament de la Confraria impedia tenir més d'una botiga, i que, atès que era titular de dues llibrerries,

n'havia de tancar una. En aquell mateix moment, i enmig d'una escenificació que devia estar a bastament preparada, Jaume Cortey feia donació d'un dels seus establiments al seu germà Pau, que tot just acabava d'aprovar l'examen i, doncs, d'ingressar a la confraria. Altrament, en cas de mort d'un agremiat les ordinacions despleguen una àmplia casuística, que val la pena transcriure sencera:

[...] si per cas morrà algun llibreter confrare de dita confraria sens fills ni filles, en tal cas la viuda muller de dit defunt puga tenir la dita botiga per temps d'un any i un dia, així com si son marit visqués, sens empatx ni contradicció de dita confraria, i no més avant. Emperò si lo dit llibreter moria deixant algun fill o filla, en tal cas la dita viuda, vivint emperò vidualment, puga tenir la dita botiga per los dits fill o filla seus i del dit defunt sens

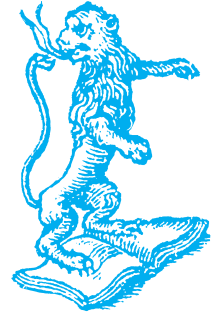
B R E

empatx ni contradicció d'alguna cort o persona, fins a tant que lo dit fill, si fill serà, tingue edat de divuit anys i no més avant, i après que dit fill tinga dita edat de divuit anys no pugue tenir dita botiga sens haver demanada i obtinguda llicència dels cònsols de dita art i haver pagat dit florí d'or com de sobre és dit [*un florí d'or era la taxa fixada per poder fer l'examen d'entrada a la Confraria*]. E si serà filla, pugue tenir la dita viuda la dita botiga fins a tant haja casada la dita filla i no més avant.

És a dir: per un costat, la titularitat del negoci s'heretava només per línia masculina; per l'altre, els fills estaven exempts de l'examen preceptiu d'ingrés al gremi, per bé que n'havien d'abonar la taxa corresponent.

Sens dubte, però, la qüestió més punxeguda que aborden aquestes ordinacions fa referència a l'adquisició i venda de paper i de pergamí. Eren matèries de primeríssima necessitat, no tan sols com a existències de les llibreries, sinó també, i sobretot, per afrontar la impressió de llibres. Quan els llibreters feien d'editors (cosa que, com hem vist, passava molt sovint), era habitual que haguessin d'aportar el paper, pràctica que, tenint en compte l'escassetat, el convertia en un bé altament cobejat. En un bé que, per tant, de seguida és objecte d'acaparaments i d'especulació. Per això, i amb el desig de prevenir abusos i de protegir els professionals amb menys recursos econòmics, una de les ordinacions reproduïx una ordre dels consellers de la ciutat i s'estén sobre aquesta qüestió de forma ben explícita. Es tractava que la Confraria estigués al corrent de les operacions comercials d'una certa magnitud en les quals s'intercanviaven papers i pergamins, els quals aspirava a controlar i, tot seguit, a distribuir equitativament:

Ítem, perquè los exercints dita art de llibreter més còmodament puguen viure i los rics no oprimesquen los pobres, estatuïren i ordenaren los dits honorables consellers i prohòmens de dita ciutat que d'ací al denant ningun llibreter pugue comprar dins la Vegueria de Barcelona, de ningun mercader ni d'altra qualsevol persona, més avant de cinquanta raimes de paper ni més avant de vint-i-cinc dotzenes de pergamins, sens que primer no ho diga o ho faça a saber als còsols que aleshores seran de la dita art. E los dits còsols, en continent que sabran la dita mercaderia, ho hagen de denunciar a tots los altres llibreters i sàpien d'ells si voldran comprar part de dit paper o pergamins. I volent-ne ells comprar, haja d'ésser partida la dita mercaderia entre tots los confreres de la dita art qui en volran [...].

Contravenir aquesta disposició (és a dir, no notificar als còsols compres de paper i pergami superiors a les quantitats esmentades), se sancionava amb 25 lliures, que es repartien el gremi i l'erari municipal. És l'elevada multa que probablement paga Claudi Bornat el 1557, denunciat per la confraria, entre altres imputacions,

per haver comprat paper contra la forma en dites ordinacions contenguda, per la qual cosa és incidit en les penes per dites ordinacions expressades, per raó de la qual cosa los dits còsols n'han feta querella davant lo Veguer de Barchinona, instant lo dit mestre Claudi Bornat ésser executat per les penes en què és incidit conforme a dites ordinacions.

Al capdavant, Bornat, llibreter, impressor i editor (i membre fundador de la confraria), respon perfectament a l'arquetip del professional a qui aquesta reglamentació restrictiva sobre el paper devia engavanyar qui-sap-lo. A ell i segurament a molts altres, perquè les infraccions d'aquesta ordinació se

E L

succeeixen. Per frenar-les, el 1558 el consell general de la Confraria, reunit a la llibreria de Joan Guardiola, acorda rebaixar la quantitat comprada de paper i de pergamins d'obligada notificació a deu raimes del primer i a cinc dotzenes dels segons. I quatre anys després, el 1562, el mateix consell acorda que la notificació afectava ja la compra de qualsevol quantitat d'aquestes mercaderies.

Un altre conflicte espinós en què les ordinacions de la Confraria reben també el suport de les autoritats municipals fa referència als llibres de text de l'Estudi General, de vegades pactats il·lícitament entre llibreters i mestres. Per bé que de sintaxi feixuga, el text de la disposició posa el dit a la nafra d'aquest abús sense embuts ni mitges tintes:

Ítem, per obviar i proveir a diverses maquinacions i monopolis i astúcies que alguns llibreters han tingudes i fetes ab los mestres que lligen [*llegeixen*] en lo Estudi de la dita ciutat, fent i procurant ab estrenes i altrament que los tals mestres llegissen los llibres que los tals llibreters tenien i n'estaven proveïts, i no los altres llibres que los altres llibreters qui no cabien en dits monopolis ni maquinacions tenien, per on los dits mestres, no mirant la utilitat dels estudiants, sinó de llur propi interès, llegien als dits estudiants lliçons infructuoses i de poca utilitat [...].

La sanció als llibreters infractors pujava, com en l'acaparament de paper, a 25 lliures. Serva una certa relació amb aquesta conxorxa la protesta que, el 1624, la confraria eleva al Consell municipal barceloní. Hi exposa que els llibres de text de Nebrija i d'Erasme recomanats a l'Estudi General solien ser diferents o, si més no, comentats per diferents autors, cosa que perjudicava els estudiants i els llibreters-editors,

“per haver de fer imprimir diversos Antonis i Erasmos i ab la mudança s’han de restar ab aquells sens poder-los despedir”.

Com s’ha anat veient, els ingressos de la confraria procedien de les quotes dels confreres, de les taxes d’exàmens i de les multes. Per a les activitats gremials regulars amb el temps resulten insuficients, perquè no tan sols les tarifes s’apugen periòdicament, sinó que, amb data de 1623, la corporació obté dels consellers de la ciutat el monopoli de la impressió i venda d’uns textos de gran consum. Així, s’ordena que

ningun confrare ni confrayessa de dita Confraria puga ni li sia lícit ni permès fer estampar ni comprar de ninguna persona salms, beceroles ni misses, ans aquelles haja i dega comprar i haver del cos de la dita Confraria sots pena i ban de trenta sous per quiscú i quiscuna vegada que serà contrafet [*cada vegada que sigui vulnerada*

D
S

Emblema de la
Confraria dels Llibreters
en el segle XVII

aquesta normativa], aplicadors a la lluminària de dita Confraria, los quals salms, beceroles i misses donarà dita Confraria a dits confreres a raó de vint-i-cinc sous la raima.

Ítem, que los cònsols de dita Confraria hagen i degan fer estampar per compte de dita Confraria los salms, beceroles i misses que els pareixerà, tants quants serà menester per als confreres qui en volran comprar [...].

Segons sembla, al marge d'aquestes obres la confraria gaudeix també durant força temps de l'exclusiva de l'estampació i venda de dos llibres constantment reeditats i extraordinàriament usats en l'ensenyament de les primeres lletres: el *Llibre de bons amonestaments* (obra d'Anselm Turmeda universalment coneguda com el Franselm) i la *Peregrinació del venturós pelegrí*. L'aplicació d'aquestes disposicions devia incrementar sensiblement el numerari existent en la confraria, que a partir d'aquest moment disposa de caixa de cabals. D'una caixa, per cert, dotada d'una mesura de seguretat altament instructiva: tenia tres panys amb tres claus diferents, que es repartien els dos cònsols i el clavari, de manera que no es podia obrir si no hi eren presents tots tres. Aquests monopolis gremials es van extingint a partir de 1718, any en què Felip V concedeix a la impremta de la universitat de Cervera el privilegi d'impressió de tots els llibres destinats a l'ensenyament, començant pels que, com els salms i les beceroles, eren propis de les primeres lletres. Per acabar afegirem que un contingent de membres de la confraria, aplegat dins l'anomenada Companyia dels Llibreters, defensa Barcelona el 1714 del setge de les tropes borbòniques. I que l'11 de setembre, fent guàrdia al Portal Nou, mor el capità de la companyia, Francesc Bassols i Rafart.

Joan Guardiola, llibreter i editor

Nascut a Tàrraga en una data incerta i establert a Barcelona, Joan Guardiola fa de llibreter (i, com a tal, també d'importador de llibres) i d'editor i constitueix una de les grans figures del món del llibre del cinc-cents. Tenia la botiga al carrer de la Llibreteria, al costat de la de dos col·legues, Joan Bages i Carmini Ferrer, i disposava d'un copios patrimoni personal, consistent en cases, censals i rendes producte de tres herències (d'un seu oncle, de la primera muller i del nebot de Carmini Ferrer, Joan Ferrer, casat amb una filla de Guardiola, mort prematurament i de testament controvertit) i de l'arrendament d'uns camps de blat a Tàrraga. A tot això cal sumar-hi el que li reporta l'exercici de la professió, de manera que a la seva mort, escaiguda el 1561, molta gent li devia diners, començant per socis i clients. En la debatuda qüestió del control de la compra de paper que discuteix la Confraria de Sant Jeroni dels Llibreters, de la qual és membre fundador i dels més actius, Guardiola hi té una destacada presència, en part per interessos personals. En efecte: de paper devia consumir força, i sembla que se'l feia dur sobretot del molí paperer de Vilagelans, a la comarca d'Osona, famós per la seva qualitat.

En solitari o associat, es coneixen vint-i-quatre obres editades per ell, de les quals catorze són en català (obres religioses, històriques i de consum) i deu en llatí (obres litúrgiques i jurídiques). Mencionem-ne unes quantes. L'octubre de 1545, el nom de Guardiola figura al costat del dels també llibreters Jaume Manescal i Rafael Dauder, tots tres associats per

publicar les *Cròniques d'Espanya*, de Pere Miquel Carbonell, que imprimeixen Carles Amorós i el seu fill Joan Carles. El mateix any, els mateixos editors i els mateixos impressors acorden treure a la llum una edició desconeguda, però probable, de la *Crònica de la província de Catalunya*, de Francesc Tarafa. Encara el 1545 trobem Guardiola, aleshores associat amb el llibreter Carmini Ferrer, editant uns breviaris per a la diòcesi d'Urgell encarregats pel bisbe. Un altre bisbe, ara de Girona, contracta amb Guardiola el 1546 l'edició d'un missal, que l'editor segurament fa imprimir a Lió. El 1550 encarrega a Joan Carles Amorós la impressió de mil exemplars de les faules d'Isop (anomenades Isopets). Tres anys abans, el 1547, i associat amb un mercader de Guissona, Jaume Vilaseca, i amb el bisbe, que participava en els guanyos, Guardiola s'encarrega de fer imprimir mil exemplars dels Diürnals i dels Ordinaris del bisbat d'Urgell a Lió. (Afegiré de passada que l'impressor lionès amb qui Guardiola té més tractes és Corneille de Septemgranges, conegut també com a gravador i professional de gran prestigi.) En aquella avinentesa, Guardiola era qui feia realment d'editor, atès que havia de desplaçar-se a França, avançar bona part dels diners i enquadernar els volums, mentre que Vilaseca es responsabilitzava de vendre l'edició (i, doncs, feia de distribuïdor i de llibreter):

Primerament és pactat i concordat que lo dit Guardiola haja [d']anar a Lió, del regne de França, per la pròxima fira d'agost, per fer estampar dits Diürnals i Ordinaris a ses costes i despeses, i que allí haja de fer imprimir, de bon paper i empremta que millor a dit Guardiola parega [sembli], fins en suma tan solament de mil Diürnals i mil Ordinaris i aquells haja de fer portar dins la ciutat de

Barcelona d'ací a Carnestoltes primer vinent, açò a despeses sues pròpies quant toca en anar i venir de Lió i estar allí per expedició de dita obra, i essent dita roba [*mercaderia*] en Barcelona, dit Guardiola haja de posar mà en lligar-los [*relligar-los*], de modo que dins dos mesos haja de lliurar la tercera part de dita obra.

Ítem és pactat i concordat que lo dit mossèn Vilaseca li haja de fer donar en Lió, per obs del paper és necessari per dita impressió [*en concepte del paper necessari per a la impressió*] i despeses en ella faedores, com són les mans dels impressors [*la mà d'obra dels impressors*], fer-los portar i altres despeses faedores, com són seguretats [*assegurances*] i embalaments fins sien dins la ciutat de Barcelona, dos-cents francs moneda de Lió, i tot lo més avant dit Guardiola sia obligat bestraure.

Fins aquí el balanç, per força aproximat, del Guardiola editor. Per un document de gener de 1544 deduïm que també es devia dedicar a la distribució i comercialització d'obres impreses i editades per altri. En aquella data, Guardiola i un altre llibreter barceloní, Jaume Llacers, compren 800 exemplars d'una traducció al castellà del *Commentario delle cose dei Turchi*, de Paulo Giovio, obra impresa a Barcelona l'any abans per Carles i Joan Carles Amorós i editada per iniciativa del secretari de l'almirall de Nàpols. De l'activitat de Guardiola com a llibreter en dona fe l'inventari *post mortem* de les existències de la botiga, que duen a terme, a petició de Guardiola mateix, dos llibreters experts (Joan Mall i Damià Bages) i que relaciona 9.096 exemplars de 1.851 títols diferents, dels quals només hi havia un 17% d'enquadernats. L'inventari també incorpora una llista dels deutes no cobrats de la clientela de la llibreria, una informació per a nosaltres preciosa perquè ens permet fer-nos una idea del perfil sociològic del comprador de llibres

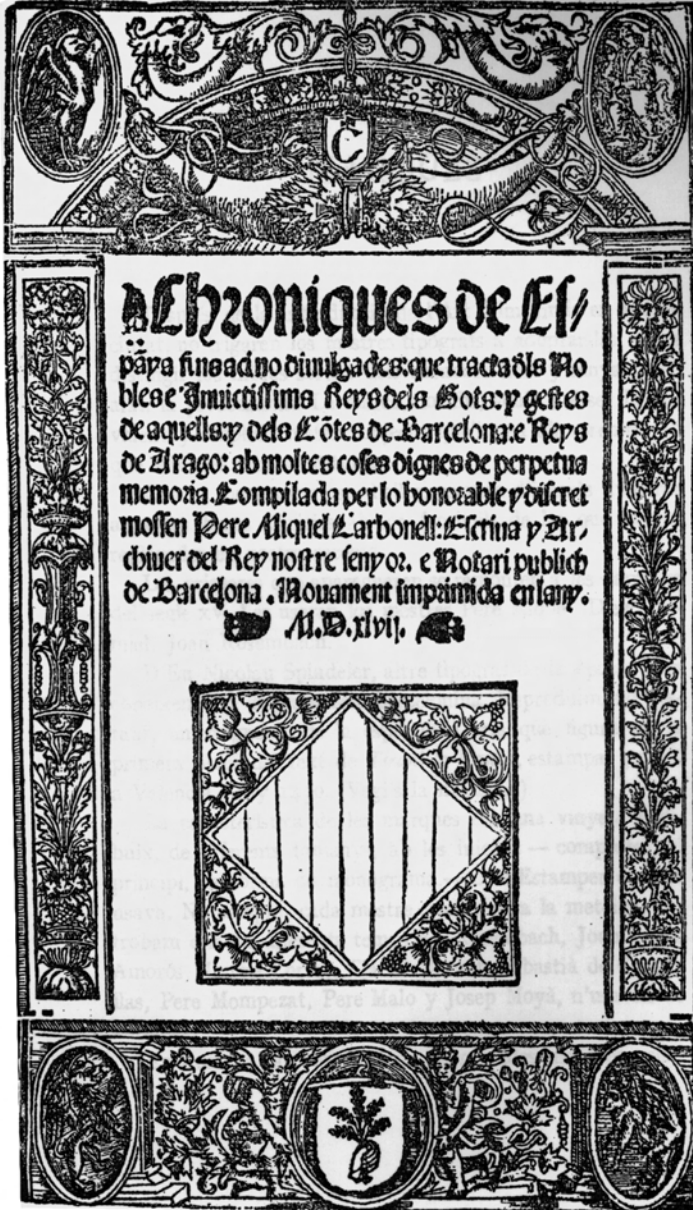

en la Catalunya de l'època. Atenent a aquestes dades i deixant de banda un 23% sense identificar, el grup majoritari l'integren juristes (un 31% dels clients amb deutes), seguits per eclesiàstics (22%), comerciants i menestrals (10%), altres llibreries (6%) i, ja amb percentatges molt petits, estudiants i nobles. D'altra banda, de la nòmina de llibres se'n desprèn, per començar, que l'establiment de Guardiola, dels més ben proveïts de la ciutat, estava especialitzat en obres d'importació, pràcticament les úniques que despatxava. Així, dels 1.851 títols inventariats el 38% eren impresos a Lió, el 18,6% a París i el 6% a Venècia, i en una proporció molt menor a Anvers, Colònia, Roma o Florència. En segon lloc, la llengua aclaparadorament majoritària d'aquests títols és, amb un 95%, el llatí, seguit del castellà, l'italià i el grec. L'agrupació temàtica, obra del mateix Guardiola, divideix les existències de la llibreria així:

- 1) teologia (comprèn també religió i abraça el 33% dels títols i el 20% dels exemplars);
- 2) lleis (és a dir, llibre jurídic, amb un 23,5% dels títols i un 11% dels exemplars);
- 3) humanitats, filosofia i poesia (inclou història i gramàtica i assoleix les xifres més elevades: el 32,5% dels títols i el 59% dels exemplars);
- 4) istrologia (que engloba matemàtiques, cosmografia i astrologia) i medicina (amb el 9% dels títols i el 7% dels exemplars), i
- 5) música (2% dels títols i 3% dels exemplars).

A la pàgina següent: Joan Guardiola s'associa amb dos llibreters més per editar aquestes *Cròniques d'Espanya*, de l'arxiver i historiador Pere Miquel Carbonell, llibre imprès pels Amorós pare i fill

Correspon al tercer grup el nombre més alt d'exemplars perquè, sens dubte, es tracta d'obres destinades a l'ensenyament i consumides, doncs,

per estudiants i professorat. Són també, aquests del tercer grup, els més barats. Per contrast, els més cars són els del segon i primer grup, propis de la clientela amb més poder adquisitiu (juristes i eclesiàstics). Val a afegir que el factor preu és indestruïble del format. Els llibres més econòmics abandonen el format foli en benefici del vuitè, que, a banda de ser més manejable, redueix sensiblement els costos. D'aquí que el 74% dels títols del tercer grup siguin en vuitè. Un apunt comparatiu final: de mitjana i de manera aproximada, un exemplar del segon grup valia el doble que un altre del primer, cinc vegades més que un del quart o del cinquè i multiplicava per deu el preu d'un del tercer.

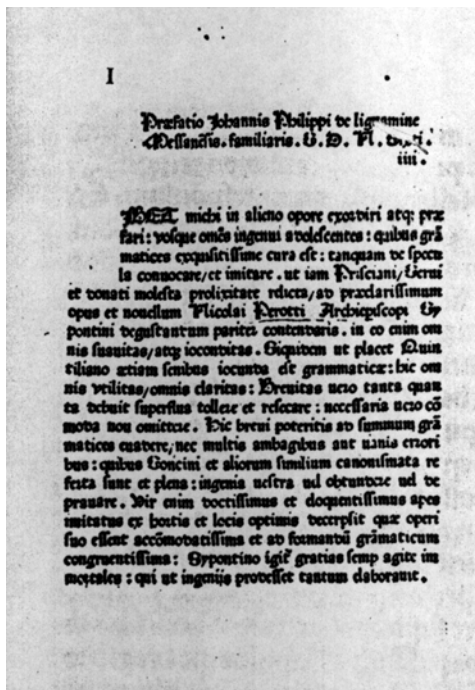
Modalitats de l'edició

Jordi Rubió n'ha destriades més de mitja dotzena, que, de fet, reflecteixen fidelment el món editorial durant tot l'Antic Règim, fins a l'aparició de la Revolució Industrial. De tota manera, encara avui subsisteixen en essència els mateixos mecanismes editors. Amb el desig de simplificar i, alhora, de traçar una descripció que resulti més instructiva, he reduït les modalitats del doctor Rubió a sis i les he distribuïdes en dos grups. Per un costat, les edicions que responen a un mòbil econòmic i, per l'altre, les que, d'iniciativa individual o institucional, són producte d'una altra mena de motivació, ja sigui personal, cultural, ideològica o política.

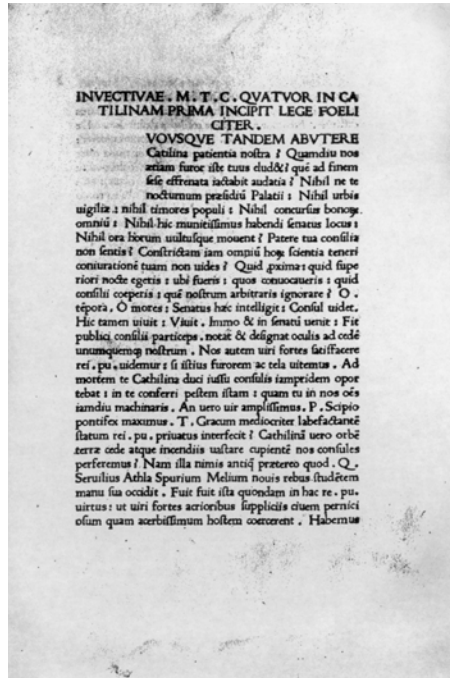
Primera pàgina de l'obra d'Aristòtil (amb copioses anotacions manuscrites) impresa i editada per la societat Botel-Von Holtz-Planck el 1473

Portada dels
Rudimenta grammaticae
de Perotti, llibre que la
societat Brun-Spindeler
edita i imprimeix a
Tortosa el 1477

Dins el primer grup, les dues primeres variants corresponen a la fase primitiva del negoci. En efecte, d'una banda es troben impressors o grups d'impressors que venen pel seu compte els llibres que produeixen, com ara les societats Botel-Von Holtz-Planck i Girardus-Brun-Spindeler o els impressors Spindeler i Gherlinc en solitari. Amb l'encert habitual, el doctor Rubió comenta que "això era possible quan la producció quedava reduïda a poques obres i aquestes interessaven a un petit cercle que ja podia ser previst anticipadament". I, d'altra banda, hi havia les anomenades companyies mixtes, de capital aportat tant pels mateixos impressors com pels socis que s'interessaven pel projecte editor. Tots plegats

Portada d'*Invektivae M. T. C. quatuor in Catilinam*, de Ciceró, obra que treu a la llum a Barcelona el 1475 la societat d'impressors Joan de Salzburg-Pau Hurus

participaven en els beneficis, no pas en proporció als diners invertits, sinó a parts iguals. Si més no, aquesta és la realitat que descriuen els documents que recullen aquesta mena de convenis. En un cas, l'impressor Labarola i els seus socis cobren en llibres i no en diners; en un altre, a l'impressor Gherlinc se li assigna un sou mensual i se li paga la manutenció, despeses que després se li dedueixen dels guanys. Qui eren aquests socis dels impressors? Pel que sabem, gent diversa (comerciants, menestrals, alguna vegada un llibreter), capitalistes de poca volada que invertien diners en negocis també de volada petita. De volada petita i de risc escàs, perquè els impressors disposaven sempre de premses, de matrius i de

material tipogràfic amb què podien respondre davant l'eventual fracàs d'una edició.

Per contrast amb aquestes dues, la modalitat més freqüent d'edició moguda per interès econòmic era la ja descrita a propòsit de les edicions primerenques impulsades per llibreters i mercaders. És també la modalitat que avui sovinteja més: un editor publicava un llibre per compte propi i exclusiu previ contracte dels serveis d'un impressor. Dit d'una altra manera: l'impressor rebia l'import pactat per confeccionar el llibre i l'editor assumia tot el risc econòmic de la publicació. És el cas, entre tants d'altres, del volum de *Diürnals* que el 30 de gener de 1489 Pere Miquel contracta amb l'impressor Gherlinc, el qual hi posa feina, paper (contra el que era corrent, ja que el paper el solia aportar l'editor) i correcció i es compromet a no imprimir un altre llibre igual durant dos anys. La transcripció, ni que sigui fragmentària, d'aquest contracte permet conèixer-ne també altres aspectes (com ara el tiratge, la retribució de l'impressor i l'acompte rebut) i la forma que revestien tals documents, sovint amb passatges difícils d'entendre a causa de l'enrevessada prosa notarial. D'altra banda, d'aquesta mena de contractes és, cronològicament parlant, el segon que coneixem:

Die veneris XXX, mensis januarii, anno a nativitate Domini millessimo CCCCLXXXVIII.

In Dei nomine.

En nom de Déu sia e de la gloriosa verge madona santa Maria, mare sua. Amén.

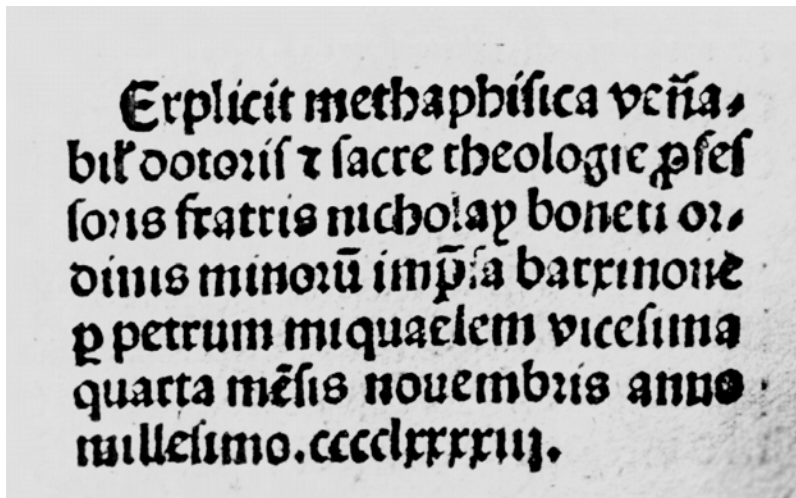
Concòrdia feta entre mestre Joan Gherlinc, mestre d'estampa alemany d'una part, e En Pere Miquel, llibreter, ciutadà de Barcelona, de la part altra, sobre certs diürnals

A la pàgina següent, colofó de la *Metaphysica* de Nicolau Bonet, impresa per Pere Miquel a Barcelona el 1493

faedors per lo dit mestre Joan Gherlinc. Són entre les dites parts fets e concordats los capítols e cartes següents:

Primerament, que lo dit mestre Joan Gherlinc sia tengut de fer quatre-cents diürnals d'estampa de paper de senyal de pilar o de cap de moro fi o d'altre senyal que sia tan bo com aquell, [...], segons la forma e mostra d'un full que té lo dit Pere Miquel lo qual lo dit mestre Joan li ha donat. E fets aquells, ha haver lo dit mestre Joan cinc sous per cada un diürnal caplletrat de vermell, acceptat los caps dels oficis, que són per tots los CCCC diürnals cent lliures Barch [*lliures barceloneses*].

Ítem és convengut entre les dites parts que lo dit Pere Miquel sia tengut de pagar les dites cent lliures en aquesta forma, ço és, a poc a poc del jorn que lo dit mestre Joan Gherlinc començarà la dita obra fins sien fets, cinquanta lliures, e les restants cinquanta lliures lo dit Pere Miquel sia tengut de donar-li aquelles dins espai de dos mesos après següents que seran acabats los dits CCCC diürnals.

Ítem és convingut entre les dites parts que lo dit mestre Joan Gherlinc hage d'acabar los dits diürnals per tot lo mes de juny primer vinent, salvat just impediment, e que no gos [gosi] fer, ne fer fer, ne aturar-se full negú de dits diürnals que se'n pogués millorar, si doncs après dos anys que los dessús dits fossen acabats [...].

[...]

Ítem és convingut entre les dites parts que si lo dit Pere Miquel ne volrà fer en nombre de XV de pergamins, que lo dit mestre Joan sia tengut de fer-los, pus no passen lo nombre de CCCC. E lo dit Pere Miquel sia tengut de donar los pergamins.

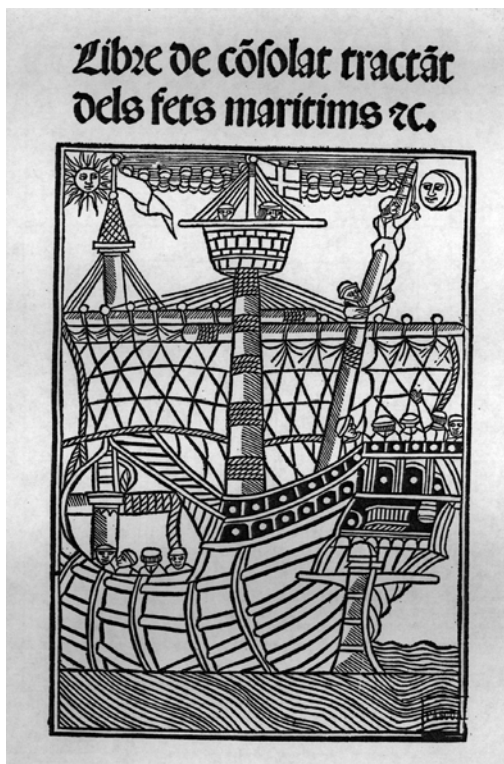
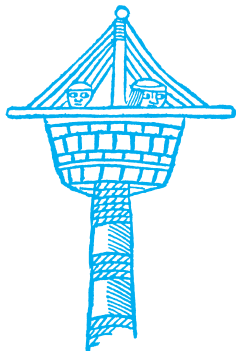
[...]

Dins el segon grup, les edicions sense ànim de lucre, destaca en primer lloc el mecenatge, gràcies al qual s'edita a Barcelona, posem per cas, la gramàtica llatina de Perotti; una colla de "*litterati homines*", com diu el colofó (entre els quals hi ha el secretari reial Joan Peiró), convençuts del valor del llibre, en paguen el paper i el cost d'impressió. Dos altres exemples els proporcionen dos títols de Nebrija: la versió catalana del vocabulari llatí-castellà, impresa per Carles Amorós el 1507, i el diccionari llatí-català de 1522. Totes dues obres es deuen en part a un cenacle de llatinistes i erudits, dins el qual fa de mecenes, entre altres, l'erasmista Miquel Mai. Com a mecenatge que reverteix en profit propi cal entendre les edicions d'un llibre que paga l'autor mateix; el primer cas d'això que el doctor Rubió ha detectat és el de la versió catalana, obra de Francesc Alegre, de les *Transformacions*, d'Ovidi, impresa a Barcelona per Pere Miquel el 1494. Capítol a part mereixen, en aquest segon grup, les edicions promogudes per l'església catòlica, que pactava amb els impressors directament (procediment

Portada de la versió catalana, deguda a Gabriel Busa, del vocabulari llatí de Nebrija que Carles Amorós imprimeix a Barcelona el 1507

seguit, com hem vist, pel Monestir de Montserrat) o a través de llibreters interposats, que feien d'intermediaris. Aquestes edicions comprenien textos litúrgics (breviaris, missals, processionaris), obres populars de pietat i d'oració (bàsicament, llibres d'hores) i, sobretot, butlles d'indulgència, en quantitats enormes, tant de croada com beneficiàries d'esglésies i monestirs, algunes de les quals acompanyaven certs difunts a la sepultura i així han pogut arribar fins als nostres dies. Singularitat pròpia tenen també les edicions publicades per corporacions públiques civils (les avui anomenades publicacions oficials), no

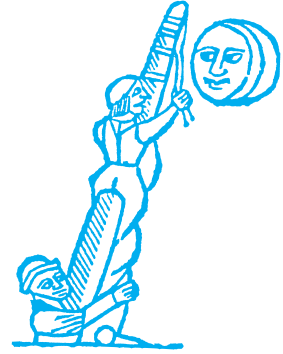

sempre, pel que sembla, mancades d'afany de lucre. A les Corts cal atribuir, sens dubte, la publicació dels *Capítols* aprovats en cada convocatòria, i a les Corts o a la Generalitat la de textos jurídics de cabdal importància per a la nació, com ara el *Consolat de mar*, les *Constitucions de Catalunya* o els *Usatges*. El darrer tipus d'edició l'impulsen les institucions d'ensenyament i abasta en especial retòriques i gramàtiques llatines, principalment de Nebrija i d'Erasme; cal incloure també en aquest grup, per acabar, les diferents edicions de Ramon Llull que, entre 1481 i 1512, patrocina l'Escola Lul·liana de Barcelona.

Portada d'una edició del *Consolat de mar* (Barcelona, Luschner, 1502)

Altres aspectes de l'edició

Convé consignar, en primer lloc, xifres i llengües, tot insistint que les primeres no poden ser sinó aproximades. Dels 174 textos incunables catalans (sumant llibres, fulls volants i plecs solts), 114 s'imprimeixen a Barcelona, 24 a Lleida, 22 a Montserrat, 9 a Tarragona, 3 a Girona, 1 a Tortosa i 1 a Perpinyà. I en el conjunt dels Països Catalans la impremta incunable posa en circulació 243 textos, dels quals 135 són en llatí (un 55%), 102 en català i 6 en castellà. Els incunables en català són, però, en realitat, 121, perquè 19 s'imprimeixen fora de la nostra àrea idiomàtica: quinze a Espanya (una edició del *Llunari*, de Bernat de Granollachs, feta a Sevilla el 1491; un *Art de ben morir* imprès per Hurus a Saragossa el 1493; i 13 butlles de croada impreses a Toledo, on l'arquebisbat en tenia el privilegi exclusiu de publicació per a tots els regnes hispànics), dos a Tolosa de Llenguadoc (un *Tractat de pronosticació*, de 1485, i un *Tractat sobre els novíssims*, falsament atribuït a Eiximenis, de 1486) i els altres dos a Venècia (el *Liber elegantiarum*, de Joan Esteve, de 1489, i la traducció del *Saltiri* feta per Roís de Corella, de 1490). Dels sis títols en castellà, dos surten a Lleida el 1495, tres a Montserrat el 1500 i el sisè, tal vegada el més antic, és una traducció de l'*Epístola* que Cristòfor Colom escriu als reis sobre les terres descobertes. En conjunt, i vistes a escala peninsular i ibèrica, on s'imprimeixen 856 textos, es tracta de xifres proporcionades, fins i tot vistoses. A escala europea, en canvi, resulten molt modestes, amb percentatges, a més, esbiaixats, perquè en la mateixa època la impremta de la resta

d'Europa difon un 77% de la producció en llatí, un 22% en llengües vulgars i un 1% en grec i en hebreu, magnituds que revelen un fort decantament cap a la llengua sàvia, l'única sense fronteres lingüístiques i, doncs, l'única exportable.

Un fet singular que cal tenir present en aquests còmputos, en segon lloc, són els encàrrecs fets per editors nostres a impremtes estrangeres, sobretot a Venècia i a Lió. La gran majoria eren de llibres litúrgics (tots menys un en la primera meitat del segle XVI) i devien respondre tant a una raó de prestigi (que la tipografia i els gravats fossin de la mateixa qualitat que els de la competència forana) com a una raó econòmica. Una altra notícia aportada pel doctor Jordi Rubió dóna, del factor econòmic, una idea força exacta. El 1498, Rosenbach acceptava imprimir 400 exemplars d'un breviari per 230 lliures; quatre anys, després, el 1502, el llibreter i editor Carmini Ferrer s'obligava a lliurar també 400 exemplars del mateix text, un altre breviari, ara imprès a Venècia, per 240 lliures. Si tenim en compte costos com ara el transport i l'assegurança i els guanys del llibreter, per força el preu d'imprimir l'exemplar de Venècia havia de ser molt més baix que el de quatre anys enrere. La convicció que les impressions venecianes i lioneses resultaven més ràpides, millors i més barates era, pel que sembla, bastant estesa. I les relacions amb Lió, en especial, eren ben estretes. La fira de llibres que hi tenia lloc, més propera que la de Venècia i enllaç amb la de Frankfurt, va atreure ben aviat l'atenció dels professionals catalans del ram; d'altra banda, tenim documentada la intensa relació amb Barcelona d'un famós impressor lionès, l'alemany Johan Clein,

que hi viatjava, hi tenia representants i hi mantenia contactes amb editors com Joan Trinxer, Carmini Ferrer o Miquel Riera

A diferència del segle XVI, en tercer lloc, quan a Europa el públic lector devorava les edicions d'Erasmus i dels pamflets luterans i nosaltres no teníem res que s'hi pogués comparar, els nostres tiratges de l'època incunable sí que resulten equiparables als generals europeus: entre 400 i 500 exemplars de mitjana, amb uns mínims de 100 i uns màxims de 2.000. Al marge queden els enormes tiratges de les butlles d'indulgències, que arriben a sobrepassar els 200.000

Panoràmica de Venècia, per J. de Barbari

exemplars. Per descomptat, el nombre d'exemplars depenia del tipus de text. Dins el terreny de les obres religioses, en les litúrgiques devia ser possible afinar molt els exemplars que en consumirien el clergat i les esglésies de cada bisbat. Així, del Missal de Vic, de 1495, se'n tiren 400 exemplars, 750 del de Barcelona de 1522 i 300 del de Tortosa de 1524, però només 140 (128 en paper i 12 en pergami) del de Montserrat de 1499. No eren gaire elevades tampoc les xifres d'un *Ordinarium* o ritual: 325 exemplars el de Barcelona de 1508, 300 el d'Elna de 1509 o tan sols 150 el de Tortosa de 1524, però 1.000 el de la Seu d'Urgell de 1548. En aparença els llibres d'hores es venien amb facilitat, però també hi ha visibles contrastos: dels 300 exemplars (150 en llatí i 150 en català) que Bartomeu Labarola n'estampa d'un el 1483 passem als 1.000 d'un altre, il·lustrat, que Pere Miquel contracta el 1489. També fluctuen força els tiratges de les obres gramaticals: els cent deu exemplars que s'imprimeixen el 1485 de la gramàtica i la retòrica del mestre Serra contrasten vivament amb els quasi mil del vocabulari de Nebrija imprès per Carles Amorós el 1507 o amb els mil cent de les *Introductiones in latinam grammaticam* del mateix Nebrija, estampades per Rosenbach el 1523. Més estables són les xifres del llibre jurídic i científic: es mouen entre els 120 exemplars d'un receptari per a apotecaris (*Concordia artis apothecariae*) de 1535, els 500 d'obres jurídiques d'Andreas Barbatia (de 1493) i de Jaume Callís (de 1549) i els 600 de la cirurgia de Cauliac en català (*Inventari o col·lector de cirurgia*), de 1493. Dels almanacs de pronòstics, molt difosos i anomenats sovint llunaris, la documentació ens informa només dels 1.015 exemplars d'un de 1489 i dels 700 d'un

altre de 1510. Sens dubte, les notícies més abundants i les xifres més altes corresponen als tiratges d'obres literàries. La millor de totes les nostres en aquesta època, el *Tirant lo Blanc*, va ser tot un èxit: els 715 exemplars de la primera edició (València, 1490) equivalen, atenent la demografia catalanòfona d'aleshores i ara, a un tiratge actual de 8.500; aviat exhaurits, set anys després va caldre fer-ne la segona, de 300 exemplars (Barcelona, 1497). Però el *Tirant* no és, ni de bon tros, un cas excepcional. De la traducció, feta per Francesc Alegre, de les *Transformacions* d'Ovidi s'estampen mil còpies el 1494, i això que el

D'aquestes
Introductiones de
Nebrija, Rosenbach
n'estampa 1.100
exemplars a Barcelona
el 1523

doctor Rubió, sempre tan discret en els judicis, gosa dir-ne “embafadora versió d’Ovidi”. A les antípodes literàries, el 1550 s’imprimeixen també mil exemplars de les faules d’Isop (anomenades Isopet, un dels llibres més divulgats). El 1542, Joan Boscà contracta igualment mil exemplars d’una edició de les seves poesies, però fa curt i el mateix any en comencen a aparèixer edicions fraudulentos. Tot i això, l’autor de més *best sellers* és Francesc Eiximenis, de bibliografia molt copiosa abans i després de la impremta. Els 700 exemplars del seu *Llibre dels àngels* que el juny de 1494 imprimeix Rosenbach es devien exhaurir en menys de dos mesos, perquè pel setembre del mateix any Pere Miquel reimprimia l’obra també a Barcelona. Pertany igualment a una obra d’Eiximenis el tiratge més alt de tots els coneguts: dos mil exemplars del *Psaltiri devotíssim*, impresos per Diego Gumiel a Girona el 1495.

Amb el sorgiment de la impremta, en quart lloc, el llibre sofreix un abaratiment molt acusat. Els còdexs, en efecte, sempre resultaven cars o molts cars, en funció de diferents factors, començant per la intervenció del copista i continuant per les miniatures. Se sap, per exemple, que Francesc Alegre (el traductor d’Ovidi) en va comprar vint el 1472 per la quantitat exorbitant de 200 lliures. O que, en una subhasta barcelonina de 1466, el *Thesaurus* de sant Ciril d’Alexandria (avui custodiat per la Biblioteca de Catalunya) es va rematar en 11 lliures. O, encara, que el 1540, el llibre de cor de l’església barcelonina de Sant Pau del Camp va costar 18 lliures (segles després de la impremta, els llibres de cor es continuaven copiant en pergami i s’il·luminaven també

a mà). Llibres de preu tan elevat com aquests constituïen autèntics objectes preciosos. Així, ens consta que la catedral de Vic els acceptava com a penyora equiparant-los a les peces d'orfebreria més exquisides. Doncs bé: una idea molt precisa de l'impacte de la impremta en el preu del llibre la dona el fet que, el 1485, el capítol de la catedral vigatana acorda no admetre més llibres, "ja que han sortit uns artífexs experts en l'art d'imprimir lletres que amb formes metàl·liques omplen tres-cents o més fulls de pergami". En general, el llibre imprès rebaixa entre una cinquena i una vuitena part el preu del manuscrit. Un preu que en els contractes d'impressió tan aviat s'expressava referit a la totalitat d'exemplars com es valorava per raima impresa. Un document de 1502 que estableix un contracte de venda de llibres determina que el preu mínim fixat per vendre'ls era

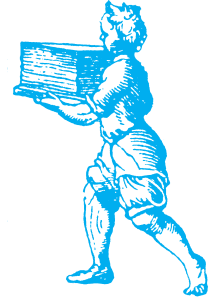

Exterior i
claustre de
l'església
barcelonina
de Sant Pau
del Camp

de 36 sous la raima, mentre que en cap dels altres documents examinats per Jordi Rubió passa de 24 sous la quantitat assignada a l'impressor. "Això dóna idea", afegeix el doctor Rubió, "del marge que el llibreter necessitava, el qual es beneficiava, a més, de la relligadura, que era cara". I tant, si ho era: el 1521, per relligar en pell de cabra una remesa de breviaris, el llibreter Joan Trinxer demana a les monges barcelonines de Jonqueres cinc sous per exemplar. (Diguem de passada, per orientar sobre aquests preus, que vint sous equivalien a una lliura.) Cal destacar anàlogament que l'element més costós en l'elaboració del llibre, més que la tipografia, era el paper. L'abastament d'aquesta matèria primera, sovint una font de conflictes i litigis, constituirà sempre un problema de primer ordre. Pels llibres més cars, els missals i els breviaris, es pagava a l'impressor entre onze i setze sous; a l'altre extrem es trobaven els llibres d'hores en impressions populars i econòmiques, que el 1489 sortien a un sou per exemplar. Entremig, per posar un altre cas, hi ha el diccionari de Nebrija de 1507, per cada exemplar del qual l'impressor Amorós rep tres sous. Els preus de venda duplicaven com a mínim el cost de la impressió. Un brevari de Vic de 1498 que la impremta havia facturat per 11 sous i mig es venia, bo i relligat, per dues lliures (és a dir, 40 sous); el llibre d'hores de 1489, a dos sous, i a nou en pergamí; i el Nebrija, a sis sous. Són magnituds només eloqüents quan es comparen amb salaris o amb altres paràmetres econòmics de la vida quotidiana. El 1497, a Barcelona, Hans Koberger rellogava la botiga amb dues portes de la plaça de sant Jaume on tenia la llibreria per una mica més de mitja lliura al mes; el mateix any, el jornal d'un

caixista venecià (cosa que equival a dir un operari qualificat) era de dues lliures i mitja al mes, més casa i menjar (el menjar d'un mes representa una altra lliura en un contracte de 1484). Afegirem, encara, que el 1498 la dieta diària d'un procurador a Barcelona era de cinc sous (de deu fora de les muralles) i que el 1499, a la mateixa ciutat, i per saldar un deute contret amb Pere Posa, un llibreter li venia, a més d'immobles varis, una esclava russa de 40 anys per vint-i-dues lliures.

Al costat dels impressors, dels editors i dels llibreters, els correctors constituïen, en cinquè lloc, la darrera peça essencial en l'edició del llibre. La seva importància s'explica per la baixa fiabilitat que mereixien els textos compostos en les primeres

Interior d'un molí paperer. El paper era el component més costós en l'elaboració del llibre

imprentes, generalment en mans d'operaris i artesans estrangers no gaire cultes. Els correctors, doncs (avui anomenats sovint curadors, o *editors* dins l'àmbit anglosaxó), tan aviat proposaven un volum com el traduïen, n'actualitzaven o polien el llenguatge, el revisaven, en redactaven el pròleg o, en fi, ho feien tot alhora. Aquesta relació de funcions permet entendre que la gran majoria fos gent de lletres, que en bastants casos s'hi dedicava professionalment. Els noms dels correctors de vegades figuraven als colofons, com el més antic, Joan Ferrer, *studiorum humanitatis amantissimus*, que el 1478 s'encarrega de revisar el *Commentum in libros ethicorum Aristotelis* de sant Tomàs d'Aquino. Mestres eren "lo reverend mestre Aleix" (que el 1480 corregeix l'edició catalana del *Regiment de princeps*), Pere Joan Matoses (encarregat de la famosa gramàtica de Bartomeu Mates de 1488 que alguns van voler fer recular vint anys) o Joan Baró (director de l'Escola Lul·liana de Barcelona que el 1492 es responsabilitza, com hem vist, d'esmenar per a la impremta un manuscrit defectuós, el *Ingressus facilis rerum intelligibilium*). Qui sap si el teòleg fra Pere Llopis que el 1482 corregeix "lo millor que ha pogut" el *Llibre de les antiquitats judaiques*, de Flavi Josef, n'és també el traductor. Potser no caldria afegir que quan es tractava d'una obra científica es procurava que el corrector fos també expert en la matèria, com el metge valencià Francesc Argilagues, que, ja ho hem vist, el 1483 té cura d'una edició de textos mèdics a Venècia (*l'Articella*); o com en el cas de *La cirurgia*, de Pere de Argilata (Perpinyà: Rosenbach, 1503), obra traduïda per Narcís Solà, "batxiller en arts i en medicina, cirurgia, ciutadà de Barcelona", i corregida "pels doctors en arts

De correctore impressoreq; huius ingressi? fa-
alis seu methaphisices.

Hic siquidē ingressi? facili? seu methaphi-
sica putatis aliquantū scriptorū vicio ignorā-
tiū vicariū atq; a doctorū positione ac clasu
latūz cōtatione. non em̄ sententia deuiar?
fuerit. Capropter imprimendi causa: ut corre-
ctionē compatere: per p̄stantiorū vitium
dilectissimūq; studēt ac in rapinū dīna pro-
ficientes arte iohānez barontis illius in signis i-
cāteq; ciuitatis barcinone diez: actonq; hu-
ius hōlez erasmūq; discipulūz petro methae-
lis impietorū librorūq; impietiaz eductū atq;
traditū fuit quē ilaniter lerabūūq; suscepit ab
eoz q; co:rectū nō sine labore fideliter atq; bñ
i iuria et? posse atq; exploratū: aliq; abiq; ruga
rubineq; secundo nonas febrarias post bea-
tissime virginis purificationis diez anno anari-
uitatis domini nostri iesu cristi: millesimo cccc.
ccc. ii.º: barcinōe in signis icāteq; ciuitati: hec
pauperūz vtiūas studentūz seu rarisūoi de
clarano ceterozq;

Est in p̄p dei gratiā ad diuine bonitatis
laudem et honorē benedictionēq; hic ingres-
sus facili? ad habendū regū intelligibiliūz cre-
dibilium scib: iūmōq; m̄e lligenciam nouāq;
anno anaruitatis saluatorū nostri iesu mille si-
mo quadringentesimo nonagesimo secundo
vice summa p̄una mensis iūni vespere corporis
domini nostri iesu cristi tertia hora post meri-
diem.

hic

i medicina mestre Francesc Servent i mestre Alfons de Torrelleó i mestre Gelabert cirurgiaà, tots de la vila de Perpinyà". De l'estol de correctors documentats sobresurt la figura de Martí Ivarra, llatínia, hel·lenista i erasmista, que, segons Jordi Rubió, i amb "totes les distàncies guardades", "exercí en la nostra editorial un paper semblant al dels humanistes alemanys i italians al·ludits". L'al·lusió remet als impressors i editors Froben i Amerbach, de Basilea, i Manuzio, de Venècia, que, complementàriament a les iniciatives pròpies, van envoltar-se d'un grup d'assessors que els orientava la línia de publicacions. Erasme, per citar un nom egregi, va treballar sovint al costat d'editors diversos,

Darrera pàgina de l'*Ingressus facilis*, on es fa constar que el llibre l'ha corregit Joan Baró

principalment de Froben; i el 1508 va passar vuit mesos a Venècia controlant la impressió dels seus *Adagia* per part de Manuzio. D'una manera paral·lela, Ivarra, a qui trobem vinculat a les impremtes de Rosenbach i d'Amorós o a les iniciatives editorials de Joan Trinxer, cobrava per disposar i anotar edicions, corregir textos i redactar colofons i pròlegs. Els honoraris del corrector els abonava, normalment, l'impressor (com en aquell contracte, reproduït més amunt, entre l'impressor Gherlinc i l'editor Miquel), el qual per part seva sempre exigia originals pulcres i esmenats. La revisió de les galerades s'encomanava a l'autor i, si aquest era mort o fora de tot abast, l'editor la confiava a un advocat, que les rebia la vigília del tiratge de cada plec. El doctor Rubió, a qui manllevo totes aquestes notícies, continua descrivint el procés d'aquesta manera: “El corrector [*el corrector-advocat, en aquest cas*] les tornava signades, i si no s'imprimien d'acord amb les seves observacions, l'estampador quedava obligat a repetir el tiratge a expenses seves. En canvi, si es retardava el corrector, l'editor havia d'indemnitzar el temps perdut a l'estampador”. Finalment, i per poder suplir eventuais exemplars defectuosos, se'n solien tirar uns quants més dels contractats. En aquests casos, i com és natural, l'impressor estava obligat a reposar els plecs o els volums que, pel motiu que fos, es consideraven inacceptables.

A la pàgina següent:

Aquesta edició del *Cancionero general* (València, 1511), compilat per Hernando del Castillo, és la primera hispànica que reconeix els drets d'autor

Per bé que els drets d'autor són desconeguts en el segle XV, en sisè i darrer lloc, al llarg del XVI comença a definir-se'n “l'abast i l'efectivitat”. Ho ha escrit el doctor Rubió, que tot seguit afirma que dins l'àmbit hispànic es reconeixen per primera vegada el 1509 a

la ciutat de València amb motiu de la publicació del *Cancionero general*, recopilat per Hernando del Castillo. En el contracte d'edició, l'existència d'aquest reconeixement per part de l'editor és inequívoca: *"Por quanto vos Fernando del Castillo habéis copilado este original y lo dais y trabajáis en que vaya bien corregido al estampar, que tengáis y hayáis vuestra cuarta parte de la ganancia"*. Res no hi ha de semblant a Catalunya fins a uns quants anys després. Durant molt de temps, doncs, la norma és que, amb privilegis reials d'impressió (freqüents ja en el regnat de Carles I i consistents en la concessió d'una exclusiva temporal d'edició) o sense, la propietat de les publicacions s'adjudiqui als editors o als impressors, no pas als autors. Quan el 1508 el llibreter Joan Trinxer i el

provincial dels frares agustins s'associen per publicar a l'obrador de Carles Amorós un vocabulari de Nebrija traduït, cada exemplar es ven a sis sous; tres se'ls queda l'impressor i els altres tres se'ls reparteixen els editors, de manera que ni el traductor ni l'autor no perceben res. Amb un privilegi d'impressió concedit i vigent, els drets de l'editor beneficiari eren inviolables. Sense privilegi, es corria sempre el risc que l'obra que fos la reedités la competència impunement; d'aquí que els contractes d'edició (com el ja vist de Pere Miquel amb l'impressor Gherlinc per a l'edició, el 1489, d'uns diürnals) incloguessin clàusules que obligaven l'impressor a no tornar a estampar l'obra dins un termini determinat o fins que se n'haguessin venut tots els exemplars. En resum: aquests privilegis es concedien per a uns quants anys (sis, deu o vint), passats els quals l'obra entrava dins el domini públic. Ara: eren facultatius de cada regne peninsular, de manera que un llibre amb privilegi de la corona de Castella podia ser publicat sense entrebancs a la d'Aragó o a la de Navarra, i que, per tant, per protegir-lo del tot calia obtenir privilegis a tot arreu (fenomen comú a tot Europa). En l'estat actual dels nostres coneixements, el primer cop que a Catalunya es veuen reconeguts uns drets d'autor no es tracta pròpiament de tals, sinó dels drets d'un traductor, que se'ls apropia en exclusiva. L'episodi té lloc el 1533 i el protagonitza el poeta Joan Boscà i un seu cosí, Joan Almugàver, als quals una escriptura notarial reconeix que els correspon el 50% de la venda dels 600 exemplars convinguts de l'edició d'*El cortesano*, obra de Baltasar di Castiglione traduïda pel primer. L'altre 50% quedava en poder dels editors, que es feien càrrec de les despeses de la impremta, mentre

que els dos cosins, a més, fixaven el preu de venda dels volums, es comprometien a obtenir el privilegi d'impressió i conservaven l'original del llibre. Nou anys després, el 1542, un altre cop Joan Boscà, en aquesta ocasió en companyia de la seva dona, Anna Girón de Rebolledo, pacta amb el llibreter-editor Joan Bages (que havia intervingut també en el conveni anterior) la publicació de les seves poesies castellanés. L'escriptor decideix estampar-les "a pregàries de molts cavallers e hòmens savis" perquè no circulin en còpies

Aquesta traducció d'*El cortegiano*, apareguda a Barcelona el 1534, va generar drets d'autor només per al traductor, el poeta Joan Boscà

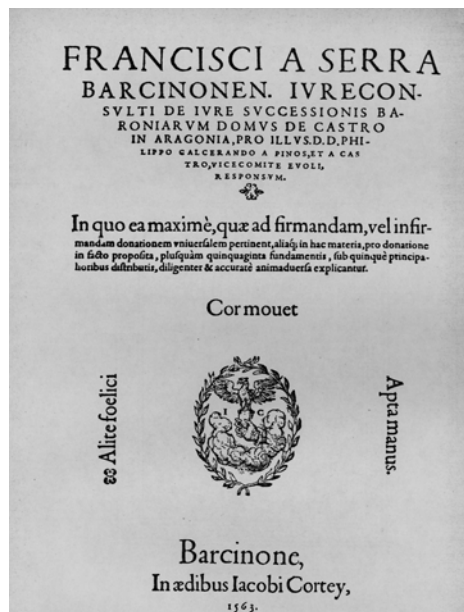

manuscrites de text corromput. I acorda amb el llibreter tirar-ne mil exemplars, “senyalats de cert senyal per lo dit mossèn Boscà”, la venda dels quals “se hage a partir entre los dits mossèn Boscà e Bages mig a mig, ço és, la meitat al dit mossèn Boscà, per lo donar e portar dites obres, franc e quití de totes despeses”. Era un altre conveni molt favorable a l'autor (qui sap si explicable pel prestigi social i cultural de Joan Boscà), perquè del 50% assignat a l'editor calia deduir el cost del paper i el cost de l'estampació. Amb tot, es tracta de dos episodis que no passen de l'anècdota, de més a més fugissera, perquè el concepte de propietat intel·lectual d'una obra no assoleix un estatut jurídic ple, aleshores també amb reconeixement internacional, fins ben entrat el segle XIX.

El llibre i la seva circumstància en el segle XVI

F

En les primeres dècades hi ha una visible continuïtat amb l'etapa incunable, motivada de vegades per la rutina i de vegades per la pervivència dels mateixos impressors. La portada dels llibres, per exemple, es limita al títol de l'obra i sovint a una figura o inicial xilogràfica o a la marca de l'impressor, de manera que les dades identificatives del llibre continuen al colofó. En ocasions, els títols s'allarguen per l'afany d'omplir la portada. Entre 1500 i 1530, la tipografia gòtica, hegemònica des dels orígens de la impremta, va cedint pas a la romana, notòriament majoritària a

Aquesta composició de la portada és la predominant en la primera meitat del segle XVI

R

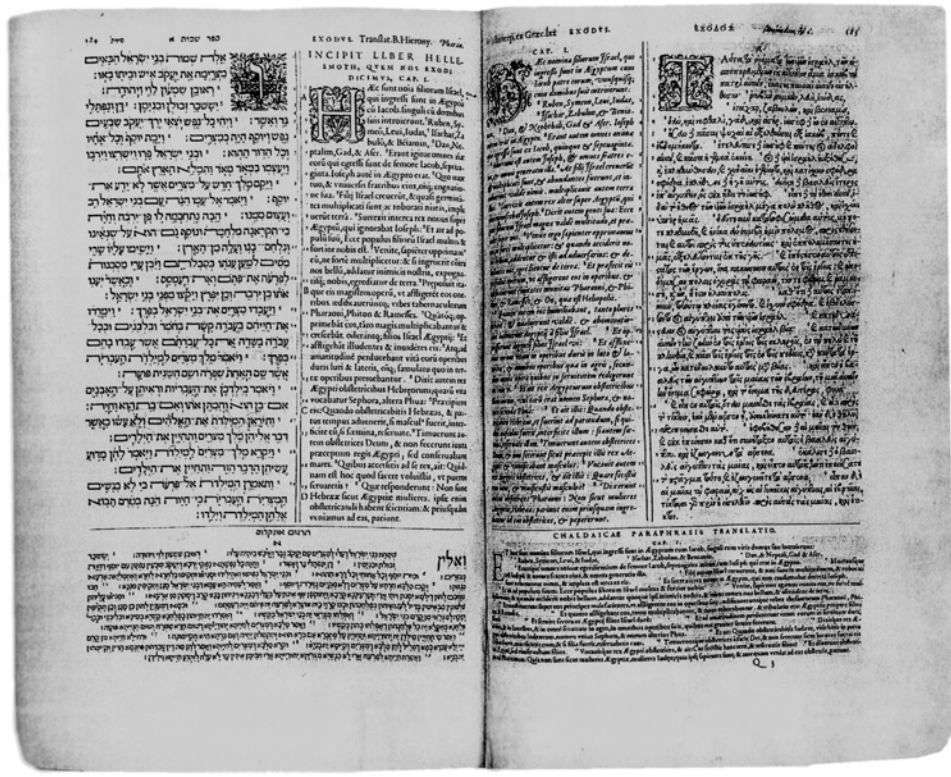
final de segle. I els elements decoratius renaixentistes dels llibres, esporàdics en la primera meitat, s'imposen, a grans trets, a partir de 1550. Sovintegen aleshores les portades d'estructura arquitectònica (amb orles, columnes, capitells, frisos i medallons), a imitació de l'estil clàssic. S'ha introduït ja el gravat al coure, i aquestes portades, incloent-hi la tipografia, solen ser obra d'orfebres gravadors. Al capdavall, es tracta de modes i evolucions formals generals a tot Europa. Pel que fa als professionals de la impremta, si en l'etapa incunable els alemanys predominen aclaparadorament, en el segle XVI són gran majoria els francesos i provençals, alguns dels quals han vingut a Catalunya justament per aprendre l'ofici en els tallers dels impressors germànics.

A escala del continent, però, la impremta i l'edició catalana, igual que la hispànica, continuen en la posició subalterna en què neixen. Segons el catàleg de Frederick J. Norton (que inventaria la producció impresa ibèrica entre 1501 i 1520), a principi del segle XVI hi havia trenta obradors tipogràfics en el conjunt de la península Ibèrica, mentre que només Lió en tenia seixanta (el doble) i Venècia (val a dir que la ciutat europea més activa en aquest ram), cent cinquanta. Un segon factor d'aquest escàs relleu bibliogràfic és que les nostres impremtes són petites i de negoci reduït: res a veure, ni remotament, amb la magnitud de l'empresa de Koberger a Nuremberg o de la de Plantin a Anvers. No tenim, doncs, cap taller de projecció internacional, amb prou envergadura per poder abaixar preus i ser competitius, realitat que obliga a continuar important molts llibres. Ens falta també, en tercer lloc, mà d'obra especialitzada i paper

A la pàgina següent:

Christophe Plantin, instal·lat a Anvers i responsable d'aquesta Bíblia poliglota, és un dels impressors i editors europeus del segle XVI més importants

de qualitat, que es compra a França i a Itàlia. Tot plegat contribueix a explicar, en quart i darrer lloc, que la impremta catalana renunciï a produir els llibres dels clàssics grecs i llatins i els textos teològics i jurídics que, en llatí, inundaven Europa. I que, per tant, s'aboqui gairebé en exclusiva al mercat interior, en llengües vulgars: devocionaris, llibres d'oracions i de pietat, butlles, obres litúrgiques, literatura, gramàtiques, històries, cartilles de lectura i plecs solts.

Tot i això, ni el nombre de llibres publicats ni el ritme de publicació no desmereixen gens en comparació amb magnituds europees anàlogues. Seguint els càlculs de Norton, entre 1501 i 1520 a Barcelona apareixen 153 títols, que donen una vistosa mitjana de 7,6 anuals. I els vuit-cents i pocs que s'hi publiquen al llarg de la centúria fins i tot permeten obtenir una mitjana superior. Aquesta producció experimenta, com és natural, alts i baixos, sobretot en la primera meitat del segle; la segona meitat, en canvi, la presideix un creixement sostingut, que s'accentua en les dues darreres dècades i que algun estudiós atribueix, val a dir que sense gaire convicció, a la revitalització de la universitat barcelonina.

Les notícies sobre els llibres publicats (tipus, nombre, tiratges, etc.) només informen parcialment, però, sobre els llibres llegits de debò, perquè naturalment cal comptar també amb els importats. Amb la intenció de tenir-ne una idea més exacta, un historiador, Manuel Peña, va examinar, en tres arxius barcelonins, un total de 3.420 inventaris *post mortem* compresos dins el període 1473-1600. Uns inventaris de ciutadans de diversa condició dels quals 913 (un 26,7%) consignen llibres. Es tracta d'un percentatge elevat, que no tan sols resisteix la comparació amb percentatges anàlegs d'altres ciutats europees de notori prestigi cultural, sinó que fins les supera. La dada, rellevant per poder aprofundir en la vida cultural de la Barcelona cinc centista (i, doncs, per poder jutjar-la millor), ens interessa ara per esbossar un panorama de la mena de lectures preferides pels catalans del moment. Amb molta diferència, el rànquing l'encapçalen quatre gèneres religiosos: per aquest ordre, llibres d'hores, textos bíblics i els seus comentaris, saltiris i

A la pàgina següent:

Gravat del *Llibre dels àngels*, de Francesc Eiximenis, l'escriptor català més present en les biblioteques privades barcelonines del segle XVI

hagiografies. La sorpresa ve sobretot a l'hora de conèixer els autors més presents en els inventaris *post mortem*: els set primers llocs els ocupen clàssics llatins, amb Virgili, Terenci i Ciceró al capdavant, i els dos següents dos d'italians, Petrarca i Dante; hem d'esperar el desè lloc per trobar el primer escriptor català, Francesc Eiximenis (exclusivament pel *Llibre dels àngels*), i el catorzè perquè hi surti el primer castellà, Antonio de Guevara (també només per una

obra, el *Marco Aurelio*). Dit tot això, convé afanyar-se a precisar (el mateix Peña és el primer a fer-ho) que aquests inventaris notariais donen una visió esbiaixada de la realitat i que, per tant, cal prendre's totes aquestes llistes amb una elemental cautela. En efecte: com és lògic, els notaris només hi relacionaven tot allò de valor material significatiu, i de cap manera els textos impresos d'escàs relleu i de preu residual, per abundants que fossin –i en nombrosos inventaris és obligat pensar que en devien ser molt, d'abundants. M'hi torno a referir en el paràgraf següent.

Les llengües de la nostra edició sofreixen un espectacular capgirament al llarg del segle, com ho palesen uns percentatges circumscrits a Barcelona. En la primera meitat de segle són els següents: 46% en català, 40% en llatí i 14% en castellà. I en la segona meitat el castellà puja molt, a costa del llatí i, sobretot, del català: 18% en català, 27% en llatí i 55% en castellà. Aquestes hegemonies lingüístiques podem matisar-les una mica més expressant-les per dècades. El català predomina durant trenta anys, de 1530 a 1560; el llatí, de 1501 a 1529 i de 1561 a 1570; i el castellà, de 1571 a 1600. A partir d'un protocol notarial de desembre de 1598, l'historiador Manuel Peña defensa una suggestiva hipòtesi explicativa de la castellanització editorial catalana del darrer terç de segle. Aquell document, en efecte, recull un pacte comercial d'intercanvi de llibres entre un llibreter de Barcelona, Jeroni Margarit, i un altre de Salamanca, Diego de Cadima. En virtut de l'acord, el primer rebia sobretot llibres teològics i jurídics en llatí i en contrapartida enviava al segon obres de mística, hagiografies i narracions cavalleresques, tot plegat en castellà. És probable, doncs, que l'edició catalana

es decantés gradualment al castellà estimulada per demandes com aquesta, procedents d'un mercat exterior. Una conjectura de caire mercantil com aquesta podria corroborar-la un altre text. El 1580, al capdavant d'un llibre traduït, *Cartas del Japón, isla de las Indias orientales*, que imprimeix Claudi Bornat, el també impressor Hubert Gotard hi subratlla el fet de la traducció de la llengua italiana a la castellana, “*que es más común y universal en España*” (i, doncs, més exportable que la catalana). El mateix Claudi Bornat ens proporciona en un altre moment una altra pista, qui sap si en una altra direcció. En una carta-pròleg a Gaspar Cervantes de Gaeta (arquebisbe de Tarragona) que figura en una traducció castellana de l'original català del *Directorium curatorum*, de Pere Màrtir Coma, Bornat, editor i impressor el 1572 d'aquesta obra, escriu:

... me atreví a ofrecerle esta obra intitulada Directorium curatorum, traducida agora nuevamente de lengua catalana en romance castellano. Porque el gran provecho que della sacan los curas, como se ha entendido especialmente por su gran requesta, que en poco tiempo he sido forzado de imprimirla tres veces con grande número de ejemplares catalanes, no fuese particular de su provincia y lengua, mas común de toda España, y de donde se entendiese su lengua, que se vaya haciendo por su elegancia, y con el imperio de su Rey, otra lengua común.

Una altra “*lengua común*”, de qui? I on? Per desgràcia, la desballestada sintaxi del final del text no permet res més, em sembla, que afirmar el desig de l'editor de difondre en castellà una obra catalana d'èxit i de contribuir a la difusió d'aquella llengua, avalada pel prestigi del poder imperial.

Si de la llengua de l'edició passem a considerar la llengua dels llibres de les biblioteques particulars, descrites en els inventaris *post mortem*, apareix un element nou: la concurrència de l'italià. D'un canonge mort el 1538 se sap que posseïa 14 llibres en italià i 4 en castellà; dels quatre llibres que llega un mercader, dos eren en italià; i la viuda d'un altre mercader mor el 1516 deixant 14 llibres, 10 en català i 4 en italià. En les biblioteques de metges, juristes i gramàtics no cal ni dir que la presència del llatí és abassegador (entre el 90 i el 95%), mentre que els llibres no llatins reflecteixen un acusat poliglòtisme: castellà, italià, català i francès (habitualment en aquest ordre). Els percentatges de les diferents llengües varien, és clar, en funció de la condició social del propietari dels llibres, i també de les dimensions de la biblioteca: en general, la proporció de llibres en català és més alta en les biblioteques més petites. Tot plegat no ens ha de fer perdre de vista la realitat essencial, subratllada per Peña mateix: la base fonamental de la producció editorial catalana s'imprimia en català. Passa, però, que aquesta base està constituïda per textos de baix preu i gran difusió, destinats per definició a ser llegits i destruïts (i a ser negligits pels inventaris notariais). Beceroles, franselms, isopets, goigs, llunaris, calendaris, cobles: això era el que consumia el gruix de la massa lectora (la de menor poder adquisitiu) i el que, per tant, editors i impressors produïen sense parar. El fenomen és tan universal i observable en totes les èpoques que no cal insistir-hi.

Impremta i edició al marge de Barcelona en el segle XVI: Girona, Lleida, Tarragona i Perpinyà

Barcelona es consolida com la ciutat editora capdavantera. Fora del cap i casal, Catalunya presenta una activitat impressora menor i, per damunt de tot, discontinua. A Montserrat, ja sabem que en aquest segle Rosenbach hi treballa en dos breus períodes. A Tortosa només tenim constància d'una curta estada d'Arnau Guillem de Montpezat (parent del francès Pere Montpezat, actiu a Barcelona), que el 1539 estampa el *Llibre de les costums generals escrites de la insigne ciutat de Tortosa*.

Portada de l'única obra impresa a Tortosa al segle XVI, el *Llibre dels costums de la ciutat*

Magra resulta també la producció de Girona, on només s'han pogut documentar tres títols (unes *Cobles molt devotes a honor de nostre senyor Déu e de la sua beneita mare*, degudes a Bernat Estruç, les *Quattuor Passiones*, un text llatí de la Passió de Jesucrist basat en els quatre evangelis –totes dues obres datades el 1501–, i el *Doctrinale* d'Alexandre de Villedieu, de 1502), atribuïts a un impressor, Baltasar Avella, del qual es desconeix gairebé tot. Se sap també que cap a 1577 va estar a punt d'instal·lar-s'hi l'impressor barceloní Pere Malo, però la figura més destacada del món del llibre a la Girona del XVI és el llibreter i editor Arnau Garrich, a càrrec del qual surten a la llum diverses obres impreses a Barcelona per Samsó Arbús i per Jaume Cendrati al final de segle. A més a més, un seu fill, Gaspar Garrich, continua al segle XVII la tradició paterna i l'amplia fent també d'impressor. Cal afegir que el 1576 els Jurats de la ciutat de Girona aproven les ordinacions generals de la Confraria dels Llibreters, que, molt mancada d'agremiats, incloïa també els sombrerers. Sota el patronatge de la mare de Déu del Roser, la confraria va dur una vida més aviat lànguida, filla dels escassos recursos econòmics. Segons Enric Mirambell, de qui prenc totes aquestes notícies, el 1595 tenia només nou membres, cinc sombrerers i tres llibreters. Per acabar consignaré el nom dels llibreters que, en un moment o altre d'aquest segle, n'arriben a formar part: Arnau Garrich, Miquel Despí, Pere Gelabert i Bernat Domingo.

A Lleida transcorre molt temps fins que no hi retorna una impremta, exactament fins al 1566, any en què hi arriba Pedro de Robles, impressor d'Alcalá de

Henares. Abans havia calgut recórrer a Saragossa i a Lió per estampar les obres religioses requerides per la catedral. Robles arriba a Lleida cridat pel bisbe, humanista i jurista Antoni Agustín; fins a 1571 treballa sol, i de 1572 a 1576, amb el seu soci Juan de Villanueva. De l'activitat d'aquest taller es coneixen dinou títols, onze dels quals són litúrgics i religiosos (rituals, breuaris i catecismes), tres, jurídics (obres del bisbe Agustín mateix) i la resta diguem-ne literaris (entre els quals trobem el *Libro de las grandezas y cosas memorables de la ciudad de Tarragona*, de 1572, obra de Lluís Pons d'Icart, amic del bisbe Agustín, impresa a Lleida per l'absència aleshores d'impremta a Tarragona). Tipogràficament, aquestes obres substitueixen el tipus gòtic pel romà, i

El gironí Arnau Garrich és l'editor d'unes *Consuetuds* de la ciutat de Barcelona

Marca dels impressors Juan de Villanueva i Pedro de Robles, instal·lats a Lleida

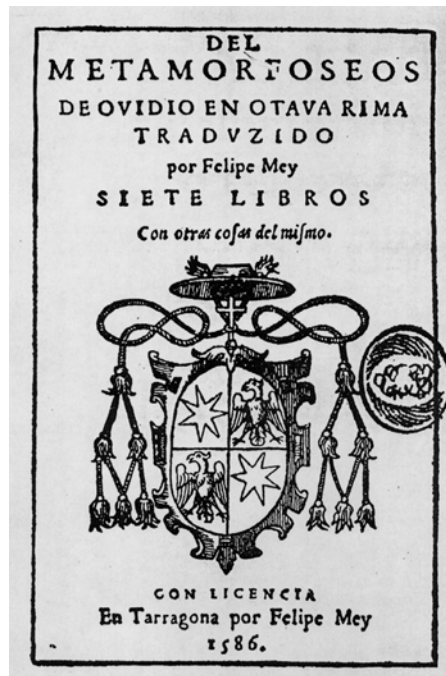

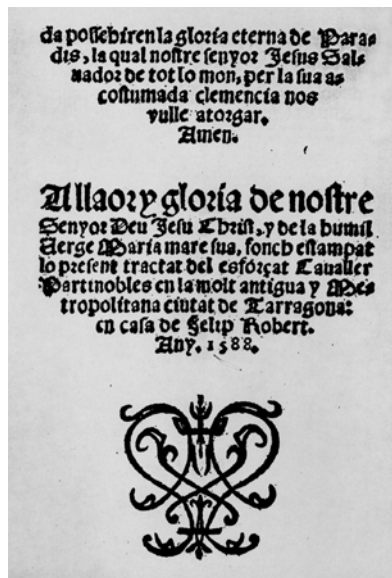
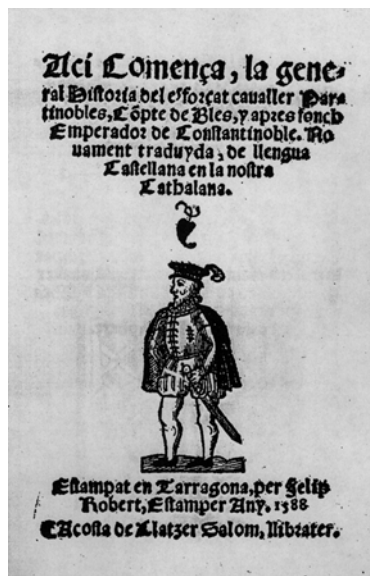
lingüísticament onze són en castellà, sis en llatí i només dues en català. La mort del soci de Robles, Villanueva, el 1576 i, sobretot, la marxa del bisbe determinen la fi d'aquest taller, substituït per tres més (un per any) fins a 1579. Es tracta dels de Juan Millán, Miquel Pons i Miquel Prats, el darrer dels quals és el més rellevant; de Prats es coneixen cinc títols, tres dels quals, de tema jurídic, es destinen al consum de l'Estudi General. De fet, ni l'Estudi ni la Paeria no podien assegurar feina regular a un impressor, de manera que els dos organismes acorden concedir un ajut anual a un impressor que es vulgui establir a la ciutat. L'acord, de 1592, va anar seguit de l'arribada de Pere Puig, al qual segueix Antonio de Robles, sens dubte descendent del Pedro de Robles esmentat, que s'està a Lleida entre 1594 i 1611 i, això no obstant, imprimeix, que sapiguem, un únic llibre: la *Censura de la locura humana y excelencias de ella*, de l'aragonès Jerónimo de Mondragón.

Com a Lleida, a Tarragona la impremta es torna a reinstaurar ben tard i de la mà del bisbe Antoni Agustín, que, esdevingut arquebisbe, regeix la diòcesi tarragonina de 1576 a 1586, data de la seva mort. Agustín hi consolida la universitat i el seminari tridentí (acabats de fundar l'una i l'altre el 1572, per obra del cardenal Gaspar Cervantes de Gaeta) i hi fa anar l'impressor (a més de traductor i poeta) Felip Mey, fill del també impressor Joan Mey, d'origen flamenc i establert a València. Felip Mey arriba a Tarragona amb operaris propis el 1577, l'arquebisbe el protegeix i li permet instal·lar l'obrador tipogràfic al palau episcopal i s'hi està fins a 1587, temps durant el qual estampa una vintena d'obres, jurídiques, religioses,

històriques i literàries. Algunes de les més destacades són *Constitutionum provincialium tarraconensium* (1580), *Constitutionum synodaliū tarraconensium* (1581), *Canones paenitentiales* (1582), les *Metamorfosis* (1586), d'Ovidi, traduïdes al castellà per Felip Mey mateix, o els *Diálogos de medallas, inscri[p]ciones y otras antigüedades* (1587), fruit de l'erudició del bisbe Agustín. Aquell mateix 1587 accedia a l'arquebisbat de Tarragona Joan Terés, que havia estat el primer rector de la universitat de Tarragona el 1572 i esdevindria virrei de Catalunya el 1602. Com Agustín, Terés necessitava tenir a l'abast un taller d'impremta, que a partir de 1588 fa funcionar Felip Robert,

Aquestes
Metamorfosis d'Ovidi
les tradueix i imprimeix
a Tarragona Felip Mei

Primera i darrera pàgina del *Partinobles* imprès per Felip Robert, la marca del qual figura al colofó

tal vegada un aprenent o ajudant de Felip Mey. La primera obra estampada per Robert és una edició de la cèlebre novel·la *Partinobles* (1588), segons sembla l'últim llibre imprès a Catalunya amb caràcters gòtics. A continuació la segueixen, per exemple, *l'Initium sapientiae timor Domini* (1589) (obra bilingüe llatí-català de l'humanista valencià Jeroni Joan Burguès dedicada a un nebot de l'arquebisbe Terés), una hagiografia de santa Eulàlia, *La Eulalida* (1590), *Constitutionum provincialium tarraconensium* (1593, aquesta vegada les constitucions promulgades per l'arquebisbe Terés), diverses obres de fra Josep Luquian i, sobretot, una edició de *La Celestina* (1595). La resta de la producció coneguda de Felip Robert,

actiu fins a 1618, pertany ja al segle XVII. Afegim encara, dins la diòcesi tarragonina, una impressió esporàdica a la cartoixa de Scala Dei, on el 1586, a petició de l'abat, compareix Hubert Gotard per estampar els *Commentaria in Ieremiam prophetam*.

Després de la marxa de Rosenbach a primers de segle XVI, Perpinyà es queda sense taller d'impremta propi durant molts anys. Hi tenim documentats, això sí, uns quants llibreters, com Antoni Salom i Benet Trinxer. A Salom, per cert, el gremi d'assaonadors de la ciutat li prohibeix el 1514 tenir cuiros adobats a la llibreria, fet que palesa l'activitat simultània de Salom com a relligador. El cas, però, era que encara el 1569 el bisbe d'Elna es veia obligat a fer imprimir a Barcelona els llibres litúrgics de la diòcesi.

Marca de
l'impressor
Samsó Arbús, actiu
sobretot a Perpinyà

El panorama es capgira el 1584 amb l'arribada a la capital rossellonesa de l'impressor Samsó Arbús, que justament hi havia nascut. Arbús (conegut també a partir de 1586 pel nom de Narcís Samsó Argues) procedia de Barcelona, on entre 1574 i 1581 havia estampat vuit obres (algunes de les quals foren encarregades pel llibreter i editor gironí Arnau Garrich i durant un temps associat amb la viuda de Pere Montpezat i amb Claudi Bornat) i d'on surt amb els béns embargats i carregat de deutes. A Perpinyà desplega una activitat rellevant: quinze títols fins a 1596, el primer dels quals és una reedició del *Directorium curatorum* (1584), obra pastoral en català de Pere Màrtir Coma, bisbe d'Elna, de la qual consta com a editor el gironí Arnau Garrich. Al seu costat figuren llibres de devoció i de pietat, una hagiografia (*Miraculosa conversió i santa vida i grans miracles que féu lo gloriós sant Honorat*, de 1590), una novel·la de cavalleries i un poema èpic en castellà (*Libro primero del noble e esforzado caballero D. Reinaldos de Montalbán*, de 1585, i *La Araucana*, d'Alonso de Ercilla, de 1596), un full de notícies, un tractat mèdic (*Utilíssim, prompte i fàcil remei o memorial per a preservar-se i curar de la pesta*, obra d'Antoni Girauld de 1587), un diccionari (la reedició, el 1591, del *Thesaurus puerilis*, vocabulari català-llatí, degut al gramàtic gironí Onofre Pou, que va ser llibre de text universitari fins al segle XVIII) o uns comentaris filosòfics (*Commentaria in libellum Thomae de ente et essentia*, de 1596), l'última de les impressions que li coneixem.

Impressors més rellevants del segle XVI

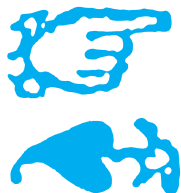

Carles Amorós

“Jo, Carles Amorós, estamper, ciutadà de Barcelona, fill de Joan Amorós, carnisser del lloc de Tarascó, del comtat de Provença, del regne de França, e de madona Caterina, muller d'aquell, defunts”. Amb aquesta nota autobiogràfica encapçala aquest impressor el seu testament, datat el 16 d'agost de 1548. En realitat, però, no es deia Amorós, sinó Bolós, i a hores d'ara continuen sent un enigma els motius

Al peu d'aquesta primera pàgina d'unes *Ordinacions* s'observa una de les marques de Carles Amorós

pels quals recorre a un sobrenom. Sobre el seu origen i trajectòria el doctor Rubió conjectura que, format a França, compareix a casa nostra atret per informes de llibreters francesos establerts a Barcelona, que devien pintar-li un panorama favorable per a un impressor. En efecte: el 1498, any en què consta documentalment que Amorós, que es fa dir estamper, ja resideix a la capital catalana, la competència que se li presentava era escassa. “Pere Posa”, són paraules del doctor Rubió, que tradueixo de l'original castellà, “es trobava en els últims anys de la seva vida. Ni el vell Spindeler ni Luschner, pròxim també a acabar la seva carrera, no eren ja contrincants gaire temibles. Només Rosenbach podia fer-li ombra, però el mercat era vast i tots dos hi cabien”. De fet, el març de 1501 Amorós es movia en el cercle de Gumiel, i el 1505 el trobem treballant amb un impressor francès molt desconegut, Antoni Boxeró, del taller del qual se'l vol endur Luschner perquè treballi per al seu. Ja hem deixat dit en un altre moment que aquell 1505 Amorós compra material d'impremta a un sabater de Girona, Miquel Mieres, per intermediació del llibreter Carmini Ferrer. ¿Era aquest material adquirit per Amorós el que Gumiel, com ja sabem, havia venut al mateix Mieres cinc anys abans? ¿O havia estat propietat de l'impressor gironí Baltasar Avella? Sigui com sigui, i per bé que un any després un document sembla acreditar que encara treballava amb Luschner, no hi ha dubte que Amorós comença a establir-se pel seu compte el 1505 amb aquell utilatge comprat a Girona de segona mà (més endavant usa material d'impremta de Luschner i n'hereta de Rosenbach). El seu taller, instal·lat al carrer de la Portaferrixa, esdevé el més important de la primera meitat del segle. En qualitat d'operaris o aprenents hi

treballen, que se sàpiga, Pere Montpezat (que venia del taller de Rosenbach) i Joanot Luschner, fill justament d'aquell impressor amb qui Amorós havia treballat al principi. Aquest Joanot Luschner, per cert, que vivia a casa d'Amorós, protagonitza el 1538 un sonat episodi galant, causat per una minyona del nostre impressor, que deriva en agressions físiques i en un procés judicial. Globalment, la norantena de títols que se'n coneixen (molts s'han perdut sense deixar rastre), estampats entre 1507 i 1548, mostren un variat ventall d'interessos: publicacions oficials, obres històriques catalanes, literatura, devoció popular i lectures de gran consum. I, alhora, exemplifiquen la transició de la tipografia gòtica a la romana. Si en algunes obres actua també d'editor, per damunt de tot Amorós fa d'impressor, contractat per una colla de llibreters-editors (Joan Miró, Bartomeu Aguilar, Francesc Trinxer, Rafael Dauder, Francesc Romeu,

Aquesta edició, impresa per Amorós el 1543, és d'una gran importància per a la poesia espanyola

Llatzer Millà, Jaume Llaceres i Joan Bages), cosa que demostra el prestigi de què gaudia. Va ser un impressor passablement innovador, de “tècnica arcaïtzant, potser poc harmònica, en conjunt atropellada i un pèl provinciana, però amb caràcter, fantasia i estil personals” (judicis que pertanyen al doctor Rubió). És molt probable que una de les bases del seu negoci fossin els naips, els ventalls i les estampes diverses amb gravats, peces de gran consum (i de gran fragilitat de conservació) que sabem que estampa en grans quantitats. Pel que fa concretament als naips, se sap que Amorós contracta tècnics francesos en l’art d’imprimir-ne.

De la producció seva que ha deixat petja bibliogràfica destaquen en primer lloc les que, seguint Jordi Rubió, n’he dit publicacions oficials: pragmàtiques, constitucions, ordinacions, capítols o proclames. En són mostra la *Pragmàtica sanció feta per don Ferrando, rei d’Aragó i de les dos Sicílies, etc., sobre la persecució dels malfactors* (1513), les *Constitucions fetes per la sacra, cesàrea, catòlica i real majestat de don Carles i de la molt alta senyora dona Joana, mare sua, en la primera cort de Barcelona* (1520) o les *Ordinacions sobre lo redreç del general e casa de la Deputació del Principat de Catalunya* (1537). Nombroses són també les religioses i litúrgiques, com unes *Constitutiones synodales de Girona* (1512), una *Epistola de perfectione vitae* (c. 1513), de sant Bernat, el *Llibre del menyspreu del món e de la imitació de Jesucrist* (1518), és a dir el Kempis, però atribuït a Joan Gerson (i traduït per Miquel Peres) o un *Flos sanctorum* (1524). No falten tampoc vocabularis i gramàtiques, com ara els dos volums de la versió

catalana, deguda a fra Gabriel Busa, del diccionari llatí-castellà i castellà-llatí de Nebrija, el primer dels títols impresos per Amorós (1507), o dos tractats llatins de Martí Ivarra. Dins l'àmbit jurídic convé mencionar una reedició del *Consolat de Mar* (1518), una altra, en llatí i comentada per Jaume Callís, dels *Usatges* (1544) o el *Directorium pacis* (1544), del mateix Callís. I, dins l'històric, les *Històries e conquestes dels reis d'Aragó* (1534), de Pere Tomich, o les *Cròniques d'Espanya* (1546-1547), de Pere Miquel Carbonell, títol del qual s'imprimeixen 600

Aquesta edició del *Kempis* l'imprimeix a Barcelona Carles Amorós el 1518

exemplars. Sens dubte, però, el conjunt d'obres de més relleu i projecció de les estampades per Amorós pertany al domini de la literatura. A la catalana corresponen quatre títols llatins de Lull (com l'*Ars brevis*, de 1511), un d'Eiximenis (*De la temor de Déu*, de 1509), la tercera edició (1527) de la *Vita Christi*, d'Isabel de Villena, les obres de Pere Moner (1528), *Lo procés de les olives* (1532), *Lo somni de Joan Joan* (1533) i, cal subratllar-ho, l'edició prínceps de la poesia ausiasmarquiana: *Les obres de mossèn Ausiàs March, ab una declaració en los marges d'alguns vocables escurs* [obscurs] (1543). De la literatura espanyola són dues edicions de *romances* (aparegudes entre 1525 i 1530), una reedició de *La Celestina* (1525), un llibre de cavalleries del cavaller *Félixmagno* (1531), el *Libro del emperador Marco Aurelio, con el reloj de príncipes* (1532), obra molt reeditada d'Antonio de Guevara, i, en lloc molt assenyalat, els mil exemplars de *Las obras de Boscán y algunas de Garcilaso de la Vega* (1543), un recull poètic que renova de cap a cap la lírica espanyola. No puc tancar aquesta síntesi del catàleg d'Amorós sense citar tres obres més. Primer, la segona farmacopea impresa més antiga del món, *Concordia apothecariorum Barchinone in medicinis compositis liber* (1511; la primera més antiga es publica a Florència, en italià, el 1498); segon, un clàssic de la nostra gastronomia que és tingut pel primer llibre de cuina imprès al món, el *Llibre de doctrina per a ben servir, del tallar i de l'art del coc, ço és de qualsevol manera de potatges i salses* (1520), obra del cuiner Rupert de Nola; i tercer, el primer full de notícies imprès en català de què tenim notícia: les *Cobles en llaor de la cristianíssima pau final* (1526). Pel que fa

a les llengües, i de forma aproximada, un 52% del que imprimeix Amorós és en català, un 33% en llatí i un 15% en castellà.

Carles Amorós es va casar tres vegades. Del primer matrimoni devien néixer els dos fills coneguts: Francesc Carles i Joan Carles (també anomenat Joanot). Amb aquest darrer, si més no des de l'abril de 1543, sabem que imprimien junts, el pare hi va tenir unes palestres més que considerables, motivades probablement pel segon dels matrimonis. Unes palestres que degeneren en descarnats episodis de violència domèstica, com el que un naturalment

El primer llibre de cuina imprès al món (Carles Amorós, 1520) es publica en català

indignat Carles Amorós descriu en una declaració feta el 24 de juliol de 1544 davant un notari barceloní i en presència de dos testimonis, Jaume Manescal i Llàtzer Millà, llibreters de la ciutat:

Jo us requer [*requereixo*], mossèn notari, que vós me continueu i lleveu dita [*anoteu i redacteu declaració*] com jo revoc i per revocades vull haver totes i qualssevol donacions i contractes i concòrdies que fins lo dia present sien estades fetes ni fermades en poder de qualssevol notaris, entre mi d'una part i Joanot Amorós, estamper, ciutadà de Barchinona, fill meu, de la part altra. I açò perquè m'essent jo ahir en la casa a on habitam, jo i lo dit mon fill, en la mia estampa, el dit Joanot Amorós, en presència d'Esteve i Arnau, mossos meus, i d'un home que aquí era, me pegà de bufetades i me tragué quasi rossegant de ma estampa, del[s] quals maltractes me vingué una basca de què pensí morir, de quèestic dolent. I encara perquè ell ha posades ses mans en batre a ma muller, i moltes altres ingrituds envers mi comeses.

Tot i això, no devien trigar a fer les paus, atès que Joan Carles és l'hereu i l'únic fill mencionat (l'altre potser havia mort) en el testament de Carles Amorós. Un testament que, datat el 16 d'agost de 1548, el nostre impressor atorga “considerant que natura humana és obligada a la mort e que res no és més cert que la mort ni res més incert que l'hora d'aquella”. Després de mig segle llarg de residència a Catalunya, l'estiu de 1549 un Carles Amorós sens dubte ja vell viatja a la seva terra natal, d'on ja no torna. Hi havia anat, potser, justament a morir.

Joan Carles Amorós

Del Joan Carles Amorós estamper, per compte propi i sense estar associat, doncs, amb el pare, en tenim notícies des del novembre de 1542, data en què la Generalitat li paga el cost de la impressió de 250 cartells relatius als fogatges. Un any després obtenia de l'emperador Carles I el privilegi d'imprimir i vendre l'*Art de Nebrija* i tota mena d'estampes de Jesucrist, de la mare de Déu i dels sants. És aquesta impressió de Nebrija la que el 1545 deriva en un plet amb els

Marca d'impressor
utilitzada pels
Amorós pare i fill

hereus del llibreter barceloní Jaume Llaceres, al qual el 1542 les corts de Montsó havien concedit el privilegi de publicació per a la mateixa obra. Es tractava, doncs, de la duplicació d'un privilegi, una realitat no pas infreqüent. De l'autor i dels seus drets, no cal afegir que ni se'n parla. Simplement: ningú no hi comptava. El 1547 Joan Carles Amorós estampa escuts i cartells per compte i encàrrec de la catedral de Barcelona; el 1549, mil exemplars del *Llibre de l'origen i miracles del Roser*. A la tardor d'aquell mateix any, es resolia un litigi obert entre Joan Carles Amorós i la seva madrastra (la tercera dona de Carles Amorós) sobre la possessió d'estris d'impremta. I el març de 1550 el trobem imprimint, amb el llibreter Joan Guardiola fent d'editor, mil exemplars de les *Faules d'Isop*. Joan Carles Amorós va morir mesos després, la tardor del mateix any, i, per tant, va sobreviure ben poc temps el seu pare.

Amb el nom de Viuda de Carles Amorós (o Amorosa), la viuda de Joan Carles continua fent funcionar el taller d'impremta del marit entre 1551 i 1556. Està documentat que treballa sobretot per a Joan Guardiola i per a l'aleshores encara només llibreter Claudi Bornat. D'aquesta impremta es coneixen vuit títols, la gran majoria religiosos. Destaquem-ne dues reedicions: la del *Baculus clericalis* (1553), de Bartomeu Cucala (primera edició, de 1550, a càrrec de Joan Carles Amorós), i, en especial, la de *Las obras de Boscán y algunas de Garcilaso de la Vega* (1554; la primera, de Carles Amorós, és de 1543).

Pere Montpezat

La primera notícia que en tenim ens el presenta, el juny de 1528, treballant al taller de Rosenbach, que just un any després es comprometia notarialment a costejar el dot de Francina, una minyona seva promesa amb Pere Montpezat. Les clàusules de l'acord són molt peculiars, perquè la quantitat pactada, pagable al cap de tres anys, Rosenbach la substituïa pel lliurament al nuvi, que encara treballava al seu taller, d'una premsa d'imprimir i de quatre caixes de lleteria. Sembla que es tracti, doncs, d'un mer recurs per assegurar-se durant tres anys els serveis de l'una i l'altre, tots dos residents a casa seva i tots dos, per cert, francesos. El document, en efecte, davant el 1529, es refereix a "En Pere Montpezat, estamper, del lloc d'Espalion [Espaon], de l'arquebisbat de Tolosa, en lo regne de França" (Espaon es troba pels volts de Comminges, i molt a prop hi ha la població de Montpezat.) El cas és que Rosenbach moria l'any següent (1530), que el juny de 1531 Montpezat treballava al taller de Carles Amorós i que aquell emparaulat matrimoni, si en realitat es va

Marques
d'impressor de
Pere Montpezat

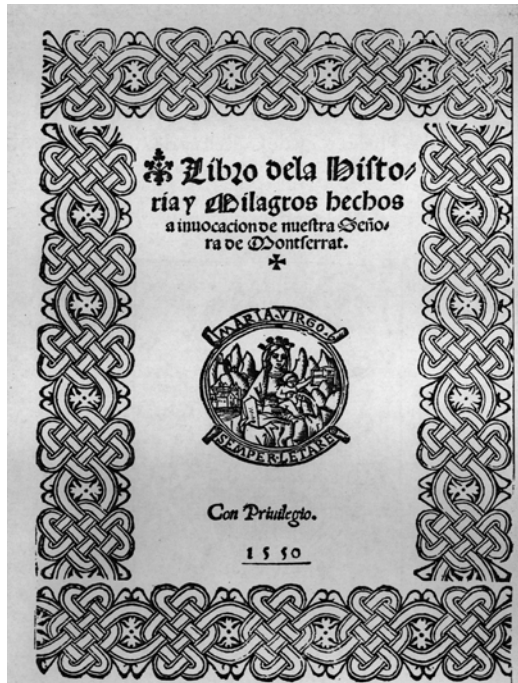

Portada d'unes
*Constitucions de
Catalunya* que Pere
Montpezat imprimeix
el 1547

celebrar, va durar poc. És probable que Montpezat es quedés viudo, perquè l'octubre de 1531 es casa amb Eulàlia, una viuda barcelonina. Sigui com sigui, un any després, establert ja pel seu compte, el trobem contractant un pintor o gravador d'imatges i naips (la tècnica d'estampar-ne, Montpezat la devia aprendre, segons hem vist, a ca n'Amorós). Pel seu taller desfila una colla d'aprenents, la majoria francesos (un dels quals, Arnau Guillem de Montpezat, esdevé parent seu), però també el castellà Martín de Ayala, fill de l'impressor de Toledo Juan de Ayala.

I els llibreters pels quals treballa són Llätzer Millà, Jaume Cortey, Jaume Manescal, Joan Bages, Francesc Labià, Rafael Dauder, Jaume Llaceres i Joan Trinxer.

La producció coneguda de Montpezat abraça uns 25 títols i s'allarga fins a 1562, però amb llacunes d'anys sencers en els quals no se sap que imprimís res. Hi predominen les publicacions jurídiques, de caire oficial (constitucions, capítols, ordinacions...) o no (com els mil exemplars, impresos el 1534, de *De reformatione populi*, del juriconsult Bernat Papió, que es paga l'edició i es compromet a corregir-ne

Obra sobre la mare de Déu de Montserrat impresa per Montpezat el 1550. Observeu-hi l'orla renaixentista

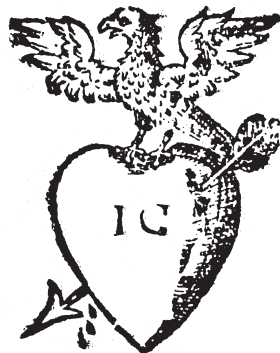
galerades; o la probable impressió, feta el 1549, de diverses obres inèdites de Jaume Callís), seguides per obres litúrgiques i de devoció (una reedició, de 1541, del *Baculus clericalis*, cèlebre tractat de confessió de Bartomeu Cucala, o el *Libro de la historia y milagros hechos a invocación de Nuestra Señora de Montserrat*, de 1550, obra de Pere Alfons de Burgos). No hi podien faltar tampoc les hagiografies (un *Flos sanctorum* de 1549, per exemple), però les obres de més relleu pertanyen a l'àmbit de la literatura (els 600 exemplars de la traducció, de 1534 i feta per Joan Boscà, d'*Il cortegiano*, de Castiglione), de la farmàcia (220 exemplars de les *Concordia pharmacopolorum barchinonensium*, de 1535, encarregats pel col·legi d'apotecaris de Barcelona) i de la cirurgia (l'edició bilingüe, castellana i llatina, de l'*Exposición parafrástica sobre los cuatro cánones universales de Mesue*, de 1541, obra de Yahia B. Masawaih). El 1558 Montpezat es torna a casar amb una altra viuda, també anomenada Eulàlia, que entre 1571 i 1575 estampa quatre obres (associada amb Jaume Cendrat, amb Samsó Arbús i amb Claudi Bornat) fent-se dir Viuda Montpezat i Viuda Montpezada. Pere de Montpezat, doncs, devia morir cap a 1570.

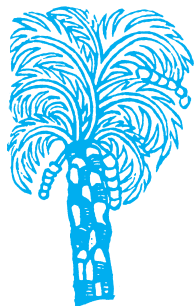
Els Cortey, Jaume i Pau

Llibreter i editor abans de res, fill i pare, a més, de professionals de la llibreria, el 1533 Jaume Cortey és nomenat adjunt del seu pare com a llibreter de la Generalitat de Catalunya, càrrec que més endavant hereta. En el moment (1553) en què sorgeix la Confraria de Sant Jeroni dels Llibreters, de la qual és membre fundador i actiu, Jaume Cortey feia un any que es dedicava també a imprimir. Al seu taller, ubicat al carrer barceloní de la Llibreteria, és probable, però, que no hi treballés ell en persona, sinó una sèrie de tipògrafs contractats, com ara Pere Botín i, sobretot, Pere Malo, el qual trobem vinculat tant amb Jaume com amb Pau Cortey. Situada entre 1552 i 1564, l'activitat impressora de Jaume Cortey, d'uns 36 títols, presenta un acusat predomini de publicacions oficials o encomanades pels poders públics: capítols de corts de la Generalitat, constitucions reials fetes en diverses convocatòries de corts, edictes i disposicions.

Marques
d'impressor de
Jaume Cortey

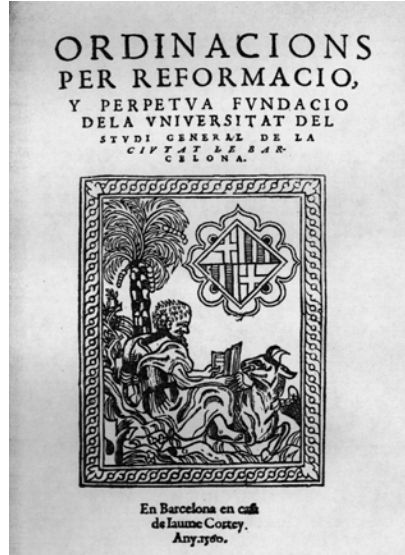

Hi ha també representació del llibre religiós, com el *Despertador del alma* (1554), la *Doctrina cristiana utilíssima a tots los feels [fidels] cristians* (1561), de Pere Màrtir Coma, o una reedició del *Compendio breve de ejercicios espirituales* (1564), obra de l'abat de Montserrat Garcia de Cisneros, justament el que va dur al monestir la impremta incunabile. Al costat s'hi troba algun full de notícies (*Cobles noves sobre la presa de sant Quintí i victòria del príncep i rei d'Espanya*, de 1557) i algun tractat històric (*Historia del emperador Carlomagno*, de 1561), però el més rellevant cau sens dubte del cantó de la literatura. De la llatina clàssica sobresurten els *Disticha moralia* (1561) de Cató, comentats per Erasme; de l'espanyola, la *Silva de varios romances* (1552)

Portada de la segona edició de la *Crònica* (Jaume Cortey, 1562) de Ramon Muntaner

A la dreta, un exemple de les publicacions oficials impreses per Jaume Cortey

O
R

i *Los siete libros de la Diana* (1561), de Jorge de Montemayor; i de la catalana, una reedició del *Llibre de consells* (1561; es tracta, és clar, de l'*Espill*), de Jaume Roig, i la segona edició (1562) de la *Crònica* de Ramon Muntaner (la primera havia sortit a València el 1558). A la seva mort, escaiguda a la primavera de 1565, deixava “cinc criatures i la muller prenys”. Per això, i en agraïment dels serveis prestats, els diputats i els oïdors de comptes designaven llibreter de la Generalitat Joan Cortey, fill del difunt, representat fins a la majoria d'edat per un seu oncle, Pau Cortey.

Continuen el taller tipogràfic de Jaume Cortey justament aquest seu germà Pau (de 1565 a 1572), la viuda, Joana Corteya (que entre 1574 i 1577

La Universitat de Barcelona també encarregava impressions a Jaume Cortey

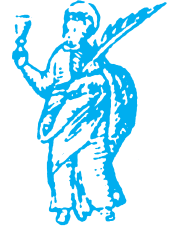

Marca que apareix en una edició d'Aristòtil impresa per Pau Cortey i Pere Malo el 1569

imprimeix dos títols), i en tercer i darrer lloc Pere Malo en solitari. A l'obrador de Pau Cortey se li atribueixen, sol o en col·laboració amb Malo, dues dotzenes d'obres, entre reedicions (dels *Disticha de Cató* i del *Llibre del coc*, de Rupert de Nola), plecs poètics (com les *Cobles dels folgassans e jugadors*, de 1568), tres fulls de notícies sobre la batalla de Lepant, algun sermonari i devocionari i dos volums montserratins (el *Libro de la historia y milagros hechos a invocación de Nuestra Señora de Monserrate*, de 1568, de Pere Alfons de Burgos i l'*Exercitatorium vitae spiritualis*, de 1569, de l'abat Garcia de Cisneros), a més de *Los mil y doscientos consejos y avisos discretos* (1571), obra de l'escriptor alguerès en llengua castellana Antoni Lofrasso. A Pere Malo em refereixo tot seguit.

Pere Malo i els seus successors

Després d'haver treballat llargament, com acabem de veure, per als Cortey, l'aragonès (potser de Saragossa) Pere Malo fa funcionar pel seu compte l'obrador tipogràfic barceloní més actiu del darrer terç del segle XVI. De l'examen de la setantena escassa d'obres que estampa, entre 1572 i 1589, Viada i Lluch en dedueix, per un costat, que disposava de tres premses, de lletreria de molts cossos i caixes i d'una gran varietat de planxes per gravar; i, per l'altre, que es distingia per la correcció dels llibres, de vegades sense fe d'errates. Viada mateix defensa que és la de Pere Malo, i no la de Sebastià Cormellas, la impremta que visita Don Quixot en la seva estada a Barcelona,

Dues marques de l'impressor Pere Malo. La dels unicorns rampants copia la d'un impressor lionès, Ludovicus Martinus

un episodi que descriuré més endavant. En qualsevol cas, la importància de l'establiment, instal·lat davant de la Rectoria del Pi i (no sé si simultàniament o consecutivament) a la Baixada de Santa Eulàlia, l'acredita la varietat i relleu de la clientela, a Catalunya i a València. S'hi compten, per exemple, diferents ordes religiosos (sobretot agustins, dominicans i franciscans) i els llibreters de més reputació, tant barcelonins com valencians (com Francesc Miquel o Baltasar Simon). L'arxiu de la parròquia de Sant Jaume de Barcelona relaciona puntualment els vuit fills del nostre impressor, casat amb la barcelonina Eulàlia Masdeu des de 1566.

En els primers deu o dotze anys d'activitat, surten del taller de Pere Malo dos tipus bàsics de llibres: els literaris i els d'ensenyament. Entre els literaris se situen en primer lloc els clàssics, grecs (una edició bilingüe, grega i llatina, de l'*Alcestis*, d'Eurípides, de 1577) i llatins (les *Églogas* de Virgili en traducció castellana, de 1574, i les *Commoediae sex* de Publi Terenci l'Africà, de 1577); a continuació, la literatura del moment, representada tant per la poesia (el poema *Lepant*, de Joan Pujol, o el cançoner *Flor de enamorados*, tots dos de 1573), com pels *romances* (el de *Bernardo del Carpio* o el dels *Doce pares de Francia*) i per la narrativa (especialment novel·les de cavalleries, com la del *Caballero del Febo*, de 1576). Per la seva banda, els llibres d'ensenyament, tots en llatí, anaven destinats al consum universitari. En aquest àmbit en sobresurten quatre de l'humanista valencià i professor molts anys de la universitat barcelonina Pere Joan Nunyes (tres de gramàtica grega i unes *Institutiones rethoricae*, de 1578),

flanquejades pel *Compendium dialecticae ad libros logicorum Aristotelis* (1576), de F. Titelmann, per les *Grammaticarum institutionum* (1587), de Nebrija, per *De iure praelationis seu faticae in alienatione rerum feudalium* (1577), del jurisconsult Lluís de Peguera, o per l'*Appendix defensionis D. Raymundi Lulii* (1582), del canonge Lluís Joan Vileta. Digne d'acompanyar aquesta relació és el *Vocabulario del humanista* (1575), de l'erudit aragonès Joan Llorenç Palmireno. Les obres religioses tanquen aquesta síntesi de la

3

La literatura del moment (en aquest cas l'espanyola) és un dels grans temes dels primers anys d'activitat de Pere Malo

producció de Pere Malo. Entre 1574 i 1582 n'estampa quatre de montserratines (com el *Compendio breve de ejercicios espirituales*, de l'abat Garcia de Cisneros, o les *Constituciones de los monjes de la Congregación de San Benito de Valladolid*), a banda de *Treinta y dos sermones* de Fray Luis de Granada, però és a partir de 1585 quan es consagra al llibre religiós de forma gairebé monogràfica. Es tracta d'una quinzena de títols, la gran majoria en castellà i distribuïts en hagiografies, devocionaris, manuals litúrgics i piadosos, compendis d'exercicis espirituals, reedicions del Kempis i alguna peça de valor literari (com l'edició, el 1587, de *De los nombres de Cristo*, de Fray Luis de León).

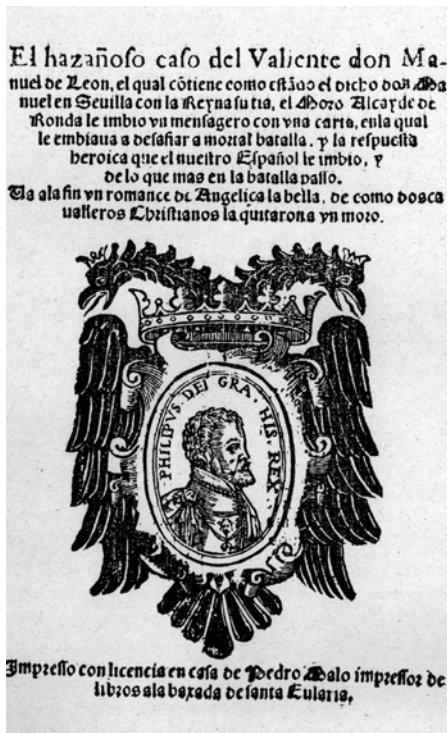
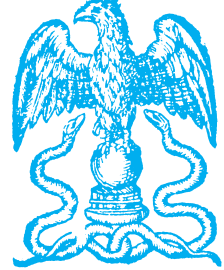
Pere Malo mor probablement el 1590. L'any següent, un fill seu, Pau, el substituïa al capdavant del taller, ara establert al carrer de la Boqueria. Fins a 1595, Pau Malo imprimeix catorze obres, amb predomini de les religioses (una butlla, una reedició del *Flos sanctorum*, una *Vida, milagros y canonización de san Jacinto*) i amb algunes altres de temes variats i de positiu interès: una *Historia natural y moral de las Indias* (1592), l'editor de la qual és el llibreter i impressor venecià Lelio Marini, una gramàtica llatina d'Antoni Jolis (*Latine declinandi et conjugandi methodus*, de 1595), un tractat de dret polític degut a Marc Antoni de Camós –*Microcosmia y gobierno universal del hombre cristiano* (1592)– i un altre de mèdic, obra del metge barceloní Bernat Caixanes destinada a combatre el costum dels metges valencians de practicar sagnies: *Adversus valentinos et quosdam alios nostri temporis medicos, de ratione mittendi sanguinem in febridus putridis* (1592).

A la pàgina següent:

A l'esquerra, aquesta altra impressió de Pere Malo du al centre l'escut de la casa d'Àustria i un medalló que representa Felip II

A la dreta, tractat de retòrica de Pere Joan Nunyes, professor de la matèria a la Universitat de Barcelona

De 1595 a 1597 coneixem sis títols (quatre de religiosos i tots plegats d'escassa entitat) estampats pels hereus de Pau Malo, que, doncs, devia morir el primer d'aquests dos anys. Al colofó de la sisena i darrera d'aquestes obres hi consta, associat als hereus, Sebastià Cormellas, sens dubte l'impressor que d'ençà d'aleshores es fa càrrec del taller dels Malo.

E

Jaume Cendrat

D'origen francès (el seu pare, diu al testament, era “cavaller de la vila d'Aubret, del bisbat d'Aix, del regne de França”), Jaume Cendrat treballa a Barcelona entre 1575 i 1589 (any probable de la mort), per bé que amb el mateix nom el seu taller d'impremta –situat al carrer de Petritxol i regentat per la viuda, Vicenta, i pel llibreter i més endavant impressor Jeroni Margarit, que el 1591 acaben casant-se– continua actiu fins a 1600. El 1575, data de la primera notícia conservada de Jaume Cendrat, el trobem associat amb la viuda de Pere Montpezat i amb els llibreters Claudi Bornat i Joan Fornós. Entre aquell any i el següent, la societat treu a la llum cinc obres, la primera de les quals, deguda al cardenal arquebisbe de Tarragona Gaspar Cervantes de Gaeta, és *Instruccions i advertiments per a les persones eclesiàstiques i principalment per als qui tenen cura d'ànimes* (1575). A partir de 1577, ja en solitari, el taller de Cendrat, en mans del titular o dels hereus, estampa un total aproximat de cent quinze títols, dels quals una vintena són reimpressions. Els encàrrecs els rep majoritàriament d'una quinzena de llibreters barcelonins, però també treballa per a altres de catalans (com Arnau Garrich, de Girona) i per algun de fora de Catalunya (com Juan de Bonilla, mercader de llibres de Saragossa).

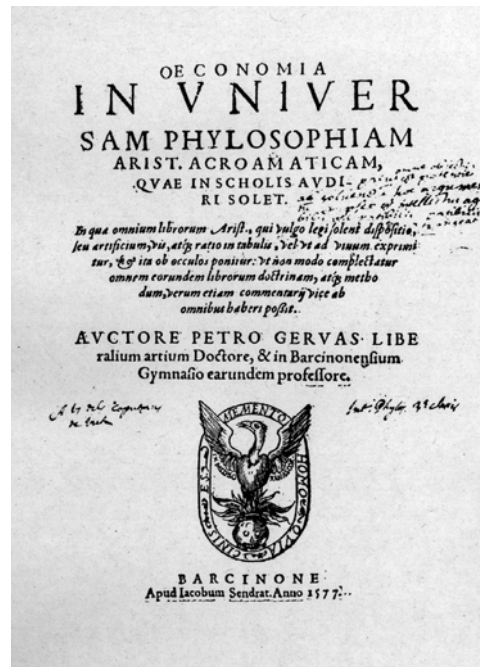
A la pàgina següent:

Marca d'impressor de Jaume Cendrat

Aquest tractat sobre la filosofia aristotèlica anava destinat a la universitat barcelonina

Més de la meitat de la producció de Cendrat és de tema religiós: manuals de devoció i d'oració, hagiografies, catecismes, litúrgia o teologia. Dins aquest terreny, sobresurt el protagonisme d'un autor, Fray Luis de Granada, present quinze cops entre impressions i reimpressions, entre les quals destaca

la *Introducción al Símbolo de la Fe* (1584 i 1597), la *Guía de pecadores* (1588 i 1594), el *Libro de la oración y meditación* (1588 i 1594), el *Memorial de la vida cristiana* (1588, 1594 i 1600) o el *Tratado del modo de catequizar a los fieles* (1597). Segueix aquest autor en freqüència d'aparició Diego Pérez de Valdivia, que firma quatre tractats doctrinals, però sens dubte té molt més interès el *Camino de perfección* (1589), de Santa Teresa de Jesús. L'altre gran guix de les impressions del taller de Cendrat pertany al bloc dels diccionaris, les gramàtiques i les retòriques, obres destinades en especial a la universitat barcelonina.

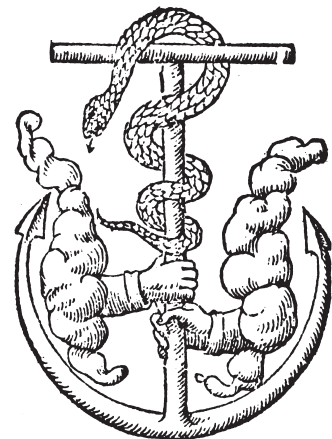
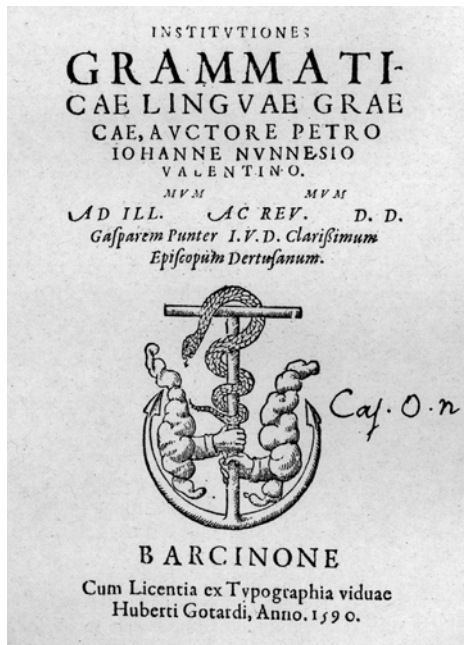
1577-

És el cas dels *Exercicii linguae latinae* (1583), de Joan Lluís Vives, del *Lexicon seu dictionarium* (1587) i de la *Grammaticae latinae Institutio* (1590?), de Nebrija, o de *De octo orationis partium* (1591), d'Erasmus. Al costat d'aquestes obres, altres es devien al professorat de la mateixa universitat, com el tan citat Pere Joan Nunyes, de qui s'imprimeixen dos manuals de retòrica i dues gramàtiques gregues, o Dionís Jorba, autor d'una altra retòrica: *Institutionum oratorium sive rethoricarum libri* (1582). La resta de la producció de Cendrat és ja molt més dispersa. S'hi troben algunes obres literàries coetànies (com la *Primera parte de las patrañas*, de 1578, de Joan Timoneda), altres de clàssics llatins (en especial dues de Ciceró, una en llatí i l'altra en traducció castellana), obres històriques (la *Historia eclesiástica del cisma del reino de Inglaterra*, de 1588, obra del jesuïta Pere Rivadeneyra, o la *Historia natural y moral de las Indias*, de 1591, deguda a un altre jesuïta, José de Acosta), jurídiques (per exemple, *Variarum resolutionum iuris Caesarei, Pontificii et Municipalis Principatus Cathaloniae*, de 1594, obra de Jaume Càncer), mèdiques (com el *Libro muy útil y provechoso de medicina y cirugia*, de 1591, degut a Juan Calvo) i publicacions de caire oficial (els habituals edictes, decrets i constitucions), al costat d'alguna d'aritmètica o d'un *Llunari*, val a dir que tot plegat més aviat residual.

Hubert Gotard

Actiu com a impressor a Barcelona entre 1580 i 1590, el savoià (nascut a Rumilly) Hubert Gotard residia almenys des de 1577 a la capital catalana, on havia arribat procedent de Burgos. Gràcies a un document de 1578 sabem que era també fonedor de tipus (“*funditor literarum de empremta*”), i que el seu pare, “*librorum impressori*”, habitava a Lió. De fet, dos germans d’Hubert Gotard, Pau i Antoni, també impressors, treballen respectivament a Madrid i a Alcalá de Henares, d’on el segon es trasllada a Barcelona cap a 1590, sens dubte arran de la mort

Gramàtica grega
deguda a
l’humanista
valencià Pere Joan
Nunyes i marca
d’impressor
d’Hubert Gotard

d'Hubert, causada per la pesta. El nostre Gotard, establert successivament en tres carrers barcelonins (Davallada de la presó, Llibreteria i Calceteria), comença la seva activitat amb material tipogràfic del taller dels Cortey. Consta documentalment que el 1586 es trasllada a la cartoixa de Scala Dei a fi d'imprimir-hi, per encàrrec de l'abat, els *Commentaria in Ieremiam prophetam*, de fra Andreu Capella.

Associat amb Jaume Cendrât entre 1582 i 1584 i vinculat professionalment amb Claudi Bornat, se li coneix una quarantena d'obres, de les quals quasi la meitat són d'índole religiosa. Entre aquestes destaquen, a més de les de dos dels autors de més

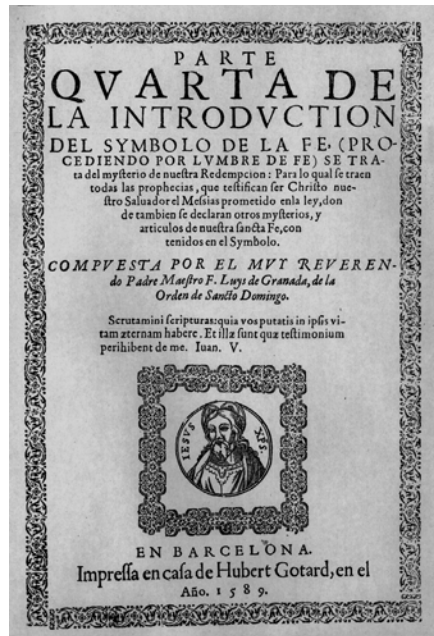
Aquest recull de romances l'imprimeix Hubert Gotard i l'edita el llibreter gironí Arnau Garrich

èxit de l'època, Alonso de Villegas (autor d'un divulgadíssim *Flos sanctorum*) i Fray Luis de Granada (representat per quatre títols), la *Ignatii Loiolae vita* (1589), de P. J. Maffei. A continuació sovintegen les gramàtiques, les ja clàssiques de Nebrija i Erasme acompanyades ara de la *Taula sumària de tota l'art de la conjugació dels verbs i ús dels gerundis i participis* (1586), de Jeroni Joan Burguès. La resta de la producció, molt miscel·lània, abraça la literatura (una *Celestina*, de 1585, o la *Silva de varios romances*, de 1587, un altre èxit repetidament reimprès), el manual jurídic (com el *Liber quaestionum criminalium in actu practico*, obra de 1585 de Lluís de Peguera),

De tots els autors de llibres religiosos del segle XVI, fray Luis de Granada és sens dubte el de més èxit

el tractat farmacèutic (*Concordia pharmacopolarum barcinonensium*, obra de B. Domènech i de J. B. Pau de 1587), les composicions musicals (els *Madrigals* de Brudieu, impresos el 1585), els compendis geogràfics i històrics (com la *Descripción de las excelencias de la muy insigne ciudad de Barcelona*, obra de 1589 deguda a Dionís Jorba) i, en fi, alguna de les publicacions oficials de rigor.

La viuda d'Hubert Gotard, Maria Velasco, continua l'activitat de l'obrador tipogràfic imprimint el 1590 i el 1591 sis títols, entre els quals una reedició de les

Una altra mostra de literatura religiosa impresa per Gotard

Institutiones grammaticae linguae graecae (1590), de Pere Joan Nunyes, i dues parts de *La Araucana* (1590 i 1591), d'Alonso de Ercilla. Maria Velasco es casa el 1591 amb Sebastià de Cormellas, que aquell mateix any comença la seva carrera d'impressor.

Valgui com a colofó que entre 1588 i 1589 es troba actiu un tal Pere Gotard, emparentat de segur amb Hubert, però no se sap en quin grau. A aquest Pere Gotard li devem tres títols, entre els quals *El latino de repente* (1588), un mètode d'aprenentatge del llatí degut a Joan Llorenç Palmireno.

Ly

Dionís Jorba és l'autor d'aquesta obra històrica sobre els primitius comtes de Barcelona

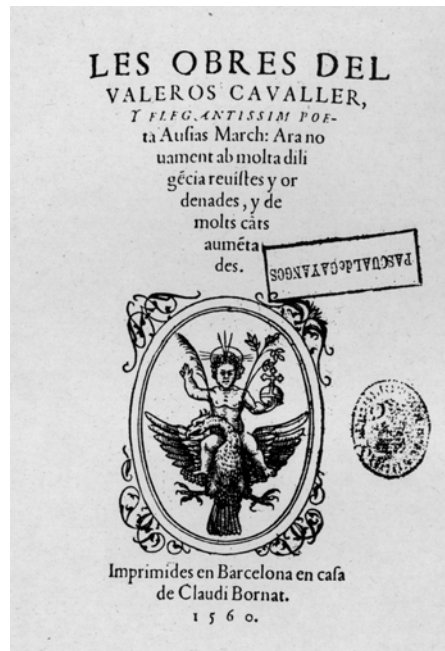
Dues de les moltes marques d'impressor de Claudi Bornat

Claudi Bornat, un mercader del llibre

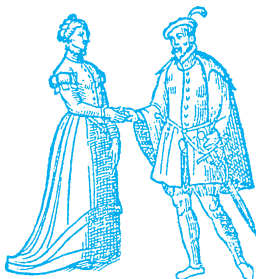
Claudi o Claudes Bornat (tal com figura indistintament en els documents), llibreter, editor i impressor per aquest ordre, era també de procedència francesa. Així ho declara al capdavant del testament, on es pot advertir també que s'identifica en exclusiva amb el primer dels seus oficis: "Jo, Claudi Bornat, llibreter ciutadà de Barcelona, fill de mestre Claudi Bornat, quòndam fundidor de coure, natural de la vila de Pont-de-Ruan, regne de França, i de la dona Blanca, d'aquell muller...". Coneixedor, doncs, de l'art de la impremta per via familiar, establert al carrer de la Calceteria de Barcelona almenys des de 1548, Bornat esdevé de seguida un negociant del món del llibre d'intensa activitat. Així, manté vincles mercantils amb una pila d'altres professionals del ram (llibreters i editors catalans, valencians, mallorquins, aragonesos, lionesos, sards i venecians) i el trobem ben relacionat

amb els cercles del poder civil i eclesiàstic de la ciutat i amb el medi universitari. Impulsor i cofundador, de més a més, de la Confraria de Sant Jeroni dels Llibreters, Bornat n'és un dels membres més actius: forma part de comissions, intervé com a mestre examinador, exerceix el càrrec de clavari i, en fi, participa i es fa sentir en les assemblees. Paradoxalment, és aquesta mateixa confraria on té aquest paper tan protagonista l'organisme que, per haver-ne infringit les ordinacions, el sanciona o l'amonesta tres vegades: el 1557, per haver "comès diversos fraus", "per fer companyia ab persones per dites ordinacions prohibides" i, encara (i probablement

Reedició, corregida
i augmentada,
de les poesies
d'Ausiàs March

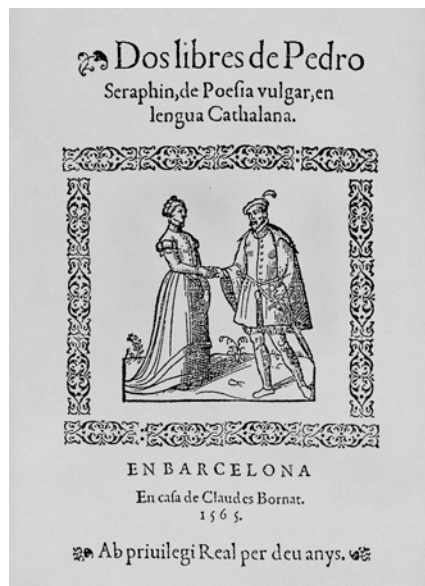

sobretot), “per haver comprat paper contra la forma [que] en dites ordinacions [és] continguda”; el 1561, pel fet de tenir dues llibreries obertes (la confraria n’admetia només una per llibreter); finalment, el 1570, el gremi faculta Pau Cortey perquè actuï civilment contra Claudi Bornat per uns privilegis sobre uns llibres. Qüestions gremials al marge, trobem Bornat treballant sovint en companyia. En tant que impressor, el 1572 forma societat amb la viuda de Pere Montpezat, Eulàlia, i amb Samsó Arbús, i col·labora durant molts anys amb Hubert Gotard; com a llibreter, el 1575 s’associa amb Joan Farnós (un altre llibreter), Jaume Cendrat i amb la mateixa viuda Montpezat. Josep M. Madurell (l’estudiós gràcies al qual coneixem Bornat més a fons) n’ha destacat també, en darrer lloc, la vessant intel·lectual: el Bornat prologuista, llatínia, traductor i poeta.

Aquesta imatge d’un home emprenedor, dinàmic i sens dubte audaç en certes operacions comercials té un contrapunt aflictiu en els deutes, que l’assetgen i amarguen tota la vida. Per aquesta causa és empresonat en dues ocasions, el 1569 i el 1578, i per aquesta causa, sobretot, Bornat i la seva muller, Anna, es veuen obligats a subscriure un colpidor document notarial el març de 1580, quan al nostre home, que havia perdut la vista, li quedava just un any de vida. Esfereix constatar que, després d’una llarga i no gens mediocre trajectòria professional, a Bornat l’empaitaven no pas menys que catorze creditors, al conjunt dels quals devia l’astronòmica suma de nou-centes vint-i-cinc lliures. L’extens document del cas, on es consignen aquestes i moltes altres informacions, és el que avui en diríem un vitalici: el

matrimoni fa donació dels seus béns a Pere Biscarra, llibreter deixeble de Bornat, a canvi que aquest els mantingui, se'n cuidi mentre visquin i saldi els deutes que han acumulat. La transcripció del preàmbul i de la primera clàusula del conveni és ja prou eloqüent:

Primerament, dits cònjuges Bornats, atenent i considerant que del dit mestre Pere Biscarra han rebuts molts serveis, per lo que alguns anys ha estat en sa casa i governada aquella bé i llealment, i dit mestre Bornat per avui és cego i dita sa muller vella, i no poden mirar per lo profit de sa botiga i dels llibres [que] tenen, per tant per los dits respectes i causes, per donació pura, perfeta, simple i irrevocable que es diu entre vius, donen i per causa de donació concedeixen al dit mestre Pere Biscarra i als seus i a qui ell voldrà tots i sengles béns seus, així mobles com immobles, los quals ells vui [avui] de present

Primera edició
de la poesia de
Pere Serafi

tenen, los quals en lo inventari consecutivament faedor seran continuats.

La qual donació fan los dits cònjuges Bornats al dit mestre Biscarra sots [sota] los pactes i condicions següents, és a saber: que lo dit mestre Biscarra haja de tenir los dits cònjuges Bornats sans i malalts, i proveir aquells en menjar i beure, calçar i vestir i en totes coses a ells necessàries, bé i degudament, tenint un mosso perquè acompanyi lo dit mestre Bornat i servesque [serveixi] a n'aquell i a dita sa muller i família d'aquella.

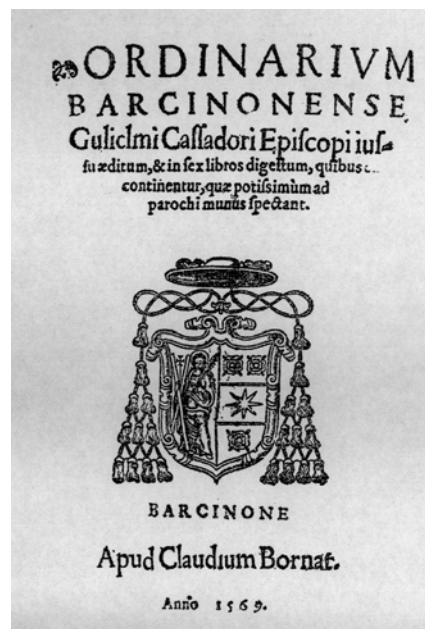
Tot i el present pacte, pocs dies després de la mort de Bornat, escaiguda el 22 de març de 1581, tanquen a la presó la seva viuda, Anna, ben segur que per culpa dels deutes deixats pel marit. Situats en aquest context, no es fa estrany que tot just dos mesos després, el maig de 1581, la viuda Bornat es casés amb Pere Biscarra.

En tant que impressor, actiu entre 1556 i 1580, Bornat no ha rebut al llarg del temps sinó elogis. Per a un contemporani seu, Lluís Joan Vileta, es tractava d'un "*vir sane in negotio typographico diligens*". I en l'actualitat, un erudit tan savi i solvent com Pere Bohigas n'ha escrit el judici següent:

El llibre de Bornat és ja un llibre modern, en el qual el tipògraf ha manipulat amb art el text compost per tal de fer una pàgina ben proporcionada i ha prescindit ja totalment de la tipografia gòtica, darrer lligam del llibre amb el món medieval. [...]. Sota aquest aspecte, doncs, la figura de Bornat té un relleu indubtable dintre la impremta catalana del segle XVI i n'és el principal representant en el tercer quart d'aquest segle.

Un inventari del seu taller d'impremta (fet el 1572, arran del conveni amb la viuda Montpezat i amb Arbús), ens fa adonar de la magnitud del Bornat

impressor. Hi figuren 161 objectes i estris, entre premses, caixes de compondre, lletreria variadíssima, matrius, gravats i motlles. Aquest grau de coneixement tan precís contrasta amb el confusionisme a l'hora de fixar el nombre de títols manufacturats per Bornat, que, descomptant les reimpressions, giren al voltant de cent vint. D'aquest cens sobta, a primer cop d'ull, l'abundància d'obres en llatí (més del 50% del total), circumstància atribuïble al fet que gran part de la seva producció anava destinada al consum eclesiàstic i universitari. Dins el grup de tema religiós, majoritari, sobresurten els textos litúrgics (missals, ordinaris o les *Constitutiones sacrorum conciliorum Tarraconensium*,

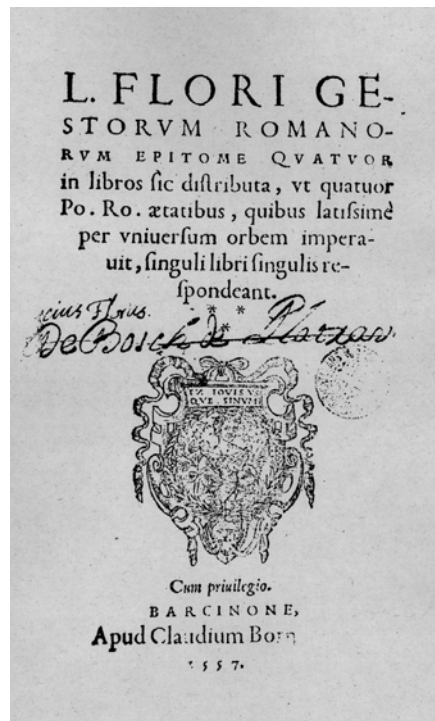
Aquest *Ordinarium*
es deu al
bisbe barceloní
Guillem Caçador

de 1557, que passa per ser el volum tipogràficament més elegant i harmoniós dels estampats per Bornat), però el fenomen més vistós és la reiterada aparició de Pere Alfons de Burgos, autor de nou llibres, devocionaris i tractats teològics publicats gairebé tots el 1562. A costat seu s'arreglaren tres volums de Fray Luis de Granada i els manuals en català, tan reeditats, de Pere Màrtir Coma, bisbe d'Elna (la *Doctrina cristiana* i el *Directorium curatorum*). Rellevant resulta igualment la *Summa sacramentorum Ecclesiae* (1565), del reputat teòleg Francisco de Vitoria, i una traducció castellana (1566) del Kempis. Entre les obres d'abast universitari ressenyaré en primer lloc les preparades per Francesc Escobar, catedràtic de l'Estudi General barceloní: dues d'Erasme (els *Colloquia familiaria* i *De octo orationis partium*, totes dues de 1557), el *Gestorum romanorum* (1557), de Lucius Anneus Florus, i la traducció llatina del *Progymnasmata* (1558), d'Aftoni. No hi podia faltar Nebrija –representat per la versió catalana del seu diccionari (1560) i per una obra del monjo de Montserrat Gonçal de Sojo, *Dialogi de omnibus grammaticae praeceptis cum omnium quae Antonii Nebrissensis tum eorum quae syntaxis docens* (1571)– ni Ciceró (*Partitiones oratoriae*, de 1559). La tercera i darrera secció universitària la integren les obres de filosofia: *Flores illustrium Aristotelis sententiae* (1562), *De ente et essentia* (1562), de sant Tomàs d'Aquino, l'*Ars brevis* (1565), de Ramon Llull, o l'*Aristotelis organum exactissimae et elegantissimae praelectiones* (1570), del metge gironí Antic Roca. Amb llum pròpia brilla també el bloc literari. En català, la segona edició, revisada i augmentada, de les *Obres* (1560) d'Ausiàs March o la de les poesies (1562) de Pere Serafí; i en castellà, una *Celestina* (1561), una

traducció de l'*Orlando furioso* (1564), d'Ariosto, o una novel·la de cavalleries, *Don Olivante de Laura* (1564), d'Antonio de Torquemada. Culturalment molt menys notòries però numèricament significatives són les publicacions oficials, promogudes pels poders públics i integrades per edictes i crides (encapçalades per l'expressió "Ara ojats"). I encara convé referir-se a les relacions d'esdeveniments de l'actualitat, de les quals és mostra *El suceso de la guerra de la potentísima armada del gran tirano turco, Otomán Solimán, venida sobre la isla de Malta* (1566), crònica italiana de Gentil de Vendome traduïda pel mateix Claudi Bornat.

G
æ

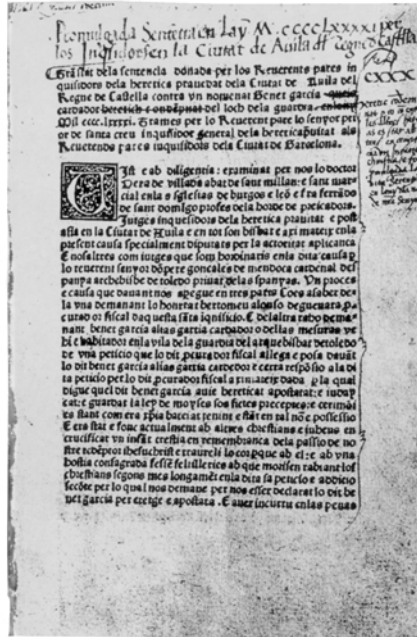
Aquest tractat d'història de Roma, obra de Lucius Annius Florus, anava destinat al consum universitari

Traves a la publicació i circulació de llibres: llicències, censures i índexs. La Inquisició

Al segle XVI comencen a aparèixer les primeres mesures restrictives amb què el poder tracta de controlar la producció i distribució de textos impresos. I al compàs de l'extensió de la reforma protestant, que fa un ús abundant i imaginatiu de les premses, creix l'alarma del món catòlic. Encara el 1515 (en el transcurs del Concili V del Laterà), la jerarquia catòlica veia la impremta com una invenció feta a major glòria de Déu, perquè permetia difondre la doctrina molt més enllà dels cercles restringidíssims als quals arribaven els textos manuscrits. La veien, doncs, com el que era: un instrument importantíssim per a la circulació de les idees. Dos anys després, però, Luter penjava les seves 95 tesis a Wittenberg, i el 1520 donava a conèixer les obres que fonamentaven el protestantisme. En el fons, en la lluita contra la dissidència luterana convergien interessos religiosos i civils. Si per a l'església catòlica era essencial combatre l'heretgia per preservar l'ortodòxia i, doncs, la unitat, per a les monarquies, en procés de centralització de poder i,

doncs, d'afermament de les tendències absolutistes encaminades a la creació dels Estats moderns, resultava igualment decisiu mantenir la cohesió ideològica.

A escala hispànica les restriccions s'inauguren amb les actuacions de la Inquisició castellana, que s'implanta a la Corona d'Aragó a partir de 1483. Ja ha quedat consignada la duríssima repressió que, a final del segle XV, desplega contra llibreters barcelonins acusats de judaïtzants. Afegim-hi ara el cas del notari i escriptor reial Jaume de Casafra, personatge de gran relleu públic que va arribar a lloctinent de la tresoreria reial i a qui trobem sovint contractant edicions amb diversos impressors. Ocasionalment, doncs, feia d'editor,

Sentència de la Inquisició castellana impresa a Barcelona per Pere Miquel el 1491. Les anotacions manuscrites del capdamunt són autògrafes de l'arxiver Pere Miquel Carbonell

i procedia d'una família de conversos, batejada en una de les missions de sant Vicent Ferrer. La Inquisició li obre un procés per judaïtzant i el 17 de gener de 1505, lliurat al braç secular, era cremat a la barcelonina plaça del Rei, lloc habitual d'execució de les sentències. Mig any després la Inquisició condemnava també la dona de Casafranca, Blanca, que pujava al mateix cadafal que el marit.

Un altre gran front de l'activitat inquisitorial des dels inicis són les traduccions bíbliques a les llengües vulgars, prohibides i perseguides des de molt abans de l'aparició de la impremta. Ja el 1234 un decret de les Constitucions de Catalunya prohibia divulgar textos bíblics en llengües no llatines; versemblantment es tractava de traduccions occitanes difoses en nuclis càtars. Molts anys després, el 1447, consta també que es van cremar vint bíblies, per força traduïdes, davant la catedral de Barcelona. La persecució s'intensifica arran de l'establiment de la Inquisició castellana, que n'ordena la replega i la destrucció sistemàtica per mitjà de successius edictes. De la devastadora eficàcia d'aquesta disposició en dona fe l'aniquilació de la primera traducció catalana impresa de la Bíblia (València, 1478), gràcies a la qual, per cert, el català es converteix (després de l'alemany, l'italià i el neerlandès) en la quarta llengua europea amb una Bíblia impresa. Suposadament traduïda per Bonifaci Ferrer (germà de sant Vicent mort el 1417), se n'estampen 600 exemplars a instàncies d'un grup de jueus conversos. El resultat és que només se'n conserva un llibre dels salms (altrament imprès a Barcelona per Nicolau Spindeler el 1480) i alguns fulls solts, entre els quals hi ha el full final amb el colofó

(custodiat per la Hispanic Society de Nova York), que per fortuna facilita moltes dades. Sabem que alguns exemplars d'aquesta Bíblia sucumbeixen en les fogueres periòdiques que la Inquisició, a Barcelona, alimentava amb llibres. El 7 d'abril de 1492 en té lloc una, d'aquestes fogueres, però es devien repetir de tant en tant. Heus aquí sinó el que ens notifica, l'agost de 1492, l'inventari *post mortem* dels llibres d'un ciutadà barceloní:

Ítem altre llibre apellat la Bíblia en vulgar, escrit en pergamins, ab caplletres d'or, de forma major, ab coberta de posts de cuiro lleonat. E fineix en lo segon corandell [corondell] de la primera carta: "lo Nilus e corra". E comença en lo darrer corandell: "als hòmens luxuriosos".

La dita Bíblia [és] estada portada per lo honorable En Joan Claperós e per lo notari davall escrit als inquisidors, qui aquella han cremada públicament a la plaça del Rei, ab moltes altres.

Gracies infinides sien fetes al / omnipotēt deu/e senyoz nostre/

Jesu crist : e ala humil e sacratissima verge maria mare sua . Alcaba la biblia molt vera e catholica : treta de vna biblia del noble mossen berēguer viues de boñ cavaller : la qual fon trellada de aquella propria que fon arromançada en lo monestir de portaceli de lengua latina en la nostra valenciana per lo molt reuerent micer bonifaci ferrer doctor en canon dret e en facultat de sacra theologia : e don de tota la Cortya iherma del benaumentat sanct vicent ferrer del orde de predicadors : en la qual trans lacio fore e altres singulars homes de ciencia . E ara extremamēt aquesta es stava diligentment corregida / vista e regonegada per lo reuerent mestre jaime borrell mestre en sacra theologia del orde de predicadors : e inquisidor en regne de valēcia . Es stava empremtava en la ciutat de valencia a despeses del magnifici en philip vislant mercader de la vila de sñe de alta Alamāya : per mestre Alphonso fernādez de Corcoua del Regne de Castilla / e per mestre lambert palomar alamāy mestre en artes : comēçaa en lo mes de febrer del any mil quatrecentos setāta set . e acabaa en lo mes de May del any Mil . CCCCLXXVIII .

Colofó de la Bíblia valenciana de 1478, víctima de la persecució inquisitorial

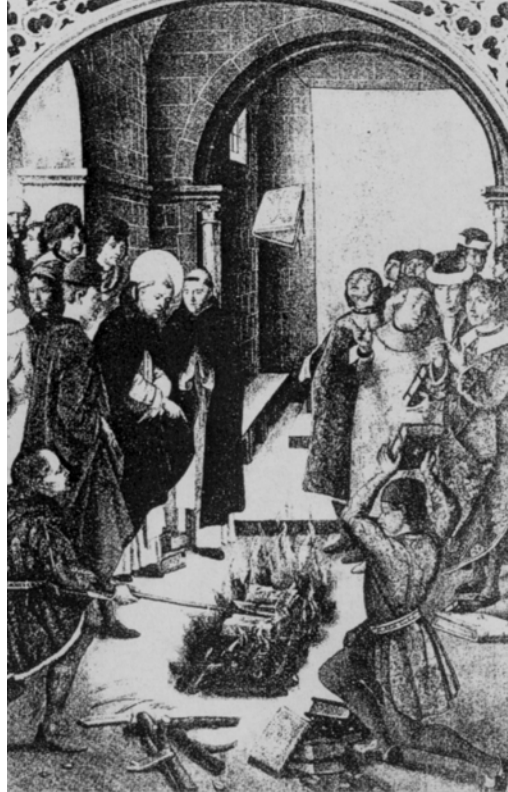

De fet, els entrebancs posats a la divulgació bíblica en llengua vulgar són comuns a tot el món catòlic. Així, la quarta de les *Regulae indicis* de l'església de Roma no pot ser més explícita:

Atès que l'experiència demostra que el permís complet i indiscriminat per a la lectura de la Bíblia en llengua vulgar comporta més perjudici que utilitat per culpa de la temeritat dels homes, cal sotmetre's en això al judici del bisbe o de l'inquisidor perquè, amb el consell del rector o del confessor, puguin autoritzar la lectura de les Sagrades Escripures, en una traducció a una llengua vulgar realitzada per autors catòlics, a persones de les quals consti que poden treure de la tal lectura no pas un perjudici, sinó un increment de la fe i de la pietat. Aquest permís s'ha d'obtenir per escrit.

Tot aquest feix de mesures coactives, generals i locals, explica el progressiu allunyament de la Bíblia per part dels laics al llarg del segle XVI. Estadístiques barcelonines de possessió de llibres revelen, en efecte, que al llarg de la primera meitat del segle el 31% dels textos bíblics estan en mans del clero, mentre que comerciants i artesans n'agavellen el 28% (la majoria en llengua vulgar). Després de 1560 aquest equilibri es desnivella visiblement; aleshores el percentatge dels segons no passa de l'11% i el dels clergues s'enfila al 54%. D'una manera paral·lela, la presència de llibres de salms i d'hores en les biblioteques privades davalla molt a partir de 1560. Tot plegat devia modificar els hàbits de lectura del llibre religiós, i qui sap si contribueix a entendre l'auge de determinats autors reiteradament reeditats, com Fray Luis de Granada.

A banda de la llengua, la prohibició de llibres es regia també per altres aspectes formals, com l'omissió de dades a la portada. Especialment greu es considerava

l'omissió de l'autor, perquè des de mitjan segle XVI les obres anònimes van ser prohibides. També era greu el falsejament del peu d'impremta, o el fet que una obra fos impresa a Suïssa, Alemanya i Holanda: l'heretgia venia de fora, i sobretot d'aquests tres països. Afegirem en aquest apartat la inclusió en els llibres de la fe d'errates, obligatòria des d'una pragmàtica de Felip II de 1558 a fi d'evitar la trampa que una alteració deliberada del text es fes passar per errata tipogràfica.

Crema de llibres
herètics segons una
pintura de Pedro
Berruguete

AB LLICENCIA DEL ORDINARI.
En lo Castell de Sanahuja per Noel Bareffon. 1593.

La llicència d'una jerarquia eclesiàstica com l'ordinari va bastar per poder publicar aquests sermons

En segon lloc se situen les llicències d'impressió, requisit previ i indispensable per posar un text imprès en circulació. Aquesta pràctica, introduïda per primer cop a la diòcesi de Metz (1485), el papa Alexandre VI l'amplia a les diòcesis de Colònia, Magúncia, Treveris i Magdeburg el 1501. Un altre pontífex, Lleó X, la va estendre a tot l'orbe catòlic el 1515, en ocasió justament d'aquell concili que enaltia la missió divina de la impremta. La facultat d'expedir llicències d'impressió va recaure, dins la monarquia hispànica, al Consell de Castella i al d'Aragó, que fixen el tràmit burocràtic que calia seguir per obtenir-les i que decreten dures penes per als transgressors: confiscació de béns i pena de mort. Aquestes llicències, doncs, estaven en mans de l'autoritat civil, no pas en les de la Inquisició. Cal no confondre-les amb els privilegis d'impressió que, com ja s'ha vist, afecten l'explotació comercial d'un llibre i preserven durant un temps determinat els drets de qui l'ha editat o imprès. En altres paraules: mentre la llicència autoritza la impressió o la circulació d'un títol, el privilegi implica l'exclusiva per difondre'l. De fet, la concessió d'un privilegi d'impressió ja pressuposa l'obtenció prèvia de la llicència, però no al revés. D'aquí que en les portades dels llibres se solgui distingir entre l'un i l'altra ("Amb privilegi" i "Amb llicència"). Quan de

Cum privilegio Real

vegades apareixen junts (“Amb llicència i privilegi”) es tracta d’una redundància, explicable en obres de les quals es pretén garantir l’ortodòxia. La Corona d’Aragó, segons Jordi Rubió, “tingué un règim més lliure que la castellana per a la publicació i introducció de llibres. La prèvia llicència reial, prescrita per la pragmàtica dels Reis Catòlics de 1502, no em consta que regís a Catalunya”. De fet, continua dient el doctor Rubió, aquestes llicències sovintegen a Catalunya a partir del regnat de Carles I. La primera coneguda data de 1519. La segona, de 1520, la rep Rosenbach per imprimir unes *Constitucions i capítols* de les Corts que se celebraven a Barcelona, volum en la portada del qual figura, en castellà, la indicació “*Con privilegio Real*”. Així i tot, són nombroses les edicions que no fan constar la llicència obtinguda. O les que, prohibides en un regne, es divulguen en un altre. La primera notícia sobre l’existència d’una censura prèvia data de l’abril de 1573, moment en què el virrei de Catalunya mana als impressors i llibreters que a partir d’aleshores “no gosen ni presumesquen en manera alguna imprimir ni vendre alguns llibres, obres ni cobles de qualsevol qualitat que sien” sense haver-ne obtingut llicència i sota pena d’una elevada multa. Es fa impossible identificar els

Portada d’unes
Constitucions
de Catalunya impreses
amb privilegi concedit
per l’emperador
Carles I

G

V

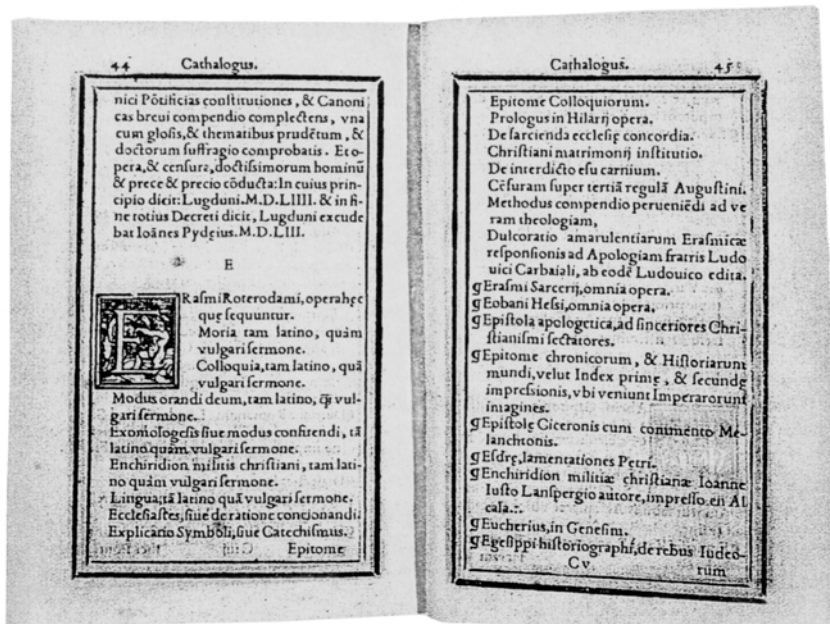
“llibres” i les “obres” mencionades pel decret; les “cobles”, en canvi, és versemblant que siguin les de contingut polític i històric que circulaven sense nom d'autor ni d'impressor.

En darrer lloc cal mencionar els índexs de llibres prohibits (*Index librorum prohibitorum*), catàlegs de títols considerats nocius per als fidels, prohibits per l'autoritat eclesiàstica i, com a tals, destinats a la foguera. En la dècada de 1540 apareixen els primers índexs de l'orbe catòlic, a Lovaina, la Sorbona, Luca, Siena i Venècia. I el 1547 el primer promulgat per la Inquisició castellana, que, amb una certa autonomia (en aquesta i en les reedicions posteriors), en general

Portada i dues pàgines de l'índex de llibres prohibits degut a l'inquisidor Fernando de Valdés

incorporava les prohibicions dels índexs forans i n'hi afegia de pròpies. A aquest el segueix el de 1551, centrat en la depuració d'edicions bíbliques, no ja en vulgar (defeses, com ja sabem, des de molt abans), sinó en llatí i en grec, en especial aquelles enriquides amb comentaris. El tercer, de 1559, conegut com el catàleg de Valdés (Fernando de Valdés, arquebisbe de Sevilla, era aleshores l'inquisidor general), respon a la localització de focus luterans a la península i castiga sobretot la literatura espiritual. Per part seva, el quart, de 1584, l'últim del segle XVI, representa l'assumpció del programa contrareformista sorgit del concili de Trento. Aquest índex de 1584, conegut com el catàleg

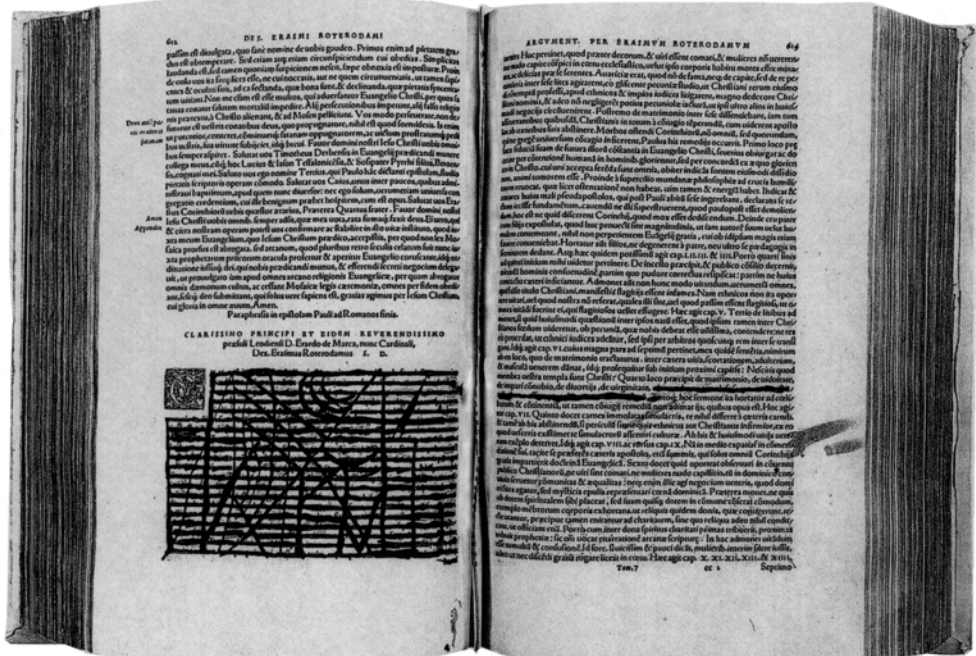
de Quiroga (Gaspar de Quiroga era l'inquisidor general des de 1573), inclou 2.200 títols (600 dels quals són en llengües vulgars) i va trasbalsar el mercat del llibre i els hàbits lectors (prohibeix, per exemple, tots els llibres d'hores que no siguin en llatí, i encara aquests ordena revisar-los). Les successives edicions d'índexs (el darrer de la Inquisició castellana és de 1805) anaven incrementant el nombre de pàgines (l'índex de 1667, per exemple, en té mil) i obeïen a tres objectius: recopilar prohibicions anteriors contingudes en edictes (m'hi refereixo tot seguit), renovar o confirmar l'àmbit dels llibres vedats i corregir el desfasament entre el ritme de publicació i el de prohibició. Al costat dels índexs prohibitoris, n'hi havia també (a partir del de 1584) d'expurgatoris (*Index expurgatorius librorum*), que indicaven les parts o les pàgines d'un llibre que calia suprimir perquè fos autoritzat i, al capdavant, perquè se salvés de les flames. D'aquí que en tantes biblioteques es conservin exemplars mutilats o amb paràgrafs tacats. La redacció d'aquests catàlegs solia confiar-se a clergues, entre els quals els jesuïtes ostenten un notori protagonisme. De tota manera, en ocasions les llicències d'impressió devien concedir-se de manera rutinària, sense consultar l'Índex gaire atentament. Altrament no s'explica que, per il·lustrar-ho amb un cas, el 1538 figurin entre les existències de la llibreria de Miquel Cabrit, a Barcelona, obres d'Erasme, Ecolampadi o Dolet, tres dels autors més proscriïts en la primera meitat del segle XVI.

El procés per possessió o difusió d'un llibre sospitós (i, doncs, susceptible de ser incorporat a l'Índex) s'iniciava a través de dues vies diferents: la delació

A la pàgina següent:

Exemplar d'un volum de les *Opera omnia* d'Erasme (impreses per Froben a Basilea el 1540-1541) amb fulls arrencats i pàgines ratllades amb tinta (conservat a la biblioteca pública de Toledo)

i la intercepció. La delació derivava d'una denúncia rebuda per la Inquisició. Amb el propòsit d'estimular la delació, els edictes inquisitorials recordaven l'obligació d'entregar els llibres prohibits i de denunciar els sospitosos. Aquestes delacions sorgien de medis acadèmics, eclesiàstics o burocràtics, on la presència del llibre era habitual. Rebuda la denúncia, l'obra es lliurava als anomenats qualificadors, experts en dogma o en teologia, que emetien un dictamen regularment acceptat per la Inquisició. Des de final del segle XVI, els ordes religiosos van començar a acaparar els

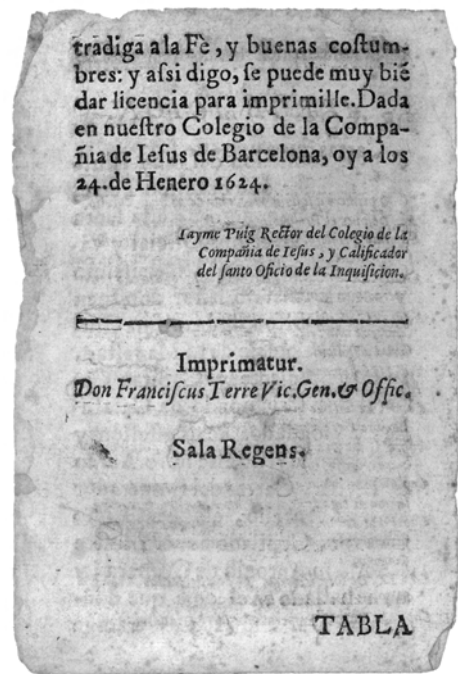
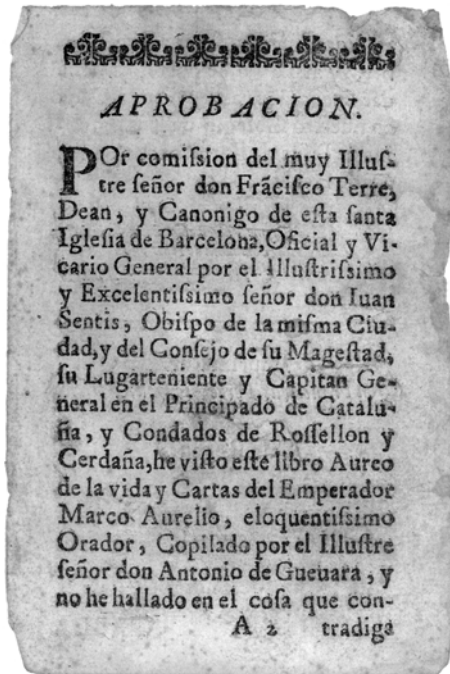
P

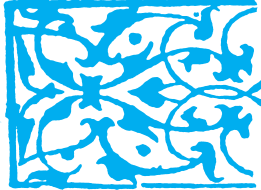
càrrecs de qualificadors inquisitorials. El prestigi social i l'exempció de certs rigors de la disciplina conventual van empènyer els frares a sol·licitar l'admissió com a qualificadors, entre els quals van predominar els dominicans, els franciscans i els jesuïtes (aquests darrers, d'influència creixent en el curs dels segles XVII i XVIII). Si la decisió sobre una obra era retirar-la o prohibir-la, es comunicava als tribunals locals, que la feien pública mitjançant la promulgació d'edictes inquisitorials que es llegien a missa i es fixaven a la porta de les esglésies (forma de procedir habitual almenys des de 1532). D'aquests edictes, les obres prohibides s'incorporaven a la reedició immediatament posterior de l'Índex. Mentre la pràctica de la delació equivalia a identificar l'heterodòxia dels llibres en circulació, el segon procediment, la intercepció, pretenia barrar-li el pas abans que es pogués propagar. Al llarg del segle XVI es regulen i organitzen una sèrie de controls destinats a cobrir els diferents moments del cicle del llibre, des que sortia de les mans de l'autor fins que arribava a les del lector. El primer d'aquests controls consistia en les llicències prèvies d'impressió, a les quals ja ens hem referit. Els altres comportaven la vigilància d'impremtes, del transport de llibres (sobretot a ports i a fronteres) i de llibreries i biblioteques, tant privades com públiques. Diverses iniciatives van intentar des del segle XVI, i amb èxit desigual, limitar el nombre de poblacions amb impremtes. Sovint els impressors treballaven sota la vigilància dels cossos de seguretat i no podien emprendre cap feina sense el permís i la conformitat d'un organisme censor. Encara el 1728, estaven obligats a exhibir un signe exterior visible

A la pàgina següent:

Dictamen aprovatori d'una obra d'Antonio de Guevara degut a la Companyia de Jesús, un dels ordes religiosos que més s'especialitzen en les qualificacions inquisitorials de llibres

que els identifiqués i a no tancar la porta mentre treballaven. Quan aquest conjunt de mesures no donava resultat, les represàlies eren dràstiques. Dins la mateixa centúria comença la pràctica d'intentar burlar la censura amb peus d'impremta falsos, pràctica que entre nosaltres es reprèn durant la dictadura franquista. Les llibreries es revisaven sistemàticament quan es promulgaven índexs i sempre que els inquisidors, per sorpresa, ho creien convenient. A principi del segle XVII, la Inquisició castellana va disposar que les llibreries havien de tenir un inventari dels fons a disposició dels inquisidors i es va ordenar

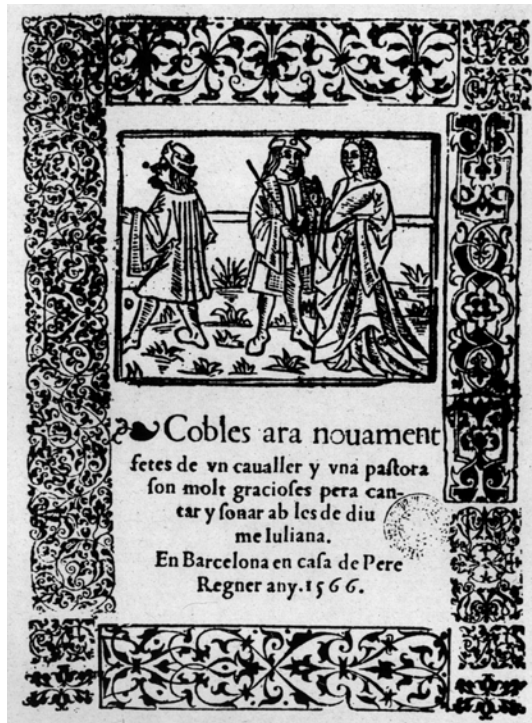
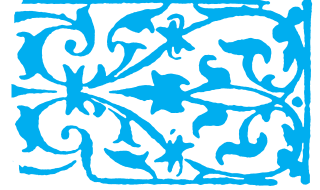

que confeccionessin una llista de compradors. El control de les biblioteques es va iniciar a la dècada de 1530. Les revisions eren més freqüents a les ciutats amb centres universitaris, on es feien esporàdicament i sempre que apareixia una nova edició de l'Índex.

A Barcelona, les primeres notícies conegudes sobre obres luteranes i la necessitat de fiscalitzar-les són de 1542. La proximitat amb França (amb Lió pel que fa al llibre), país amb el qual Catalunya mantenia estrets llaços comercials i demogràfics, i, sembla, l'existència de xarxes clandestines de circulació de llibres protestants, són factors que ajuden a entendre que la Inquisició actués al Principat amb especial rigor, començant pels ports i les fronteres. Un ambaixador de Felip II a França escrivia el 1564 que havia enviat un espia entre els mercaders de Barcelona per esbrinar com hi arribaven els llibres prohibits. De fet, el tribunal barceloní de la Inquisició destaca com un dels més implacables en la repressió del protestantisme. Se sap, en efecte, que entre 1560 i 1600 processa 389 persones acusades de luteranisme, de les quals 35 són condemnades a mort. Entre aquests perseguits hi figuren tipògrafs i llibreters de Barcelona, gairebé sempre francesos. Lionès era el fonedor de lletres Benet Dolcet, que treballava amb Claudi Bornat i a qui, acusat de tenir llibres protestants, se'l condemna a sis anys de galeres. Idèntica heretgia du tres anys a galeres el llibreter Gili Ganie. Del cas de l'impressor Pere Regnier (o Rayner), natural de Normandia, potser el més cèlebre dels represaliats per luteranisme, en tenim una colla de notícies. El 1569, Regnier i la seva dona, delatats per un pres a la Inquisició, són detinguts

a Barcelona i tot seguit traslladats a Toledo. Tancats a la presó, el Sant Ofici els sotmet a llargs interrogatoris, dels quals es desprèn la trajectòria de l'impressor. Abans d'arribar a Barcelona havia estat a la Bretanya (Rennes), a Rouen, a Anglaterra, a París, a Bles, sempre nòmada d'un obrador tipogràfic a un altre. Finalment és el llibreter Jaume Cortey qui, cap a 1563, el fa anar de Lió a la capital catalana, on Regnier primer treballa amb Cortey mateix i després obre una impremta pròpia, associat amb els també

Portada d'un llibre
 imprès per Pere
 Regnier, que juntament
 amb la seva dona
 sofreix tràgicament la
 intolerància inquisitorial

llibreters Miquel Cabrit i Joan Pau Manescal. En les seves declaracions, en les quals va necessitar sempre un intèrpret perquè no entenia el castellà, Pere Regnier al capdavall es retractava i era reconciliat. D'aquí que la sentència del tribunal fos de sis anys de galeres:

Pierres Regner, impresor, natural de Estevilla, en Normandía, por haber tenido y creído que no vale nada la misa y que en el santo sacramento de la hostia consagrada no estaba Dios verdadero, y que la confesión se ha de hacer sólo a Dios y no a los sacerdotes, y que el Papa no tiene poder. Reconciliado en forma común, con hábito perpetuo y seis años de galeras al remo.

I la seva dona? Isabel Regnier no va voler transigir ni cedir, i en un Auto de Fe toledà de 1571 era cremada viva en companyia d'altres condemnats:

[Va morir a la foguera] Isabel Regner, francesa, mujer de Pierres Regner, vecina de Barcelona, por haber dicho y creído que no vale nada la misa. Y que en la hostia consagrada no está Dios verdadero, y que la confesión

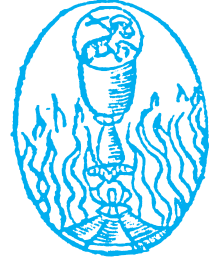
no se ha de hacer al sacerdote, sino sólo a Dios. Y que todo lo del Papa es cosa de burla y que no se han de venerar las imágenes. Y haber estado negativa, y después revocante y pertinaz, relajada a la justicia y brazo seglar en forma con confiscación de bienes.

Davant les actuacions inquisitorials, l'actitud de la Confraria de Sant Jeroni dels Llibreters bascula entre el servilisme, la súplica humil i la tímida queixa. Servilisme pur destil·la la proposta que, val a dir que amb desacords interns, feia arribar als inquisidors arran d'una anunciada visita a les llibreries barcelonines (ben segur que per escorcollar-les); la Confraria, "a efecte que en aquells no es puga dubtar d'alguna heretgia", s'ofereix a "pagar los gastos i salaris que d'aquí resultaran" (vol dir, és clar, els que resultaran de la visita dels inquisidors). Els precs i les respectuoses protestes se cenyeixen a fer notar la falta de criteris objectius i clars en la prohibició d'obres i, doncs, l'excés d'arbitrarietat en les decisions dels responsables inquisitorials.

El segle
XVII

Panorama de la impremta i l'edició

Al llarg del segle XVII continua la decadència iniciada a la segona meitat del XVI, en part perquè damunt el llibre es projecten una colla de restriccions legals, censures, costos i, per primer cop, impostos (per exemple, els que gravaven la importació de paper), aplicats a causa de les dificultats financeres d'un Estat empobrit per les guerres. La situació desfavorable del negoci i el comerç del llibre encara es veu agreujada, segons Pere Bohigas, pels abusos en la concessió de privilegis d'impressió, alguns dels quals, obtinguts per ordres religiosos, exempts de tributs, perjudiquen notòriament els llibreters-editors. Tot i que sovintegen els tiratges entre 1.000 i 3.000 exemplars, la modèstia i la mediocritat tipogràfica són absolutes. Es devaluen

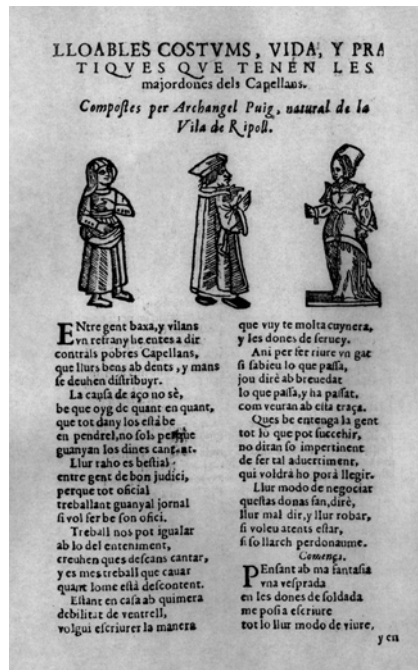
Aquesta exaltació de la monarquia és un producte típic de l'edició del segle XVII

el paper (bast i poc consistent), els tipus (gastats i adotzenats) i la tinta (de mala qualitat i, per torna, corrosiva). De més a més, la composició de la pàgina resulta atapeïda i mal justificada, el tintatge, irregular, els marges, esquistats, i els gravats, tirant a escassos. Tan sols un element s'escapa d'aquesta degradació general: l'ornamentació, influïda per la grandiloqüència barroca i facilitada per les possibilitats de la calcografia (gravat en coure). De fet, però, la calcografia, molt fidel en la reproducció d'imatges, era un procediment car, de manera que només s'usa en edicions selectes i de preu. En els gravats continua sent majoritària, doncs, la xilografia, i no cal afegir que sobretot en els textos d'abast més popular (auques, goigs, romanços, estampes). És justament en l'àmbit xilogràfic que cal destacar les figures de tres gravadors rellevants: Llorenç Déu i Joan Jolis, tots dos també impressors i establerts a Barcelona, i Pere Abadal i Morató (ca. 1630-1684), de Moià, el millor gravador del segle XVII català. Pere Abadal, primer d'una llarga nissaga d'impressors, es dedica al llarg de trenta anys només al gravat. La seva producció, extraordinàriament difosa i imitada, de tema fonamentalment religiós, es destina a una nodrida clientela d'esglésies, ermites, santuaris, convents i confraries.

Més del 40% de la producció total de llibres pertany a l'àmbit de la religió: obres de devoció i de pietat, sermons, especulacions místiques, hagiografies, tractats teològics o textos litúrgics; segueix en proporció la literatura, i són de destacar també les obres de filosofia política, destinades a justificar les bases ideològiques de la monarquia absoluta. En conjunt, les impremtes continuen treballant per

satisfer només la demanda del mercat interior. Les grans edicions, pulcrament impreses i enquadernades, continuaven venint de fora, en especial d'Anvers, Lió i Venècia. Sovintegen especialment els plecs solts poètics, associats a la literatura de canya i de cordill, en general d'escassa o de nul·la qualitat literària i de gran consum. Temàticament ofereixen una gran varietat: relacions de festes, propaganda religiosa, hagiografies, cobles amoroses, sermons morals, costumisme satíric, peces humorístiques. De fet, al llarg del set-cents Barcelona esdevé la capital hispànica d'aquest gènere, i Antoni Lacavalleria un dels seus impressors-editors més notoris. Al costat

Cobles impreses a Barcelona el 1639 per Llorenç Déu, a qui es deuen també els gravats

dels plecs solts, rarament consignats en els repertoris bibliogràfics dels impressors, sorgeix amb gran força una tipologia nova d'imprès, els memorials i les al·legacions jurídiques, un conjunt de reclamacions, litigis i plets que la casta nobiliària i, cal suposar-ho, els ciutadans amb aspiracions a ingressar-hi comencen a fer circular en lletres de motlle i sobretot en llatí. O que les corporacions públiques i alguns particulars s'intercanvien per dirimir controvèrsies i defensar les posicions respectives.

La novetat més estimulante d'aquest segle, però, ve determinada per l'aparició de formes embrionàries de premsa, els fulls de notícies que, amb els noms de "noves", "relacions", "cartes", "gasetes", "descripcions" i algun altre, se centren en episodis de l'actualitat internacional i proliferen molt arran de les guerres de Catalunya contra França i Castella i singularment de la dels Segadors. Proliferen tant, que la seva presència fa que la producció impresa del segle XVII gairebé dupliqui la del XVI. Com ha explicat Henry Ettinghausen, dels fulls informatius de la col·lecció Bonsoms (conservada a la Biblioteca de Catalunya) se'n dedueixen unes freqüències de publicació altament significatives. De 1620 a 1634 la mitjana és de tres fulls per any; de 1635 a 1639 (guerra hispano-francesa), puja a 13; i de 1640 a 1646 (fase aguda de la guerra dels Segadors), es dispara a 36 fulls anuals, sens dubte perquè a l'expectació creada per esdeveniments bèl·lics tan pròxims se sumen les notícies positives per a la causa catalana. Reprendré aquesta qüestió en l'apartat dedicat a l'impressor Jaume Romeu, a qui devem, almenys sobre el paper, el primer setmanari de la península

Ibèrica. De fet, amb els fulls de notícies ens trobem davant d'un fenomen híbrid de protoperiodisme i de pamflet polític, fins al punt que sovint costa destriar-hi la informació de la pura i simple propaganda, que també circula pel seu compte en opuscles, pasquins i fulls solts. Al capdavant, la impremta, indispensable per crear opinió, és ja el gran mitjà de la lluita política, a escala catalana i europea. Ho palesa amb lúcid judici Alejandro Domingo de Ros, autor d'una obra, *Cataluña desengañada*, apareguda a Nàpols cap a 1646 i escrita per convèncer els catalans de retornar a l'obediència del rei d'Espanya: *“en siglo tan cauteloso en que se pelea más con libros que con ejércitos, he querido militar en las armas de la pluma,*

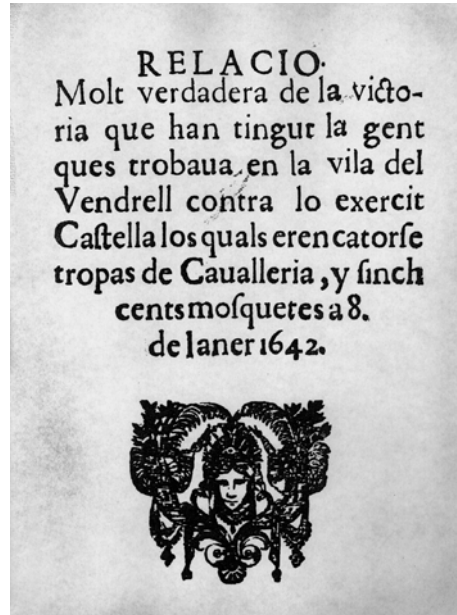

Aquestes Cobles en llaor de la cristianíssima pau, de 1526, constitueixen a hores d'ara el primer full de notícies imprès en català

para ver si se gana Cataluña por el mismo camino por donde se perdió". Aquesta paperassa a mig camí de la informació i de la propaganda, en fi, alterna el català i el castellà quan es refereix a episodis de la realitat europea; durant la guerra dels Segadors, en canvi, la immensa majoria és en català.

Posats ja en el terreny lingüístic, cal començar dient que la creixent castellanització de la producció impresa culta continua imparable. El català queda cada cop més relegat als gèneres de consum o utilitaris, els de venda segura i probablement majoritària ja descrits: catecismes, devocionaris i butlles, goigs, beceroles, franselms i isopets, almanacs i quaderns de comptes, avisos gremials i oficials i, a partir d'aquest segle, una part dels fulls de notícies. En rigor, més que de llibres es tracta d'opuscles, fulls solts i volums petits, en general d'impressió poc acurada. El 1655, una *Tarifa i postura de preus* publicada per Joan d'Àustria, aleshores capità general del Principat, fixa, per al gremi de llibreters, el preu de venda d'una colla d'obres, sens dubte perquè anaven destinades a l'escola (una bona part són llibres de lectura) i, doncs, calia evitar abusos. Es tracta d'un total de vint títols, la majoria en català (als habituals s'afegeix una novel·la com el *Partinobles* o els reeditadíssims *Quatre-cents aforismes catalans*, de Joan Carles Amat) i la resta en llatí (gramàtiques de Nebrija i d'Erasme, un Terenci, un Cató o els *Diàlegs* de Joan Lluís Vives). Per contrast, les obres de prestigi cultural es vehiculen en castellà o en llatí, com les literàries de més volada. De les premses catalanes en surt molta literatura espanyola del segle d'or (*Celestinas*, *Quijotes*, novel·les

1642.

picaresques, cançoners i comèdies), destinada a l'exportació i també, sens dubte, al consum interior. Mentrestant, la tradició pròpia, començant pel *Tirant lo Blanc* (que passa més de tres segles sense reedició en català), tendeix a ser negligida. Afegim-hi l'espectacular castellanització de les obres de tema religiós, predominants en molts impressors perquè devien ser de venda assegurada. Tot plegat respon, doncs, a raons de rendibilitat econòmica, a les quals qui sap si caldria sumar l'ingredient del context polític. A la vista d'aquest panorama, sembla pertinent concloure que la penetració del castellà entre les classes socials més o menys il·lustrades devia produir-se bàsicament per mitjà del llibre. Així ho

Portada d'un full de notícies imprès arran de la guerra dels Segadors

IOAN IOLIS Estampat

Aquesta edició del *Partinobles* palesa la continuïtat del llinatge dels Jolis

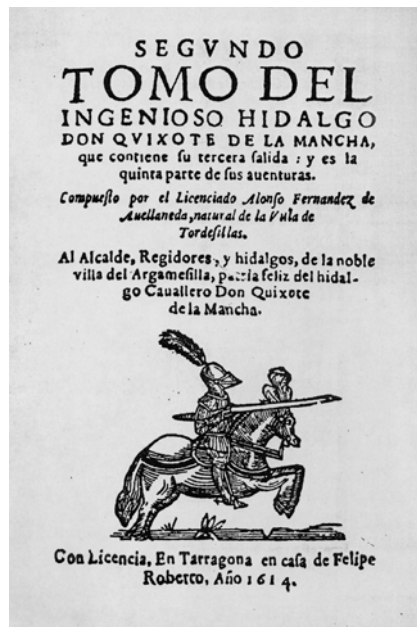
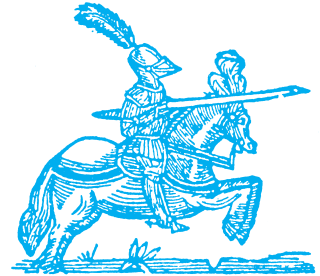
testimonien unes paraules de l'impressor francès Pere Lacavalleria, unes paraules que apareixen al capdavant d'un seu diccionari castellà-francès-català de 1642: "vint-i-tres anys ha, senyor, que habito en Barcelona; en ella aprenguí castellà i català, essent mon mestre l'estampa [...]". Per fer-se una idea de la presència de les llengües en l'edició basti l'eloqüència d'aquestes xifres aportades per Jordi Torra: sobre un total de mil llibres impresos a Barcelona al segle XVII, 672 són en castellà, 222 en llatí i 112 en català. La impremta i l'edició catalana, en suma, es desvinculen progressivament de la llengua del país.

Una impremta i una edició que aquest segle, a més, veu per primer cop com comença a estar representada per llinatges familiars d'una respectable continuïtat. No és tant el cas dels Cormellas (pare, fill i nét, actius entre 1591 i 1700), el dels Matevat (dos germans i les viudes respectives, entre 1605 i 1687) o el dels Lacavalleria (pare i fill, entre 1628 i 1700), famílies presents al llarg de tot el segle. Em refereixo sobretot al torellonenc Joan Jolis, que, instal·lat a Barcelona cap a 1676, esdevé el fundador d'una impremta, editorial i llibreria que el 1828 pren el nom d'Herederos de la Viuda Pla i que subsisteix com a llibreria fins a 1983. Passa per ser l'establiment del ram de més durada a casa nostra. Aquest rècord de longevitat de la raó social Jolis-Pla, però, podrien superar-lo les diferents branques d'una mateixa família, els Abadal, impressors i editors en quatre ciutats catalanes (Mojà, Manresa, Mataró i Igualada) entre els segles XVII i XX. El fundador d'aquesta dinastia, el gravador Pere Abadal i Morató, mort el 1684, era, com hem dit més amunt, de Mojà.

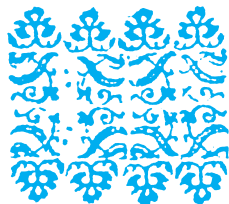
Impremta i edició Iluny de Barcelona

Tarragona

La família Robert acapara en exclusiva l'activitat impressora tarragonina, que arriba només a la primera meitat del segle. El fundador de la dinastia, Felip Robert, actiu a la ciutat des de 1588, a partir de 1600 imprimeix molt poc i, per raons que es desconeixen, enmig de llargs períodes de silenci. Després de *La Celestina* de 1595, el 1603 treu a la llum una altra peça cabdal de la literatura

Portada del *Quixot*
apòcrif, aparegut
a Tarragona

espanyola, el *Guzmán de Alfarache*. Per encàrrec de l'arquebisbe Terés, un any abans havia estampat les *Constitutiones concilii provincialis tarraconensis* (1602), de la mateixa manera que l'arquebisbe següent, el valencià Joan Vic Manrique de Lara, li encomana la impressió de *Constitutionum synodaliūm* el 1607. Sens dubte, però, l'obra més famosa de les sortides del taller de Felip Robert és el *Segundo tomo del Ingenioso Hidalgo don Quijote de la Mancha* (1614), és a dir, el Quixot apòcrif d'Avellaneda (que, a desgrat d'un inequívoc peu d'impremta, hi ha qui atribueix a Sebastià de Cormellas). L'impressor devia gaudir d'elevada reputació social. Ho evidencia el fet que, el 1618, arran de la seva mort i subsegüent funeral, el tarragoní *Llibre del tauler* anota: "Morí Felip Robert, estamper. Vingué a la Seu i demanà mestre Mateu quinze capellans i tres creus".

El mateix any de la mort del pare, el fill, Gabriel Robert, ja estampa les *Cobles en les quals se declara la vida i martiri del gloriós sant Magí* (1618). Seguint la tradició tarragonina, la seva activitat d'impressor sovint la fomenta i empara l'arquebisbat. En són mostra, per exemple, a més de l'obra tot just esmentada, una *Exposición del Credo* (1624), de Diego de Gurrea, unes *Litaniae et preces recitandae* (1628), un volum de butlles dedicades a santa Tecla, de 1631, o els *Asuntos predicables* (1636), d'Antoni Marquès. Dels altres llibres estampats per Gabriel Robert destaquen el *Desengaño del abuso de la sangría y purga* (1623), de Lorenzo Romero, o el *Memorial en defensa de la lengua catalana para que se predique en ella en Cataluña* (1636), obra de

M
E

Dídac Cisteller. A la seva mort, escaiguda el 1640, la viuda continua imprimint fins a 1645. D'aquest darrer taller dels Robert, anomenat de la Viuda Roberta, en surten si més no dos títols: les *Lágrimas del Jeremías catalán* (1644), de Joan Pere Moliner, i una *Verdadera relación del segundo sitio que ha tenido esta [...] ciudad de Tarragona* (un fullet de 1645 vinculat a la guerra dels Segadors).

Portada del *Memorial*, obra de Dídac Cisteller, que Gabriel Robert imprimeix el 1636

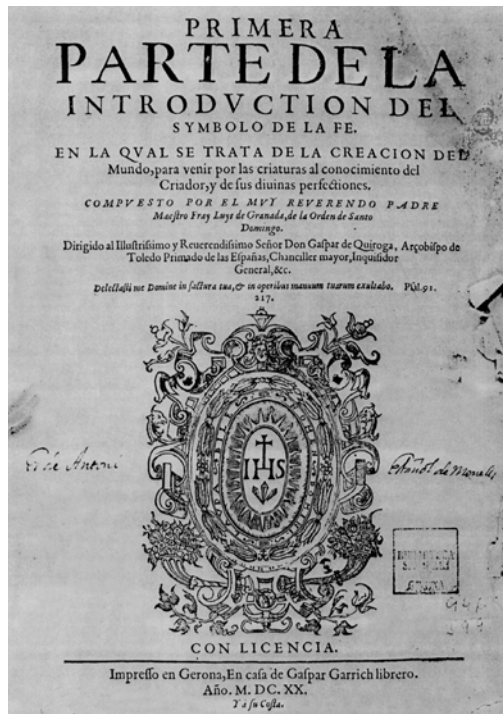
Girona

Gaspar Garrich, fill de l'editor i llibreter Arnau Garrich, continua l'ofici patern i l'amplia obrint un taller d'impremta, que, actiu entre 1617 i 1638, omple l'activitat impressora de la ciutat en el primer mig segle. Instal·lat al carrer de l'Argenteria i sovint editor de les obres que estampava, li devem, que se sàpiga, una trentena mal comptada de títols, els quatre primers dels quals (*Cobles* dedicades a sants i a santes diverses) els treu a la llum el 1617 associat amb Joan Simon. Sobresurten entre la resta d'aquesta producció tres títols de Fray Luis de Granada (un dels autors de més èxit de tota la centúria): *Primera parte de la Introducción al Símbolo de la Fe* (1620), *Libro de la oración y meditación* (1622) i la *Doctrina cristiana* (1622). Al marge de goigs, més cobles hagiogràfiques, un llibre d'oracions atribuït a Anselm Turmeda i alguna publicació oficial, tot plegat en català, val la pena de consignar també les *Obras* (1619), traduïdes al

Marca de
l'impressor
Gaspar Garrich

castellà, de Ludovic Blosio, abat de sant Benet, la *Descripción de todas las provincias y reinos del mundo* (1622), obra feta per fra Jaume Rebullosa a partir d'una altra de J. Botero Benes, el *Estado de los bienaventurados en el Cielo, de los niños en el limbo, de los condenados en el infierno* (1627), del jesuïta Martín de Roa, i, sobretot, una notable reedició de la *Historia general de los santos y varones ilustres en santidad del Principado de Cataluña* (1630), deguda a Antoni Vicenç Domènec. Gaspar Garrich se'ns dibuixa com un rellevant ciutadà de Girona. Forma part del Consell Municipal, el 1631 ocupa el càrrec de

Gaspar Garrich edita i
imprimeix el 1620
aquesta obra de Fray
Luis de Granada, un
dels autors més difosos

sotsbatlle i el 1638 se li confien les claus d'una de les portes de la muralla. Se sap d'altra banda que el municipi li encarregava la confecció dels llibres de comptes del clavariat (o sigui del tresorer responsable de les finances) i el relligat d'altres volums. A principi de 1638 tancava la impremta, de manera que a final de maig ja n'havia liquidat el contingut. El compra l'impressor barceloní Jaume Romeu, que per 170 lliures es queda amb "una estampa guarnida ab tots sos arreus, amb molt gran assortiment d'històries [*planxes amb gravats i amb forma de requadre*] diferents, grans i xiques, unes d'aram guarnides amb plom i les demás ab fustes, ab vuit quintars de lletra diferents de plom i estany". La feina de llibreter i d'enquadrador la continua Joan Pi, gendre de Gaspar Garrich, que el 1640, arran de la mort del sogre, forma amb la viuda una societat referent "al negoci, ofici i botiga de bibliopola [*llibreter*]". Al capdavant, i cito paraules d'Enric Mirambell, en la família Garrich hi tenim la primera casa editorial gironina.

Desapareguda aquesta impremta, el 1641 n'obre una altra Jeroni Palol (potser un operari de l'obrador de Gaspar Garrich), al qual succeeix un fill del mateix nom i cognom. Tots dos protagonitzen la història de la impremta gironina en la segona meitat del segle. Mentre el pare tenia la impremta dins el recinte de l'Estudi General, el fill l'estableix primer a la plaça de Sant Feliu i després a la de Sant Pere de Galligants, però no s'ha pogut determinar la data en què acaba la producció de la primera i comença la de la segona. Convé afegir que, en relació amb els tallers anteriors, els dels Palol excel·leixen en varietat de tipografies

i en perfecció dels gravats. Ho proven posem per cas, l'edició monumental de les *Constitutiones Synodales dioecesis gerundensis* (1691), obra del jurisconsult Francesc Romaguera. En síntesi, i deixant de banda les cobles i els goigs de rigor, els Palol estampen algun full de notícies relacionat amb la guerra dels Segadors i una quinzena d'obres, totes religioses i litúrgiques: el *Llibre dels miracles de Nostra Senyora del Roser i del modo de dir el Rosari d'aquella* (1686), de Jeroni Taix, una *Relació dels motius per los quals nos castiga la divina justícia regularment amb la plaga de la llagosta* (1687), un *Prontuario de materias morales* (1687), de Simón de Salazar, un ordinari

Full de notícies relatiu a la guerra dels Segadors i imprès per Jeroni Palol

per al bisbat de Vic, *Episcopatus vicensis rituale sive ordinarium* (1688), o *l'Espejo de amor* (1689), de Jaume Cabanes. A partir de metall proporcionat per ells mateixos, els Palol (si més no el fill) obtenien els tipus d'impremta d'un impressor de Tolosa de Llenguadoc, Chamuin, encarregat de fondre'ls. Quan l'any 1703 mor el segon dels Palol, Chamuin disposava d'una partida de metall encara no fos. El deute es va saldar el 1711, en el moment en què la viuda Palol ven els drets que tenia sobre aquesta partida a Gabriel Bro, impressor d'origen francès que s'instal·la a Girona en aquells anys. De manera semblant, el material d'impremta del taller del marit, la viuda Palol el ven a Francesc Oliva, que segons un protocol notarial el 23 d'agost de 1703 adquireix tot això, altament indicador de l'especialització de Jeroni Palol:

Et primo la premsa d'estampar ab tots sos arreu i circumstàncies per estampar bones.

Ítem quatre caixes de lletra, dos de lletra de tanasi [*lletra de cos 14*], altra de breviari [*de cos 9*] i altra de parangana [*de cos 18 o 20*], que constitueixen tres fundacions de lletra de la propdita ab tots los arreu necessaris per compondre.

Ítem totes les taules, galeres i bancs i guarnicions que són i serveixen per a la fàbrica de l'estampa.

Ítem una caixa plena de planxes de fust de diferents sorts i espècies.

Ítem dos rames de ferro que serveixen a la fàbrica de dita estampa.

Ítem un sac per a lo fum de l'estampa i una sort de martellets que són i serveixen per a dita fàbrica.

Ítem una caixeta petita ab sis calaixets ab les planxes i coses que dins ella se són trobades, les quals són

les següents: primo una planxa de sant Joan Baptista d'aram; ítem altra planxa de Nostra Senyora de la Concepció; ítem altra de Nostra Senyora del Carme; ítem altra de Nostra Senyora del Roser; ítem un Portacreu; ítem unes armes del marquès d'Aitona; ítem de sant Sebastià; ítem [de] sant Pio Quint; ítem una planxa ab dos divisions, una ab la Mare de Déu del Carme i altra de l'escut del Carme; ítem unes armes de sant Joan; ítem unes armes de la Mare de Déu del Carme; ítem les armes de la Mare de Déu de la Mercè; ítem quatre peces ab diferents flors; ítem una peceta ab un ram; ítem una pedra de filar; ítem algunes caplletres dolentes; ítem dos abecedaris de lletres fibrides [?], una de gran i altra de més petita; ítem una guarnició ab dos planxes d'aram, una de sant Narcís i altra de Nostra Senyora dels Arcs i

S
N

Jeroni Palol treballa també per al bisbat de Girona

A

altra dels Dolors de Maria; ítem una sort de lletres velles; ítem dos guarnicions de plom vestides d'aram; ítem set planxes d'aram mitjanceres; ítem deu planxes de plom vestides d'aram petites; ítem trenta-i-cinc planxes de fusta entre grans i xiques; ítem tot aquell tòrcul ab sos arreus per tirar i estampar planxes fines.

La mateixa viuda, sens dubte per poder pagar deutes contrets pel difunt marit, subhasta poc després altres béns, alguns dels quals són adquirits pels mateixos Gabriel Bro i Francesc Oliva. Justament les nissagues dels Bro i dels Oliva acaparen la impremta i l'edició gironines del segle XVIII.

Un apunt final sobre la Confraria gironina dels llibreters (i dels sombrerers), creada, com ja s'ha vist, el segle anterior. S'hi troben agremiats els professionals següents: Gaspar Garrich (que, per raons desconegudes, demana i obté l'alliberament d'obligacions respecte a la Confraria), Rafael Pou, Esteve Corominas, Joan Pi, Raimon Martí, Narcís Vahí i Francesc Subirà. La rutinària activitat de la corporació només es veu alterada per l'empresonament d'un confrare, Rafael Pou, acusat d'injúries a l'autoritat en denunciar casos d'intrusisme professional davant els Jurats de la ciutat, als quals va retreure, pel que sembla amb massa vehemència, que se n'inhibissin.

Lleida

Tips de l'absentisme d'Antonio de Robles, que això no obstant continuava percebent la subvenció municipal acordada el 1592 ja descrita en el capítol anterior, els paers contracten el 1611 l'impressor i llibreter Lluís Manescal, que havia arribat a la ciutat l'any abans i que passa a rebre la subvenció. Manescal, a qui trobem actiu fins a 1620 i que els dos primers anys treballa associat amb Jeroni Margarit (fins que aquest, el 1612, s'estableix a Barcelona), marca una etapa d'esplendor i de fecunditat de l'edició lleidatana. De fet, alterna la feina d'impressor per encàrrec (els primers anys, sobretot dels jesuïtes, arribats a Lleida el 1603 i responsables dels estudis de gramàtica de l'Estudi General a partir de 1605) amb la d'editor pròpiament dit, que posa en circulació una sèrie d'obres per iniciativa personal. En els onze

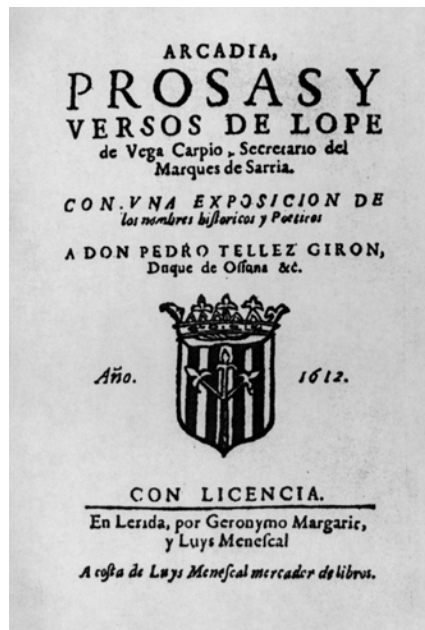

Marca de
l'impressor
Lluís Manescal

anys d'activitat, Manescal imprimeix, que es coneixen, 39 títols, cap dels quals és en català i de tres tipus: literatura espanyola, obres jurídiques destinades a l'Estudi General i obres litúrgiques, religioses i morals (la majoria). Destaquem-ne unes quantes. Entre les literàries, *El viaje entretenido* (1611), d'Agustín de Rojas, l'*Arcadia. Prosas y versos* (1611), *Pastores de Belén* (1612) i *Rimas sacras* (1615), totes tres de Lope de Vega, o una reedició del *Lazarillo de Tormes* (1612), que atribueix falsament la novel·la a Diego Hurtado de Mendoza. Entre les jurídiques de consum universitari, els dos *Comentarius analyticus* (1618 i 1619) de Miquel Ferrer, jurista lleidatà i professor de l'Estudi General. I entre les d'àmbit religiós, les *Constitutiones Synodales Ilerdenses* (1618), un *Directorium curatorum* (1614), obra de Pere Màrtir Coma escrita en català però publicada en castellà, uns *Soliloquios de cuatro ejercicios mentales con otros divinos* (1616), deguts a sant Bonaventura i traduïts per Domingo Viola, la *Vida, muerte, milagros y fundaciones de la madre Teresa de Jesús* (1616) o un conjunt de sermons en portuguès, el *Trattado quadregesimais e da Paschoa* (1613). Al marge d'aquests tres grups queden dos títols dignes de ser anotats: els *Discursos sobre la calidad del Principado de Cataluña* (1616), del diputat de la Generalitat Francesc de Gilabert, i el *Libro del arte de cocina* (1614), obra de Diego Granado, cap de cuina de Felip II.

Lluís Manescal havia mort a Lleida el 1622. Un any abans hi obria un altre establiment tipogràfic Maurici Anglada, un operari al servei de Manescal que versemblantment n'hereta el taller i la subvenció a la impremta de la Paeria i que encapçala una breu

successió familiar d'impressors, actius fins a 1645. De 1621 a 1625 Anglada treballa conjuntament amb un seu gendre, Pau Canals; d'aquests anys daten vuit edicions, totes religioses (com les *Oraciones y ejercicios de devoción*, de Fray Luis de Granada, o la traducció del *Contemptus mundi o menosprecio del mundo*, de Thomas de Kempis, totes dues obres de 1625) menys una (l'*Arte de enseñar hijos de príncipes y señores*, tractat de Diego de Gurrea aparegut el 1624). Morts prematurament sogre i gendre el 1625, fins a 1629 es fan càrrec de l'obrador tipogràfic la viuda d'Anglada, Margarida Julivà, i un altre gendre, Andreu Llorenç, que publiquen cinc títols. Cal destacar-ne el *Tratado de guitarra española y bandola, en dos*

Un dels llibres
 impresos per la societat
 Margarit-Manescal

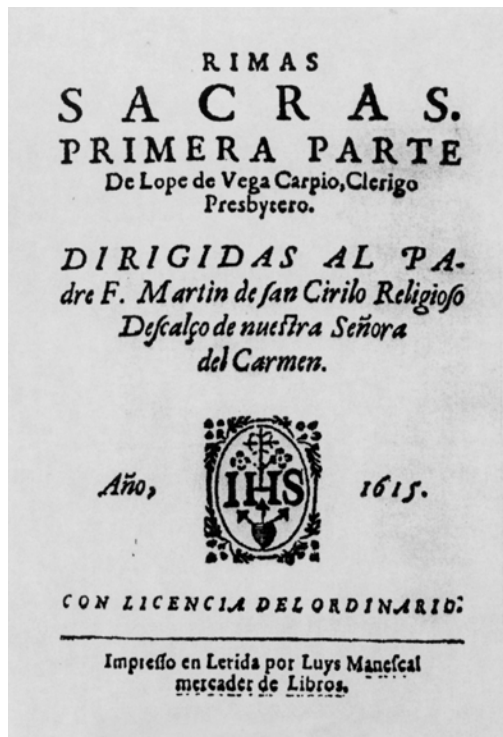

maneras de guitarra castellana y catalana de cinco órdenes (1626), obra del metge Joan Carles Amat que en aquesta edició incorpora també un *Tractat breu i explicació del punt de la guitarra*, i un tipogràficament molt notable *Comentarius analyticus* (1629), de Francesc Ferrer i Nogués, jutge reial a Lleida. Després de la mort sobtada del segon gendre, la viuda d'Anglada fa anar a Lleida a la tardor de 1629 un impressor barceloní, Enric Castany, que al cap de sis mesos ja s'havia casat amb una altra viuda, la d'Andreu Llorenç. La viuda Anglada i Castany treballen associats fins a 1637, any en què la primera mor; de 1638 a 1644, Castany, que mentrestant s'havia casat per tercera vegada, treballa sol. S'escolen, doncs, quinze anys, de balanç minso: vuit títols, alguns de literaris (com les *Rimas*, de Juan de Moncayo, de 1636) i altres (com *Cataluña defendida por sus émulos*, d'Antoni Marquès, aparegut el 1641) que responen al clima i a l'agitació de la guerra dels Segadors. Mort Castany a mitjan 1644, la seva tercera dona, Jerònima Estall, estampa tres obres més i el 1645 tanca la impremta, que, junt amb l'utilitatge, queda en mans de la Paeria.

La ciutat, ocupada per les tropes de Felip IV l'agost de 1644, rep de ple les conseqüències de la guerra. Es pot dir que l'edició no hi retorna fins uns quants anys després. Aquest cop intervé un llibreter establert a Lleida des de 1655, Josep Lavilla, gràcies als bons oficis del qual el 1658 hi torna a funcionar una impremta, la de Bartomeu Bordas, que renuncia al cèlebre estipendi municipal a canvi de poder disposar del material d'imprimir dels hereus de l'impressor Anglada. A desgrat, però, que la Paeria accedeix

generosament a aquesta i a altres peticions, Bordas se'n va tres anys després havent publicat només dos tristos opuscles. Tot seguit, reclamats i obtinguts per la família Anglada la premsa i l'utilitatge propis, a la Paeria no se li acut res més que restaurar el costum de la subvenció, l'import de la qual ja era aleshores molt desfasat. D'aquí que no hi hagi cap impressor que treballi a la ciutat de manera estable. De 1666 a 1682 se n'hi succeeixen tres: el primer, Joan Nogués (1666-1671), arriba a Lleida per iniciativa de l'Estudi General i estampa dues obres (una de les

1615.

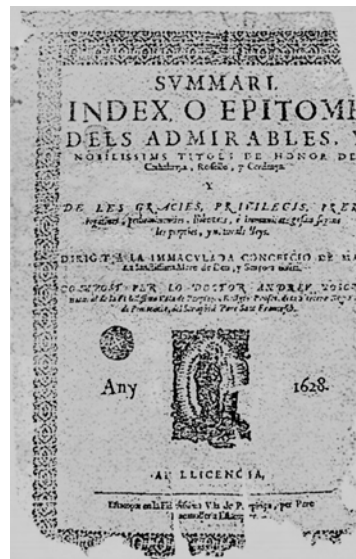

Quan es queda sol,
Lluís Manescal
continua imprimint
obres de
Lope de Vega

quals és el *Tesoro de las excelencias y utilidades de la Medicina*, de Diego de Aroza, apareguda el 1668); del segon, Josep Rami (1674-1676), no se'n coneix cap llibre, però segurament va estar ocupat imprimint la paperassa dels organismes oficials, començant per la Paeria i continuant per l'Estudi General i el Bisbat; i al tercer, Joan Fèlix Rami (1679-1680), sens dubte parent de l'anterior, se li atribueixen dos al·legats jurídics que debaten les competències pròpies del Mestrescola i del Rector de l'Estudi General. A partir d'aleshores, i decidides a resoldre aquesta provisionalitat, les autoritats municipals acorden oferir estímuls més substanciosos per atreure a la ciutat impressors que hi treballin de forma més estable i seguida. Així, el 1681 compareix a Lleida l'aragonès Jaume Magallon, a qui se li facilita casa i impremta (encara l'antiga dels Anglada, substituïda el 1691 per una altra de nova adquirida a Saragossa). Els onze títols coneguts de Magallon els encarreguen les institucions de la ciutat: tres edicions de *Villancicos*, un *Rituale Ilerdense*, unes *Constitutiones Synodales* o una obra en català de Ramon de Queraltó, paer i catedràtic de l'Estudi General (*Paper en què s'anoten los modos, traces i enginys de què ha usat la ciutat de Lleida per exterminar la llagosta*). El 1695, un altre impressor forà, Domingo Simon, substitueix amb les mateixes condicions Magallon. Trobem Simon actiu fins a 1707, any en què, arran de la guerra de Successió, l'exèrcit de Felip V conquereix la ciutat. Fins a aquell moment, de les premses de Domingo Simon surt una dotzena mal comptada d'obres: quatre de *Villancicos*, obra de Gabriel Argany, tres o quatre més de religioses i la resta exèquies i honres fúnebres a la mort de Carles II.

Perpinyà

Per bé que ben fugaç, l'impressor Bartomeu Mas, probablement un operari del taller de Samsó Arbús, inaugura l'estampa perpinyanesa del segle XVII amb dos títols datats el 1608: *De sacro adorationis cultu* i *Los siete libros de bello judaico de Flavio Josefo*. En tots dos figura com a editor el llibreter Lluís Roure, que entre 1624 i 1637 actua també com a impressor segons sembla amb material del taller de Mas. Són pocs els títols que surten de les premses de Roure, que se sàpiga exactament sis: tres publicacions oficials (entre les quals trobem les *Crides i edictes [...] sobre l'erecció de fires i canvis en la vila de Perpinyà*, de 1624, i el *Discurso fundado en lo derecho sobre la pretensión que tienen los condados de Rosellón y Cerdaña de desunirse*

El Sumari..., d'Andreu Bosch, que consta de cinc volums, és l'obra més important de les sortides de la impremta perpinyanesa al segle XVII

D

E

y separarse del Principado de Cataluña y su Diputación, obra del cònsul perpinyanès Lluís Palau de 1627), un manual de devoció mariana i dues hagiografies, de les quals destaca la dels dos patrons dels pagesos catalans (*Compendio de la vida, muerte y milagros de los dos gloriosos labradores san Galderique de Canigón y san Isidro de Madrid*, obra de Reginald Poc de 1627).

En aquesta etapa de la producció de Roure, però al marge d'ell, se situa una magna i memorable edició: el *Sumari, índex o epítome dels admirables i nobilíssims títols d'honor dels comtats de Barcelona, Rosselló i Cerdanya*, obra del jurista perpinyanès Andreu Bosch de la qual Pere Lacavalleria n'imprimeix 1.250 exemplars el 1628. Amb el propòsit que l'autor pogués controlar de prop la impressió del *Sumari*, una de les obres històriques més notables del regnat de Felip IV, Lacavalleria es va traslladar expressament a la capital del Rosselló.

El 1645, vuit anys després de l'últim llibre de Roure, un operari seu, Esteve Bartau, reprèn l'activitat impressora fins a 1659, l'any mateix, doncs, del Tractat dels Pirineus. A Bartau li devem nou títols, tant jurídics com legals o oficials (privilegis, crides i edictes, tarifes de preus), tots en català, i altres religiosos, com el *Fènix català, o Llibre del singular privilegi, favors gràcies i miracles de Nostra Senyora del mont del Carme* (1644), obra de fra Josep Elias que curiosament conté lacòniques notícies sobre autors catalans de llibres, i la *Vida y milagros de Santo Domingo* (1651), deguda a fra Domingo Sunyer, prior del convent dominicà perpinyanès. El mateix any en què l'actual Catalunya Nord queia sota sobirania francesa Bartau encara estampava una *Defensa de les Regalies*,

Constitucions, Privilegis i Llibertats del Principat de Catalunya i Comtats de Rosselló i Cerdanya (1659), volum publicat “per ordre dels Molt Il·lustres Senyors Deputats i Oïdors de Comptes del General de Catalunya, en Perpinyà residents”.

1628.

La sotragada que representa el Tractat dels Pirineus és l'explicació més plausible del fet que fins a 1677 no tornem a trobar un obrador tipogràfic treballant a la ciutat. Ara el fa treballar Bartomeu Breffel, que compra el material d'impremta a un tal Joan Bartau, parent d'Esteve Bartau de qui no se sap res més. Actiu fins a 1684, els set títols coneguts de Breffel es reparteixen en litigis entre nobles, un llibre litúrgic per al bisbat d'Elna, uns goigs, una hagiografia del fundador dels jesuïtes (*Compendi breu de la vida del gloriós sant Ignasi de Loiola*, de 1684) i, en lloc assenyalat, una edició dels *Sueños* (1679), de Francisco de Quevedo.

La vacant de Breffel l'ocupen consecutivament tres germans vinguts de Lió, Corneli, Lluís i Francesc Reynier, primers noms d'una nissaga d'impressors que s'allarga fins a 1870 (amb el cognom Reynier fins a 1789). El mateix any en què Breffel plega, Corneli, impressor i alhora llibreter, estampa el primer llibre en francès de Perpinyà: *La vie de Notre Seigneur et Rédempteur Jesus-Christ* (1684). El segueix Lluís, de qui coneixem tres títols entre 1686 i 1689, dos en català (una tarifa de preus i unes *Regles i documents per la vida eremítica*) i un en francès, justament el primer catecisme en aquella llengua (*Avis pour les curés*, de 1689), una de les primeres mostres de l'agressió lingüística i cultural francesa al Rosselló. El gruix de la producció del tercer germà Reynier, Francesc, actiu entre 1695 i 1733, cau de ple en el segle XVIII.

Tortosa

Com era esperable, l'activitat impressora tortosina viu molt influïda per la catedral i el bisbat. Entre 1623 i 1627 hi tenim atestat un altrament desconegut Jeroni Gil, la producció del qual es redueix a tres títols, entre els quals trobem la *Historia de la Santa Cinta con que la Madre de Dios honró la catedral y ciudad de Tortosa. Y una descripción de Cataluña y su fidelidad* (1626), obra de Francesc Martorell i de la Luna. Més autonomia de l'església sembla tenir un altre impressor, Francesc Martorell (qui sap si el mateix autor de l'obra tot just citada), actiu entre 1635 i 1638, a qui s'atribueixen cinc obres, una de devoció i quatre de literàries, com els *Sucesos y prodigios de amor en ocho novelas ejemplares* (1635), de Juan Pérez de Montalbán, o una reedició més d'un dels *best sellers* del segle, el *Galateo español* (1637), de Lucas Gracián Dantisco. Parent de Francesc Martorell devia ser Pere Martorell, que el 1640 estampa una *Súplica de la ciudad de Tortosa, en ocasión de las alteraciones del Principado de Cataluña y condados de Rosellón y Cerdeña*.

L'agremiació dels impressors i els conflictes amb els llibreters

Exclosos de la Confraria de Sant Jeroni dels Llibreters, als nostres impressors no els va quedar més remei que agrupar-se per compte propi. I ho van fer fundant la Confraria de Sant Joan *Ante Portam Latinam*, advocació que remet al martiri sofert per sant Joan Evangelista dins una caldera d'oli bullent davant la porta llatina de Roma. Tractant d'explicar aquest patronatge, alguns temeraris el justifiquen recorrent a la pretesa similitud del martiri amb el procés d'obtenció de la tinta d'impremta, els ingredients de la qual es feien bullir en oli; uns altres, més enraonats, addueixen que el sant, pel fet de ser autor del llibre de l'Apocalipsi, esdevé el missatger de la paraula divina i l'apòstol de la revelació escrita. En qualsevol cas, ja era el patró de les arts del llibre manuscrit, venerat pels copistes, abans de la impremta. El dia de la festa

Marca de la confraria
de Sant Joan
Ante Portam Latinam
en el segle XVII

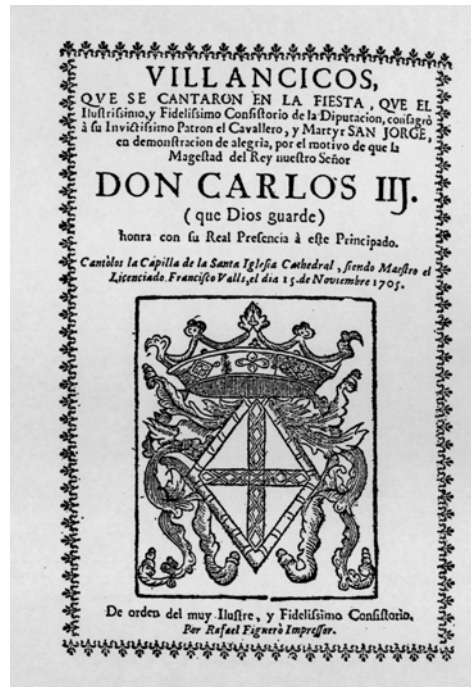
patronal, el 6 de maig, els confreres acudien a la catedral, a la capella del sant, que en data incerta es va traslladar a la basílica de Santa Maria del Mar. És on encara avui perdura aquest culte, exactament en una capella que el 1973 va costejar el Gremi d'Indústries Gràfiques.

Si bé la data de fundació de la confraria és discutida (l'opinió que la fa remuntar a final del segle XV no sembla prou fonamentada), no hi ha cap dubte que, des del principi, es tracta d'una confraria de devoció, sense competències en l'àmbit polític i civil i, doncs, exclusivament destinada a la pràctica d'actes piadosos i benèfics i a auxiliar els confreres i els seus hereus en casos de malaltia i de mort. Justament és ara, al segle XVII, quan la corporació demana un reconeixement públic que, com els llibreters, els permeti una sèrie de drets i de prerrogatives, començant per l'accés restringit a l'ofici. No caldria ni afegir que, tractant-se d'activitats tan afins, les aspiracions dels impressors de seguida van interferir les ordinacions de la Confraria de Sant Jeroni dels Llibreters, cosa que va provocar dures topades i agres polèmiques.

La primera petició dels impressors en el sentit expressat s'adreça als Consellers de la ciutat de Barcelona l'estiu de 1676. La signen dinou impressors, entre els quals hi ha els de més pes de la Barcelona de l'època: Rafael Figueró, Jacint Andreu, Antoni Lacavalleria, Francesc Pasqual, Narcís Casas, Martí Ascona, Joan Noguera, Joan Jolis, Pere Figueró, Josep Soler, Vicenç Surià, Guillem Badia, Martí Gelabert, Jeroni Palol, Pere Larcher, Jaume Sala, Francesc Cros, Pere Pau Mateu i Pere Brugas.

I la fonamenten, per un costat, en un elogi genèric i retòric (i, val a dir, tirant a superflu) dels avantatges culturals de la impremta:

Lo benefici, utilitat i gran fruit que naix de l'Estampa és universal, perquè ab los llibres s'alcanzen los modos de saber i entendre les ciències majors, divines i humanes, i de totes les arts lliberals [...]. La necessitat és tan gran així per la celebració dels oficis de la nostra Santa Mare Iglésia Catòlica Romana, com per l'ensenyança de totes les arts i ciències, que antes de l'estampa i impressió los Breviaris, Llibres de Cor, Pontificals, Missals i altres que de necessitat són menester per a celebració dels oficis divinals, i del Rezo, alabances divines i de tot lo necessari

Una de les obres impreses per Rafael Figueró, un dels impulsors del gremi dels estampers

del servei de la Iglésia Universal, era ab llibres manuscrits, i aqueixos ab tanta penúria, per ser costosos i dificultosos de copiar, que los sacerdots i persones d'Iglésia s'havien de juntar per a dir los oficis [...].

Perquè, ¿com seria possible lo aprendre de llegir sens los Salms, Beceroles, Franselms i altres llibres que ordinàriament s'estampen per dit efecte, si aquestos havien d'anar manuscrits? ¿I com seria practicable lo saber de gramàtica i retòrica per a entendre i saber parlar la llengua llatina, que de necessitat s'ha de saber per alcansar les demés ciències majors, si los Antonis [*vol dir els Nebrijas*], Erasmes, Virgiliis, Marcials, Horacios, Ovidis i molts altres que són necessaris per a entendre i parlar totes les llengües s'havien de copiar o escriure de mà?

Lo mateix se diu de les altres arts i ciències majors i menors, que seria impracticable lo fer-se doctes, pràctics i eminents en elles si no fos per la facilitat i comoditat de tenir los llibres per medi de l'estampa, sent una cosa tan immensa los llibres estampats, al respecte dels pocs que hi hauria i que es porien alcansar si fossen manuscrits, i particularment los estudiants que tenen poques facultats, que restarien totalment impossibilitats de poder arribar a alcansar les dites arts i ciències, i hi hauria pocs hòmens aptes per lo govern de la Iglésia i dels prínceps i potestats seculars.

I, per un altre costat, basen la petició en una ponderació de les habilitats tècniques i, sobretot, dels variats coneixements que un impressor ha de reunir, sens dubte l'argument més incisiu en la defensa d'una confraria de porta tancada que, com la dels llibreters, pogués impedir l'accés a l'ofici al primer xitxarel·lo que es presentés (és a dir, a "persones inhàbils, i imperites, i que no estan aprovats per los Estampers"):

Lo ingeni que es requereix per a exercitar lo art dels impressors, o estampers, se veu manifestament que més consisteix en l'operació intel·lectual que en l'operació

manual, com en los demás arts lliberals. Perquè és necessari tenir notícies d'aquelles per l'ortografia, etimologia, apuntació, col·locació d'accents, per la correcció i elocució, regles de música per llibres de cant, per los defectes que es fan i poden fer.

Ítem, per lo juntar i compondre les lletres, que és molt dificultós exercitar-ho perfectament, correspondència de pàgines, compartició de números, traça d'arbres genealògics, anagrames, labirintos, inscripcions, cifres, caràcters grecs i hebreus, lligatures, diferències d'accents i esperits, comptar bé un original, perquè no es compon consecutiu, i altres moltes i diverses coses, traces i habilitats necessàries que per evitar prolixitat no es refereixen, i així bé se veu que l'especulació de l'enteniment, meditació i ingeni que han menester los Estampers per exercitar lo dit art bé i legalment és, en tot i per tot, superior al treball corporal.

La basílica de Santa Maria del Mar alberga la capella de devoció del gremi dels impressors

I així ve que de necessitat, i per l'estimació que sempre se n'ha fet, gosa [*gaudeix*] dels privilegis d'art lliberal.

L'honorificència de l'art dels impressors s'origina de moltes coses i principalment d'estar sempre en companyia, tracte i concurs de persones virtuoses i doctes, com són teòlegs, canonistes i llegistes, metges, matemàtics, humanistes i altres moltes persones erudites, intel·ligents i pràctiques en les ciències i arts lliberals.

Un cop justificada la necessitat d'una confraria civil, la petició n'esbossa les ordinacions, un ressò de les de la confraria dels Llibreters. Així, determina les obligacions religioses (oficis solemnes el dia i l'endemà de la festivitat del sant patró i una missa de rèquiem el dia de l'enterrament d'un col·legiat o confrare, "fent cremar vuit atxes i fent tocar dos tocs"); estableix l'existència de dos administradors i un clavari, càrrecs renovables anualment; i, per subvenir a les despeses, fixa les quotes de col·legiats i aprenents i afegeix un element nou: l'aportació obligatòria a la Confraria de

totes les capelles de totes les obres que es faran en les estampes de la present ciutat de Barcelona, entenen-se per capelles dos llibres de tots aquells que es treballaran, los quals s'hagen d'entregar als administradors dins quinze dies després que serà acabada l'obra.

Què se n'havia de fer, d'aquestes "capelles", un autèntic dipòsit legal *avant la lettre*? De quina manera s'havia previst que revertissin en benefici de la confraria? El document, per desgràcia, no és més explícit. Sí que abunda en detalls, en contrapartida, quan es refereix a l'habilitació dels aspirants a impressors. Exigeix cinc anys d'aprenentatge i dos més per esdevenir oficial i mestre i distingeix entre caixistes i premsistes:

I que sien habilitats i examinats tant per raó de la caixa com de la premsa, ço és, aquells que seran trobats hàbils de la premsa sien admesos i examinats encara que no [ho] sien de la caixa. I així mateix, que los qui seran trobats hàbils de la caixa sien examinats encara que no sien hàbils de la premsa.

Considerada pels Consellers municipals, aquesta sol·licitud dels impressors es denega el 27 de juliol del mateix 1676. El to displicent de l'acord deixa entendre o bé que l'escrit, com es diu, el subscrivia només un grup minoritari o bé que els impressors continuaven comptant poc en la vida pública:

Que en ordre al fet proposat contenint la petició feta per alguns impressors de la present ciutat, atès no es judica ésser matèria del benefici comú ni públic, sinó sols tirar al benefici d'alguns particulars, que per ço dit fet se deixe a major deliberació, restant-se en lo estat se troba estar vui en dia.

Denegada i tot, la iniciativa va destapar la caixa dels trons. La sorda pugna entre impressors i llibreters comença a fer-se sentir. Per ser exactes, però, convé parlar d'impressors i de llibreters-impressors. Els primers, minoritaris, apareixen com els promotors d'una petició que els afavoreix visiblement i que els segons, majoritaris, refusen. De més a més, els impressors en exclusiva, que, segons sembla, ja feia temps que venien als obradors els llibres que imprimien, es revolten contra els privilegis obtinguts al llarg del temps pels llibreters (als quals, per cert, sovint anomenen despectivament relligadors). Vegem com ho argumenten en un escrit de 1678 dirigit també al consell de la ciutat, on esgrimeixen a favor seu la llibertat de comerç, aparentment violada per la confraria rival:

Los estampers de la present ciutat de Barcelona diuen i representen a V. S. que la confraria dels llibreters d'ella los vexen i molesten cada dia, volent-los prohibir la venda dels llibres lligats, o per relligar, i encara prohibir als mateixos llibreters que no els puguem vendre, sinó que los llibres sien seus propis [*vol dir de la confraria*]. I d'alguns llibres, com són Salms, Beceroles i Misses, prohibir l'estampa i la venda, fent-ne distret de que l'estampa sia del cos de la confraria dels llibreters i la venda singular, i que no els puguem comprar a altres.
[...]

A més del sobredit, l'execució de dites ordinacions [*es refereix a les de la confraria dels llibreters*] en lo modo [que] pretenen dits llibreters en contra ab Constitucions de Catalunya i ab privilegis concedits a la ciutat i ciutadans, a on se disposa que lo comerç de comprar, vendre i comerciar qualsevols gèneros i espècies de mercaderies és llibero en nostre Principat de Catalunya i en la present ciutat.

Per part seva, els llibreters no triguen gens a respondre, i ho fan per mitjà de textos impresos destinats a l'autoritat municipal i també, o sobretot, a l'opinió pública. D'una banda, diuen, l'enrenou mogut pels impressors només es deu al desig d'aconseguir empara jurídica per poder vendre llibres, cosa que, de forma il·legal però a plena llum del dia, alguns ja fan. Com Antoni Lacavalleria, que

en lo mateix carrer de la Llibre[te]ria, sens ser llibreter, té un modo de magatzem que no pot dir-se botiga privada, sinó pública, i en ella ven tota sort de llibres, com V. S. pot veure, si bé per ser aposento tan públic i descarat, que no hi ha botiga més pública en tot lo carrer, se li ha introduït causa per raó de la dita publicitat.

El punt fort de la rèplica, però, consisteix a denunciar que la majoria d'impressors barcelonins no ho són en

exclusiva, sinó que tenen l'estampa com un complement de l'activitat principal. Per tant, aquesta majoria no figura entre els peticionaris d'una agremiació que només els causaria perjudicis i que, doncs, dista de ser unànimement desitjada. Aquí els llibreters tampoc no s'estan de dir noms:

I finalment, les poques estampes que vui se troben a Barcelona les més les tenen persones de diferents estats i condicions, que no poden ni els està decorós entrar en tal confraria, com és l'estampa dels pares de la Companyia de Jesús, que fou de Matevat; la de Cormellas, mercader; la de Forcada, notari real; la de Vilella, botiguer; la d'Anton Ferrer i Baltasar Ferrer, la de Païssa i companyia, la de Josep Moyà i companyia, tots llibreters [...].

La campanya dels impressors s'atura aquí, qui sap si frenats per la polseguera aixecada. Però sis anys després, el 1684, reprenen la lluita i aleshores se'n surten, potser perquè havien perfeccionat les

Marques de
l'impressor
Josep Moyà

maniobres d'aproximació als decisius consellers de la ciutat. Aquest cop els peticionaris són pocs però conspicus, probablement el nucli dur del negoci d'impremta a la Barcelona de l'època: Rafael Figueró, Joan Jolis, Vicenç Surià, Jacint Andreu, Josep Llopis i Antoni Lacavalleria. Les vint-i-dues ordinacions de la finalment obtinguda confraria política i civil dels impressors (sempre amb el nom de Sant Joan *Ante Portam Latinam*), aprovades pel municipi el 20 d'abril d'aquell 1684, parteixen de les frustrades de 1676 i calquen fil per randa les dels llibreters, començant per aquell desig tan sentit de controlar l'accés a l'ofici:

17. Ítem que solament puguem tenir botiga d'impressor i estampa parada en casa, treballar i fer treballar d'estamper en la present ciutat i son territori aquells que seran confreres de dita confraria i agregats a aquella [...].

La transgressió d'aquesta disposició se sancionava ("penyorava") amb cinc lliures de multa. I, com en la proposta de vuit anys enrere, s'establien cinc anys d'aprenentatge i dos més de mestratge abans de poder examinar-se per ingressar a la confraria. Ara, però, no es distingeix entre caixistes i premsistes. I els examinadors, per evitar suspicàcies, s'havien de triar entre els confreres per sorteig. El contingut de l'examen, molt detallat, pretenia revisar a fons els coneixements i les habilitats tècniques dels aspirants:

11. Ítem que dit fadrí, o fadrins, en dit examen tinguen obligació de compondre una plana de foleo, quart o octau, a coneguda dels examinadors, dictant aquells lo que bé los pareixerà, sens tenir dit fadrí o fadrins original davant ni còpia del que se li dictarà, i que així mateix tinga obligació de respondre a les preguntes [que] faran dits examinadors, concernents a la facultat i ofici

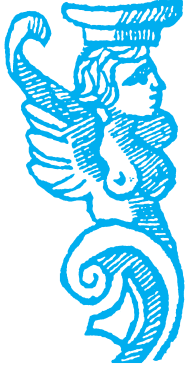
d'estamper, i semblantment que tinga obligació d'imposar dos formes de les planes [que] haurà composades, havent de tirar de l'una forma dos mans de paper i ab l'altra forma retirar los fulls [que] haurà tirat ab la forma primera, i que de dites formes n'hage de tirar una mà ab lletres part colorades i part negres, mudant la rúbrica de dits fulls, i del mateix modo dega fer les tintes [que] són convenients i menester per imprimir i estampar, com són tinta comuna, fina i de colorat vermell, havent de respondre a les preguntes [que] li faran los examinadors en ordre als ingredients de dites tintes.

Simultàniament, per sostenir econòmicament la corporació les ordinacions fixen quotes dels agremiats, taxes d'exàmens i una xifra elevada (35 lliures) per donar-s'hi d'alta. I, de forma descarada, obren la porta per competir directament amb els llibreters:

22. Ítem que dits estampers puguem vendre i tenir públicament i palesament en ses portes i botigues obertes tot gènere de llibres estampats [...], entès emperò que dits llibres s'entenguen plegats, no emperò cosits ni encolats, ni que en lo present capítol vinguen compresos los mestres llibreters de la present ciutat.

Tanta audàcia va enfurismar els llibreters, que devien contraatacar amb tots els efectius, que se sàpiga davant del municipi i de la Reial Audiència i cal suposar que recorrent a totes les esferes del poder. Els impressors no havien calculat bé l'equilibri de forces, perquè el resultat va ser que el 7 de juliol de 1685 els consellers de la ciutat, havent escoltat les parts en litigi, es desdiuen d'allò que havien decretat catorze mesos abans, és a dir, dels avantatges per a la comunitat d'atribuir un perfil polític i civil a la confraria dels estampers:

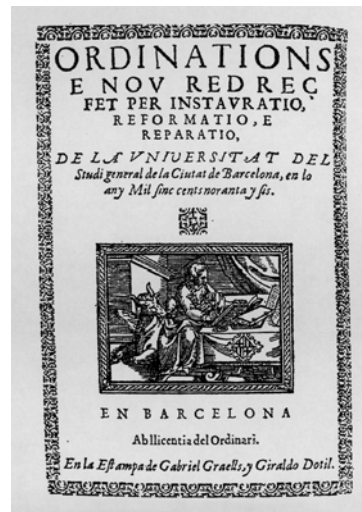
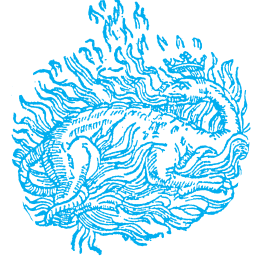
Són de sentir que l'erecció de dita confraria no sols no pot tenir lloc, sinó que també és perjudicial a la utilitat i benefici públic, perquè priva lo llibero comerç i destorbaria lo erigir-se companyies de persones que ab crescuts cabals posarien estampes de consideració, que de no tenir-les en tot, sinó sols en principis, posades en lo estat present resulta que serva [?] molt diner de la present ciutat i del Regne a Venècia, Lió i altres parts.

Als impressors ja no els quedarà esma per fer cap més temptativa. Per acabar afegirem que durant la seva fugaç vigència, el pes legal d'aquelles ordinacions cau en forma de multa sobre un impressor, Jaume Cays, que per dues vegades es nega a inscriure's en la confraria i continua practicant l'ofici.

Impressors i editors més notables

Gabriel Graells

Nascut a Cardona, el trobem imprimint al carrer dels Torners de Barcelona almenys des de 1596 i associat fins a 1610 amb l'impressor francès Giraldo Dòtil. De la gran activitat d'aquest taller donen fe les trenta-sis obres impreses entre 1596 i 1600, la majoria, però, insubstancials. La primera, *Ordinacions e nou redreç fet per instauració, reformació e reparació de la Universitat de l'Estudi General de Barcelona* (1596), va seguida d'una sèrie de títols agrupables en dos blocs: el religiós (hagiografies, sermons, teologia, litúrgia i obres de devoció) i l'humanista i literari (amb presència freqüent de col·leccions de *romances*). Destaquem, dins el primer bloc, una *Historia de la*

Marca dels impressors Graells-Dòtil i una de les obres que imprimeixen conjuntament

vida, milagros, muerte y discursos del bienaventurado San Vicente Ferrer (1600), de fra Francesc Diago, la *Historia general de los santos y varones ilustres en santidad del Principado de Cataluña* (1602), d'Antoni Vicenç Domènec, i la *Monarquía mística de la Iglesia, hecha de jeroglíficos sacados de humanas y divinas letras* (1609), de Lorenzo de Zamora; i, dins el segon, un *Guzmán de Alfarache* (1599) i *El latino de repente* (1600), una reedició del mètode d'aprenentatge del llatí de Joan Llorenç Palmireno, a més de la *Jerusalén conquistada* (1609), de Lope de Vega. Al marge del tema religiós i literari, convé consignar la presència de dos tractats de dret polític de Segimon Despujol (un dels quals és l'*Observantiarum Sacri Regii Cathaloniae Senatus*, de 1608) i de relacions de fets i fulls de notícies (com la *Relación verdadera de una rara empresa y victoria que Rodolfo de Austria ha tenido de una ciudad llamada lavarino*, de 1598).

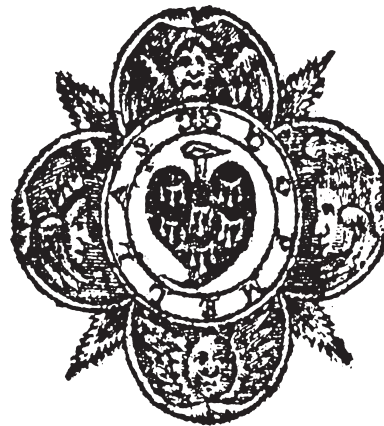
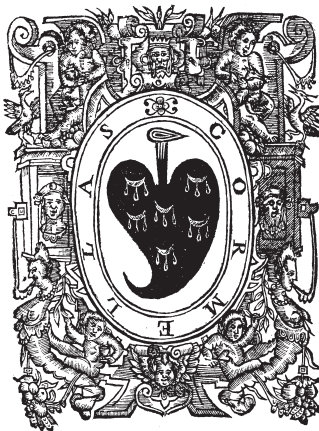
Mort Dòtil probablement el 1610, Graells continua actiu fins a 1619, ja al carrer de Sant Domènec del Call. Llibre religiós a banda, continua la línia dels fulls de notícies (exemplificada en la *Carta escrita per en Nicolau Gaciot [...] donant notícia de l'entrada de la reina del Catai a esta ciutat de Barcelona*, de 1619), que el 1614 i el 1615 imprimeix conjuntament amb Esteve Lliberós (com la *Relación verdadera de la presa y cautiverio que han hecho las tres famosas galeras de España de un famoso navío con noventa y ocho turcos*, de 1614). Al costat de tot això, Graells enceta en aquesta etapa un tipus nou de publicacions, els memorials i les al·legacions jurídiques (citem-ne un de mostra: *Memoriale juris, in favorem Joanni Baptistae de Olzinelles, per rectam lineam descendentis masculi a Bernardo de Olzinelles milite*, de 1613).

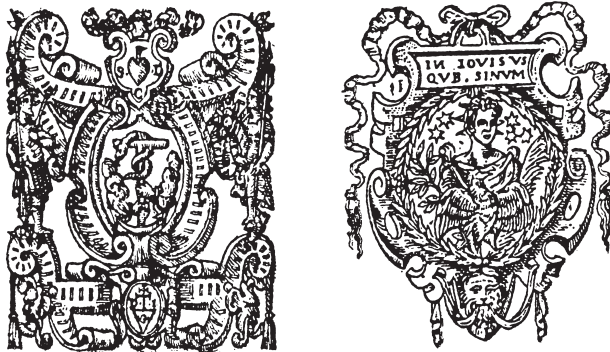
Els Cormellas

Amb el nom de Sebastià Cormellas se succeeixen dos impressors, pare i fill de nom idèntic, propietaris consecutius de l'obrador tipogràfic barceloní més fecund de tot el segle. Tots dos els trobem establerts, a més, al número 14 del carrer del Call, a un edifici que encara avui conserva en la façana, restaurada el 1966 (tal com detalla una llegenda explicativa, composta en rajoletes esmaltades), uns esgrafiats al·lusius a les arts del llibre. S'escau, a més, que aquest domicili dels Cormellas albergava el taller d'impremta que un escriptor genial converteix en el més famós del món: el taller que, com es refereix més endavant, Cervantes visita l'estiu de 1610 i més endavant descriu en el capítol LXII de la segona part del *Quixot*.

El Sebastià Cormellas sènior era nascut a Alcalá de Henares; el seu pare, "*stamperii civitatis Parisii, regni Francie*", gairebé segur que es pot identificar amb el

En aquesta pàgina
i en la següent,
marques
d'impressor dels
Cormellas

Francisco Cormellas actiu en aquella ciutat castellana, associat amb Pedro de Robles, entre 1563 i 1566. Comença a treballar a Barcelona al taller d'Hubert Gotard, amb la viuda del qual, Maria Velasco, es casa el 1591 i tot seguit es posa al capdavant del negoci. Sis anys després, el 1597, amplia el negoci comprant la impremta familiar als hereus de Pau Malo. El primer llibre que li coneixem data precisament de 1591, i dóna pas als més de dos-cents cinquanta que entre pare i fill treuen a la llum. Entre tots dos hi ha una continuïtat absoluta des de tots els punts de vista, però sembla que cal fixar l'inici de la producció del fill cap a 1638, probablement arran de la mort del pare. Aquest segon Cormellas, conegut sobretot en el seu temps com a mercader i llibreter (era membre de la confraria de Sant Jeroni des de 1612), el tenim actiu com a impressor probablement fins a 1650, i va morir, sembla, el 1654. Un fullet de 1678 destinat a combatre la pretensió de certs impressors de constituir una confraria civil ens permet conèixer, tot passant, un episodi que el va afectar de ple:

En lo any 1638, pretengueren los Magnífics Cònsols i Consell de Vint de la Llotja de Mar de la present ciutat que Sebastià de Cormellas, mercader, devia abstenir-se d'exercir l'art d'impressor com a art mecànica i servil, però donant dit Cormellas son memorial firmat de nou advocats dels més clàssics d'aquella era, i entre altres lo doctíssim Fontanella, en què mostrà la noblesa de dita art, cessaren dits Cònsols i Consell de tal pretensió i prosseguí dit Cormellas en son exercici, i se continua fins vui l'estampa en sa casa a gastos de sos hereus i descendents.

A desgrat de la quantitat de títols que els Sebastià Cormellas pare i fill posen en circulació (64 a càrrec del pare només fins a 1600), fer-ne una descripció sintètica no resulta gaire difícil. De fet, la part del lleó (prop del 90%) correspon a dos blocs temàtics, el religiós i el literari, fins al punt que tota la resta revesteix una aparença més aviat residual o complementària. La segona constatació revela la inanitat de la gran majoria d'obres de tema religiós, que amb ulls d'avui costa d'imaginar que tinguessin

Esgrafiats relatius a les arts del llibre que encara avui es conserven a l'edifici barceloní que albergava l'obrador dels Cormellas

mercat. No hi pot haver cap dubte, però, que els Cormellas i els editors per als quals treballaven no feien sinó mirar de satisfer les demandes de la clientela i que, per tant, les dotzenes de llibres anodins que imprimeixen tenien una sortida real. Dins l'oceà de manuals d'oracions, d'hagiografies, de catecismes i doctrines, de devocionaris, de codificacions litúrgiques, de sermons i de tractats teològics de tant en tant, i amb bona voluntat, s'hi pot localitzar algun títol passablement rellevant o vistós. És el cas, per exemple, del *Libro de la historia y milagros hechos a invocación de Nuestra Señora de Montserrate* (1594), de Pere Alfons de Burgos, de l'*Ordinarium Vicense* (1596), del *Llibre dels miracles de Nostra Senyora del Roser* (1597, un dels poquíssims en català), de Jeroni Taix, o dels obligats volums de Fray Luis de Granada.

El ram literari presenta una doble vessant, la popular i la culta, visiblement descompartides. Forma part de la primera, majoritària fins a 1600, un enfilall de *refranes*, d'*avisos* i de *consejos*, seguits per *romances* i per peces narratives de l'estil del *Testamento que hizo una zorra* (1597), del *Diálogo de las condiciones de las mujeres* (1600) o de la història del cavaller *Pierres de Provença*, tant en versió castellana (1600) com catalana (1650). Dins la vessant culta, de creixent protagonisme a mesura que avança el segle, hi ha alguns clàssics llatins (Sèneca i Ciceró, aquest darrer en la llengua original) i, en especial, grans noms i grans obres de la literatura espanyola del moment. S'hi troba, posem per cas, novel·la picaresca (el *Lazarillo* el 1599 i el 1620, el *Guzmán de Alfarache* el 1600 i *El Buscón* el 1626), novel·la pastoril (la *Diana*, de Jorge de Montemayor, el 1614, i *La Galatea*, de

A la pàgina següent:

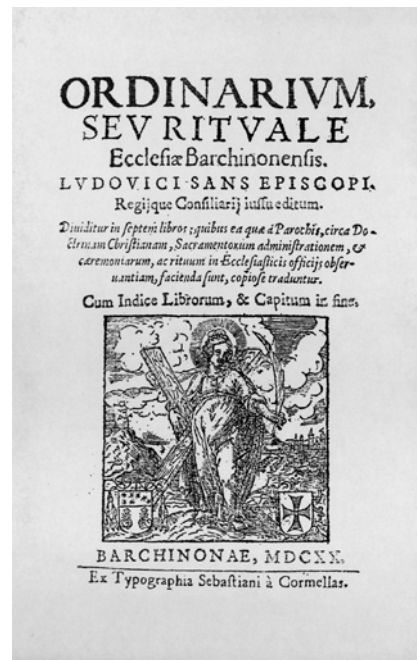
A l'esquerra, una mostra de les obres històriques impreses per Sebastià Cormellas

A la dreta, ordinari de la diòcesi barcelonina imprès pels Cormellas

Cervantes, el 1618), Lope de Vega (*El peregrino en su patria*, el 1605, i *La Filomena*, el 1621) i, en el terreny de la poesia, Sant Joan de la Creu (*Obras espirituales* el 1619 i *Obras* el 1635). En aquesta relació no pot faltar un altre Cervantes, *Ejemplos de Catón* (1609).

Excloses la religió i la literatura, és obligat consignar la presència destacada de biografies i de llibres d'història. Citaré, dins les primeres, la *Historia de la vida y hechos del emperador Carlos V* (1625), deguda a Prudencio de Sandoval; i, dins els segons, la *Historia de las guerras civiles de los romanos* (1592),

la *Historia de los victoriosísimos antiguos condes de Barcelona* (1603), de Francesc Diago, una *Historia de Cataluña* (1616; en realitat, es tracta d'una traducció de la *Crònica* de Bernat Desclot) o *Los cuarenta libros del compendio historial de las crónicas y universal historia de todos los reinos de España* (1628), obra d'Esteban de Garibay. La resta de temes (promptuaris mèdics i farmacèutics, gramàtiques i tractats jurídics) té una representació numèrica merament testimonial; remarcuem només, si de cas, una nova reedició del *Consolat de mar* (1592) i algunes relacions d'esdeveniments de l'actualitat, algunes de les quals presenten un visible caire oficial (com ara la *Relación breve de la entrada que su Majestad ha hecho en el Reino de Valencia*, de 1599).

A partir de 1650 s'obre un parèntesi en la producció d'aquest taller. Devia ser a partir de 1664 quan n'agafa les regnes la viuda del segon Sebastià Cormellas, Teresa Cormellas (en realitat es deia Teresa Ginefreda), almenys durant tota la minoria d'edat de Francesc, l'hereu del matrimoni. De tota manera, el 1676 Teresa Cormellas encara regia la impremta. Això és el que es desprèn, si més no, de la lectura de les ordinacions que aquell any presenten alguns impressors barcelonins al govern municipal perquè se'ls autoritzés la constitució d'una confraria amb personalitat jurídica i civil, entre les quals figura la següent:

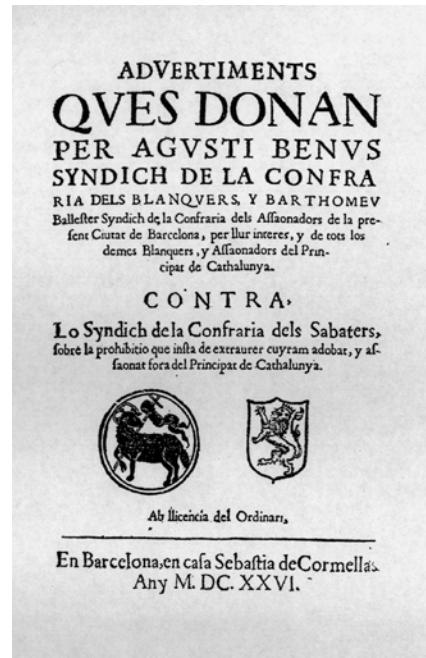
A la pàgina següent:

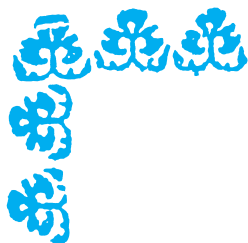
Tractat teològic i al·legació jurídica sortits de l'obrador dels Cormellas

que l'estampa de present administrada per la senyora Teresa Cormellas, muller que fou de Sebastià Cormellas, quòndam mercader, continue en la mateixa administració d'ella i son primer hereu i puga fer treballar en aquella, gaudint de les mateixes prerrogatives de dits mestres que vui en dia tenen estampa, pagant emperò, i contribuint

com los demás mestres examinats de dit Col·legi, la quantitat que s'assignarà en aquells que es donaran per examinats i aquells que tenen estampa pròpia.

Sigui com sigui, entre 1664 i 1700 la impremta passa a denominar-se Casa Cormellas. El canvi el determina el fet que Teresa Cormellas i el seu fill Francesc, en comptes d'encarregar-se'n personalment, contracten una colla d'impressors diferents, que l'administren o arrenden. Al llarg d'aquells 36 anys, en efecte, desfilen per l'obrador dels Cormellas, per ordre cronològic, Jacint Andreu, Vicenç Surià, Jaume Cays, Josep Soler, Jaume Gascon, un altre cop Jaume Cays i en darrer lloc Tomàs Lorient. La producció de tots

Vicenç Surià és un dels impressors que administren la casa Cormellas a partir de 1664

plegats, baixa en comparació a la primera meitat de segle, es deu moure a l'entorn de la vuitantena de títols. Per contrast, també, es concentra monogràficament en dues tipologies d'impresos que Sebastià Cormellas pare i fill a penes havien tocat: al·legacions jurídiques i publicacions oficials. Aquestes darreres, majoritàries i sovint de títols pomposament barrocs, de vegades difonen disposicions de l'autoritat (com la *Quintaesencia de mutación en la mudanza y traslación de casa que han hecho las mujeres arrepentidas de la ciudad de Barcelona de la calle de las Egipcíacas a la que se les ha fabricado de nuevo en la calle de San Pablo*), però sobretot es nodreixen de llagoteres manifestacions de servilisme monàrquic (públiques declaracions d'agraïments al rei, memorials, *llantos fúnebres*, *festivos cultos*, discursos panegírics, celebracions...), gènere del qual pot servir de mostra aquest botó: *Villancicos que se cantaron en la fiesta que la Excm. ciudad de Barcelona consagró a Dios Nuestro Señor en acción de gracias y demostración de la alegría de verse restituida al suave dominio de Su Majestad Carlos II* (1698).

En comparació, els textos religiosos són escassos. Citaré, això no obstant, la *Declaración copiosa de la doctrina cristiana [...] para instruir los idiotas y niños en las cosas de nuestra Santa Fe Católica*, de Roberto Belarmino.

Finalment, el 1700, un llibreter i estamper, Joan Pau Martí, compra el taller tipogràfic dels Cormellas. La dinastia d'impressors d'aquell nom s'extingia a Barcelona, però no pas la impremta, que, segons González Sugrañes, acaba en mans dels Sierra i Martí i arriba fins al segle XIX.

Jeroni Margarit

La trajectòria de Margarit està marcada pel casament, el 1590, amb la viuda de Jaume Cendrât, Vicenta, que conserva la propietat del taller familiar i fins a 1608 continua imprimint amb el peu d'impremta Cendrât. Margarit, fins aleshores usufructuari del negoci, s'emancipa professionalment el 1609, sense abandonar, això sí, la ubicació del carrer de Petritxol. Tant aquell any com el següent el trobem actiu a Barcelona, i entre 1610 i 1612, a Lleida, on treballa amb Lluís Manescal, amb qui imprimeix, per exemple, l'*Arcadia* (1612), de Lope de Vega. Retornat a Barcelona, Margarit ja no se'n mou. I fins a 1634, fent d'impressor però també d'editor, en solitari o associat (amb Llorenç Déu, posem per cas), del seu taller surten unes trenta-cinc obres, de les quals, potser la més destacada, és la primera:

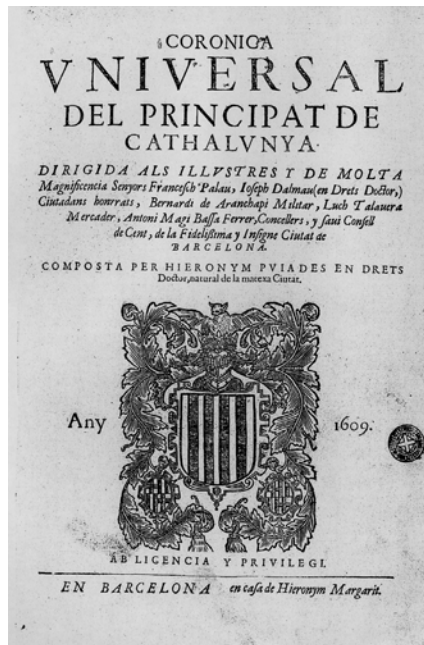
Una de les marques
d'impressor
de Jeroni Margarit

Hieronym Margarit.

l'edició prínceps de la *Crònica universal del Principat de Catalunya* (1609), de Jeroni Pujades. És probable que estampés també molts fulls volants amb disposicions oficials de la Generalitat catalana. Avala aquesta hipòtesi un document de la mateixa Generalitat que, el 1610, fa constar un pagament de 65 lliures fet a Margarit en concepte “dels edictes generals estampats per lo nou redreç dels drets [de la Diputació] del General i per tot lo paper, que és molt i de forma major, que seran tres mília cartells”.

En conjunt, una gran part de la seva producció cau en l'àmbit religiós i en el literari. Dins el primer, en un sentit lat i a banda de les hagiografies de rigor i dels reculls de sermons eclesiàstics d'oratòria barroca (una moda que comença a estendre's tot just ara), cal mencionar unes *Confesiones* (1613) de sant Agustí (en traducció castellana deguda al jesuïta Pere Rivadeneyra) o un compendi de normes morals destinat a censurar les representacions teatrals (*Tratado de las Comedias, en el cual se declara si son lícitas y si hablando en todo rigor será pecado mortal el representarlas, el verlas y el comentarlas*, de 1618). El bloc literari està dominat per la literatura espanyola del segle d'or: un *Menosprecio de corte y alabanza de aldea* (1613), una *Vida del escudero Marcos de Obregón* (1618; es tracta probablement d'una edició pirata de la prínceps, sortida a Madrid

el mateix any), un *Lazarillo de Tormes* (1621) o uns *Cigarrales de Toledo* (1631), de Tirso de Molina. Religió i literatura al marge, convé destacar també un tractat jurídic de Lluís de Peguera (*Pràctica, forma i estil de celebrar Corts generals en Catalunya*, de 1632), dos de filosofia política (com *República y policia cristiana, para reyes y príncipes y para los que en el gobierno tienen sus veces*, de 1619), memorials i ordres de la Generalitat i, de forma especial, informes i discursos sobre fets de la més estricta actualitat (com el *Discurso fundado en Derecho, sobre la pretensión que tienen los condados de Rosellón y Cerdaña de desunirse y separarse del Principado de Cataluña y su Diputación*, de 1627).

Portada de l'edició prínceps de la cèlebre obra de Jeroni Pujades, impresa per Jeroni Margarit

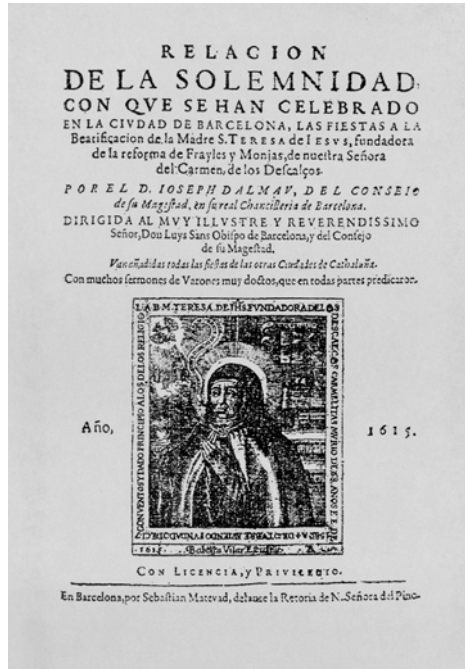
La nissaga dels Matevat

Els Matevat regenten, després dels Cormellas, la segona impremta catalana més activa del segle. I com els Cormellas, també, la seva activitat cobreix la centúria sencera. El fundador de la nissaga, Sebastià Matevat, radicat al davant de la Rectoria de l'església del Pi, imprimeix, sol o associat amb altres impressors (amb Llorenç Déu de 1606 a 1613 i, a partir de 1623, amb el seu germà, Jaume Matevat), entre 1605 i 1641. (De la societat o companyia formada amb Llorenç Déu, que comporta un desplaçament de Sebastià Matevat a Lió per comprar-hi utillatge tipogràfic nou de trinca, se'n parla especialment a l'apartat consagrat a aquell impressor.)

Pel seu costat, Jaume Matevat el trobem actiu entre 1620 i 1644, cosa que vol dir que només imprimeix en solitari tres anys, de 1641, any de la mort de Sebastià,

Marques d'impressor
dels Matevat

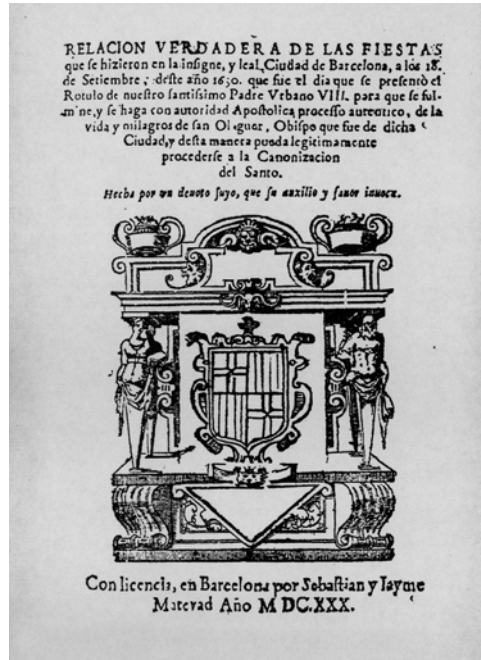

a 1644. Els dos germans gaudien a la ciutat d'un notori prestigi. Segons González Sugrañes, el 30 de juliol de 1631 i a petició pròpia, Sebastià Matevat rep, per part del Consell municipal barceloní, el nomenament d'estamper de la ciutat i de la universitat. Per a tal càrrec, exempt de retribució o de sou, es tenien en compte els anys de servei de l'impressor a les dues institucions. Set anys després, d'un document del mencionat Consell es desprèn que Sebastià Matevat exercia aquella responsabilitat amb el seu germà Jaume. El document del cas, en efecte, ordena que es pagui a

La beatificació de Teresa de Jesús va donar origen el 1615 a aquest títol de Sebastià Matevat

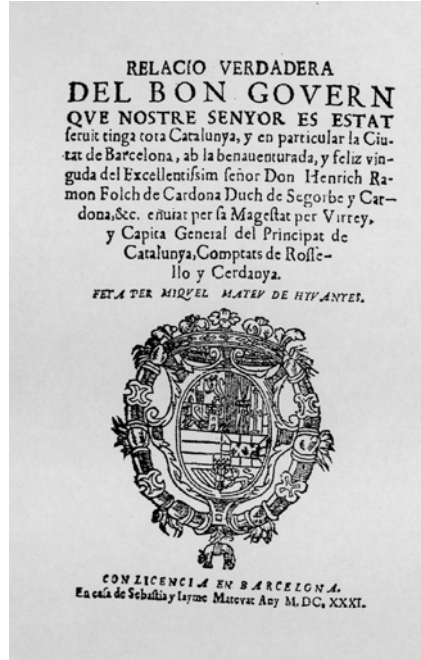

Els germans Matevat imprimeixen el 1630 aquesta publicació destinada a exaltar la figura de sant Oleguer

Jaume i Sebastià Matevat quinze lliures a ells degudes per les estampes de les ordinacions del nou redreç per los forments fetes estampar lo any 1632 i les ordinacions que s'acostumen donar quiscun any als qui són de[] Consell de Cent.

A la vista d'aquesta disposició, cal fer notar, ni que sigui de biaix, que els germans Matevat cobren el 1638 una feina feta (l'estampació de les ordinacions dels forments) no pas menys que sis anys abans, el 1632, cosa que demostra que hi ha pràctiques en les administracions públiques d'una sòlida i arrelada tradició. El 2 d'octubre de 1643 encara el susdit Consell delibera que

fossen pagades a Jaume Matevat, estamper, quaranta-una lliura [i] sis sous i mig per lo valor i mans [mà d'obra] i paper de l'estampada [que] ha feta del sermó i funeràries de Sa Majestat, defunt, i per l'estampa de mil planxes fines per posar a la cara de cada sermó.

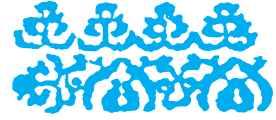
En la producció de Sebastià i Jaume Matevat predominen els títols d'escassa extensió, opuscles, plec solts i fulls volants, formats que vehiculen tan aviat textos legals com disposicions oficials, civils i també eclesiàstiques, passant per les ja habituals al·legacions jurídiques i per relacions i còpies de cartes amb notícies. Els Matevat són, i de bon tros, els impressors-editors més fecunds en la producció

En aquesta pàgina i en la següent, mostres de les publicacions oficials impreses pels Matevat

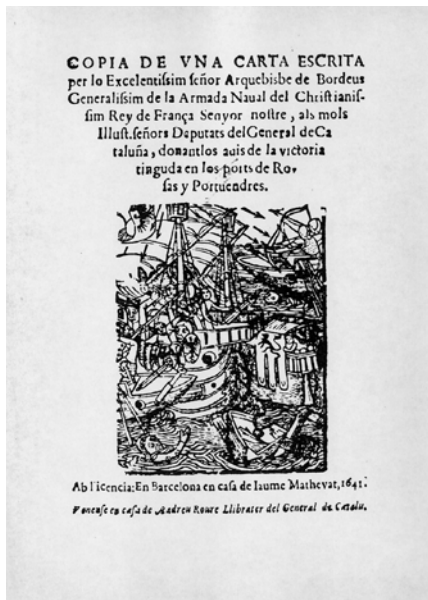
de fulls de notícies pels volts de 1640, textos indestriables, aleshores més que mai, de la propaganda política i bèl·lica: *Carta molt verdadera de com lo nostre Rei Cristianíssim (que Déu prospere molts anys) nos envia un gran socorro de la part de ponent, i és de 79 veles ...* (1640), *Còpia d'una gaseta enviada de França a un cavaller d'esta ciutat donant-li notícia del bon succés que han tingut les armes del Rei Cristianíssim contra les armes del Rei de Castella* (1642), *Relación muy verdadera de las crueldades e imposiciones del Conde Duque* (1641), *Catalana justicia contra las castellanas armas* (1641) o *Fre ab lo qual se tapa la boca als detractors que han posada*

la llengua en les persones eclesiàstiques de Catalunya per haver preses les armes, resistint i defensant-se dels excessos dels soldats i exèrcit del rei de Castella, i a la fi aporta unes profecies a favor de França (1643). Més en concret, Jaume Matevat figura, immediatament després de Jaume Romeu, com a promotor de la publicació de gasetes seguint el model francès. I, també al costat de Romeu, constitueix un dels comptats impressors-editors conscients de les característiques específiques, teòriques i pràctiques, del mitjà periodístic.

Pel que fa a les publicacions oficials, s'hi troba la ja coneguda llagoteria monàrquica (*Felicísima entrada del rey Felipe IV en Barcelona*, de 1626),

Portada d'un full de notícies de 1641 que reporta una batalla naval a Roses i a Portvendres

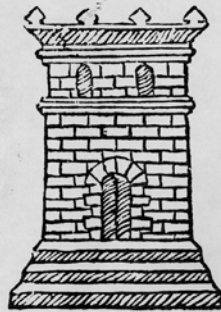

proclamacions de privilegis (*Por la ciudad de Barcelona en justificación de la prerrogativa que tienen de cubrirse y sentarse sus Conselleres delante del Rey Nuestro Señor, que Dios guarde, de 1632*) o regulacions de la convivència (*Govern polític de la ciutat de Barcelona, per a sustentar los pobres i evitar los vagamundos, obra de Gaspar Salas de 1636*).

Fins a 1625, però, són majoritaris encara els gèneres religiosos acostumats (hagiografies, sermons, devocionaris, litúrgia), als quals s'afegeix la novetat d'un *Auto de fe, el que se celebró en la villa de Madrid [a] catorce días del mes de julio deste presente año*

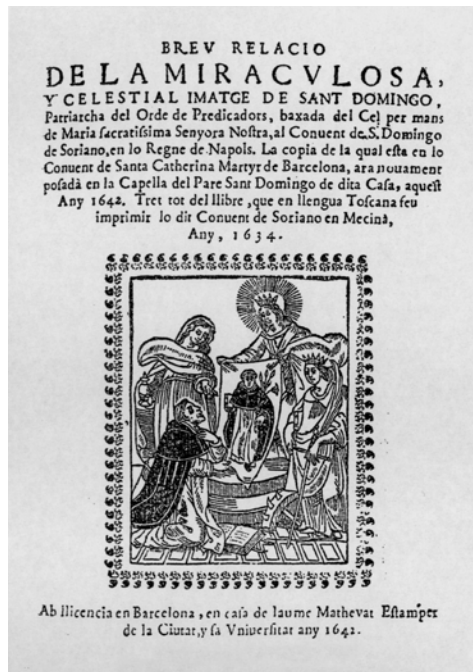
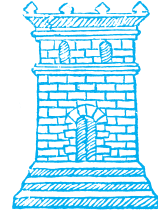
RELACIO DE LA ENTRADA DEL
exercit del Christianíssim Rey de França Señor
Nostre en Rossello, debaix lo govern del Prin-
cep de Condé, y son Loctinent lo Marques de
Arpejon, y los bons successos de la ar-
mada de aquellas parts, y plaças que
han rendidas.

Ab llicencia en Barcelona en casa Jaume Mateyar desnat la
Reitoria del Pi Any 1641.

Un altre full amb
notícies relatives a la
guerra dels Segadors

(1624). Paral·lelament cal consignar la publicació d'algun promptuari jurídic (*Decisionum aurearum ex variis sacri Cathaloniae Senatus*, obra de Lluís de Peguera, de 1611), d'algun compendi geogràfic (*Relación al Rey Don Felipe Nuestro Señor del nombre, sitio, planta, conquistas, cristiandad, fertilidad, ciudades, lugares y gobierno del reino de Cerdeña*, de 1612), d'un tractat bèl·lic de Lelio Brancaccio (*Cargos y preceptos militares para salir con brevedad famoso y valiente soldado, así en infantería, caballería como artillería, y para saber guiar, alojar y hacer combatir en varias formas un ejército, defender, sitiar y dar asalto*

En aquesta hagiografia, traduïda de l'italià, Jaume Matevat hi figura com a estamper de la ciutat de Barcelona i de la seva Universitat

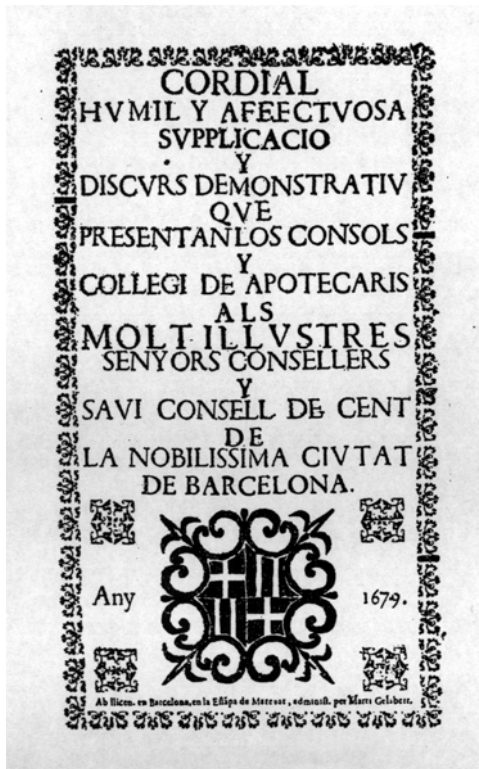
COPIA
DE VNA CARTA
TA QVE VN CAVA-

LLER DE PORTVGAL A ENVIAT A
vn Caualler desta Ciutat de Barcelona, donantli noticia
de vna gran traycio que auian tramada contra lo Senyor
Rey de Portugal, y tot son Regne, y la sentencia que ha
manat fer lo Senyor Rey a la persona de don Francisco
de Lucena Secretaride Estat, y principal Ministre de dit
Rey, y altres molts Cauallers que consentian
en dita traycio als 24. de Abril
del any 1643.

Ab llicencia, en Barcelona, en casa de Jaume Mathevat
any 1643.

a una plaza, de 1639), d'un altre de Francesc Barra acompanyat de gravats (*Breu tractat d'artilleria recopilat de diversos autors*, de 1642), del mètode de guitarra de Joan Carles Amat (*Guitarra española y bandola*, de 1640) i d'obres literàries notòries, com ara una traducció castellana (1614), deguda a Bernardino Arias Montano, d'aforismes de Tàcit, la *Segunda parte del ingenioso caballero Don Quijote de la Mancha* (1617), *Epícteto y Phocílides en español consonantes* (1636), de Quevedo o unes *Faules* (1642) d'Isop.

El gravat del full de la pàgina anterior il·lustra una notícia arribada de Portugal

Publicació oficial impresa per Martí Gelabert, que administra uns quants anys la raó social dels Matevat

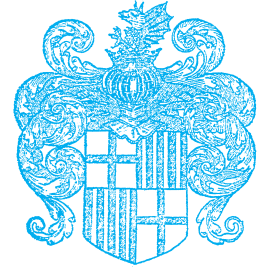

Mort el segon germà el 1644, fins a 1650 dels llibres sortits d'aquest taller es fa càrrec la Viuda Matevat (altrament dita Viuda Matevada), probablement la muller de Jaume, i entre 1653 i 1657 Caterina Matevat, versemblantment la mateixa persona. Sigui amb un nom o amb l'altre, tenim documentats pocs títols, relatius a disposicions oficials i a al·legacions jurídiques. A partir de 1657 el peu d'impremta, d'on desapareixen els noms propis, esdevé una mena de raó social (el mateix fenomen que hem vist en el cas dels Cormellas): Casa de Matevat, Impremta de Matevat o Estampa de Matevat. Aleshores, i al llarg de trenta anys (de 1657 a 1687), se succeeixen diferents impressors responsables del taller, els quals l'arrenden i dels quals només coneixem dos de segurs, Narcís Casas i Martí Gelabert, i un de probable, Jaume Cays. S'imprimeixen en aquest període obres religioses i al·legacions jurídiques, però el predomini tan acusat de les publicacions impulsades i sufragades per corporacions públiques obliga a concloure que els successius impressors no fan sinó aprofitar la condició d'impremta oficial del taller Matevat. Citem, entre una pila de títols, els següents: *Ordinacions i crides fetes per los molt il·lustres senyors Deputats i Oïdors de Comptes del General del Principat de Catalunya* (1668 i 1671) i *Sumari dels càrrecs i obligacions dels collidors, taulers o receptors dels drets de la Generalitat de Catalunya, Rosselló i Cerdanya* (1672). A destacar que, sota l'administració de Martí Gelabert, s'imprimeix una reedició de la *Gramàtica catalana* (1676) de Llorenç Cendrós. Sembla que a final de segle, i sota la responsabilitat de l'impressor Casarachs, la impremta Matevat passa a mans de la Companyia de Jesús.

Llorenç Déu, impressor i gravador

La societat que, a l'inici de la seva trajectòria, Llorenç Déu estableix amb Sebastià Matevat i que dura uns set anys (1606-1613), marca decisivament les activitats de tots dos impressors –i en particular la del primer. Amb la intenció de treballar en un taller muntat de nou en nou, en efecte, Matevat compra l'utilitatge tipogràfic a Lió, aleshores una de les puntes de llança en la fabricació de material d'impremta. El fet és noticable per partida doble. D'una banda, perquè la pràctica general consistia a adquirir i reutilitzar material de segona, tercera o més mans; i, de l'altra, perquè permet a Llorenç Déu proveir-se d'estampes i de planxes per a gravats. Durant l'estada lionesa, l'obrador Déu-Matevat continua treballant sense interrupcions i amb la condició pactada que la muller del segon rebria els guanys corresponents al marit. El 1610 la societat treu a la llum, per exemple, *La divina semana, o siete días de la creación del mundo*, de Joan Dessi, o la *Historia de los bandos de los zegríes y abencerrajes*, una traducció deguda a Ginés Pérez de Hita.

Instal·lat pel seu compte, segurament de forma consecutiva, al carrer de la Freneria i a la plaça del Rei, Déu, actiu fins a 1646, alterna la producció de gravats amb la tipogràfica. Com a gravador és un dels més ben dotats tècnicament del segle. De vegades se circumscriu als elements ornamentals de les obres que estampa (caplletres, florons, sanefes, orles, culs de llàntia), però on sobretot excel·leix és en l'àmbit de les estampes, especialment de sants i verges, copiades i recopiades per altres impressors.

La seva producció tipogràfica censada oscil·la entre quaranta i cinquanta títols, la majoria dels quals són religiosos (sermons, hagiografies, pastorals, manuals d'oració, ordinations de congregacions i responsos) i memorials i al·legacions jurídiques (amb abundància de *iuris responsum* i amb dos informes deguts al jurista i professor universitari Joan Pau Xammar, un autor a partir d'ara copiosament editat). Tenen també presència assenyalada els tractats jurídics, com el *De pactus nuptialibus*, de Joan Pere Fontanella, però els títols més interessants sorgits del taller de Llorenç Déu pertanyen a àmbits temàtics poc cultivats. En el literari, per exemple, hi trobem una *Historia de la vida del Buscón* (1627); en l'històric, l'*Expedición de los catalanes y aragoneses contra turcos y griegos* (1623), de Francesc de Montcada, i els set volums en foli de la *Historia general de la isla y reino de Sardenia* (1639-1645); i en el de les relacions d'esdeveniments, dos ressons de les circumstàncies bèl·liques i polítiques del moment: *Progresos de las armas de España en el sitio del castillo de Salses* (1640), d'Antonio Veredico, i *Cataluña en Francia, Castilla sin Cataluña y Francia contra Castilla. Panegírico glorioso al cristianísimo monarca Luis XIII el Justo* (1641), del jurisconsult Francesc Martí i Viladamor.

A la mort de Llorenç Déu, escaiguda el 1647, la seva viuda, amb els noms de Viuda Déu i d'Elena Déu, allarga la vida del taller tres anys més. I tot i que consta com a impressora de la Batllia General de Catalunya, estampa poques obres (segurament no arriben a la dotzena), entre les quals sobresurten tres gramàtiques: dues de llatines, de Silvestre Casadevall (*Grammatica magna de octo partium orationis constructione*, de 1649) i la clàssica de Nebrija (*Grammaticarum institutionem*, de 1650) i la catalana de Llorenç Cendrós (*Gramàtica catalana breu i clara*, de 1650).

Una mostra de
les publicacions
oficials impreses
per Llorenç Déu

CELIA.

Esteve Lliberós

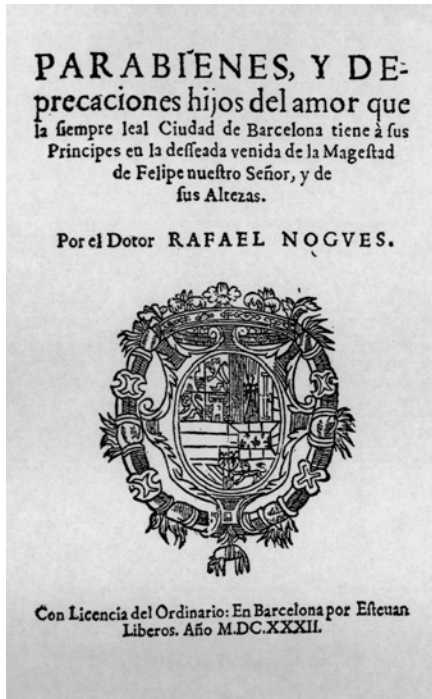
Poquíssims detalls biogràfics es coneixen de Lliberós, establert al carrer de Sant Domènec del Call almenys des de 1613 i fins a 1633; al llarg d'aquella vintena d'anys, sembla que estampa una cinquantena de títols. Associat el 1614 i el 1615, com hem vist, amb Gabriel Graells, el taller de Lliberós produeix, per damunt de tot, com els germans Matevat i Llorenç Déu, una gran quantitat d'obres de petita entitat material i sovint anònimes: fulls de notícies, discursos, sermons i opuscles poètics. Pel que fa als fulls de notícies conservats, tots són en castellà i es refereixen a esdeveniments de l'actualitat europea, com ara la *Relación verdadera de la grandiosa victoria que la Cesárea Majestad del Emperador de Alemania ha alcanzado de los herejes el día de Todos Santos* (1622).

Al marge d'aquests gèneres d'existència efímera, els temes predominants de la seva producció es reparteixen entre el religiós i el jurídic. Dins el primer sovintegen les hagiografies i els sermons, com el següent, anònim i de títol memorable: *Honda de David, con cinco sermones, o piedras, tiradas en defensiva y alabanza del Santísimo Sacramento del altar contra herejes sacramentarios* (1631). Dins el segon, formen visible majoria les al·legacions i memorials jurídic de rigor. Una desena part de títols són literaris, alguns dels quals dignes de ser ressenyats: les *Sententia* (1613) de Ciceró, la *Jerusalén conquistada* (1619), de Lope de Vega, els *Sueños* (1627) de Quevedo (edició sembla que impresa sense coneixement de l'autor) i les *Novelas ejemplares* (1631), de Cervantes. La resta d'obres,

A la pàgina següent, dues mostres de publicacions impreses per Lliberós; la segona palesa el servilisme monàrquic habitual

numèricament residual, resulta també molt variada i d'un cert relleu: un diguem-ne tractat agrícola de Miquel Agustí, il·lustrat amb gravats (*Libre dels secrets d'agricultura, casa rústica i pastoril*, de 1617), un de medicina (*Ordre breu i regiment molt útil i profitós per a preservar i curar de la pesta*, de 1625) i un tercer d'arquitectura (*Traça per rectificar la iglésia catedral de la ciutat de Vic sens moure los claustros ni campanar. Utilíssima per aficionar els lectors a edificar, reparar i adornar iglésies i altars*, obra de Damià Bollo de 1632).

SYLVANO.

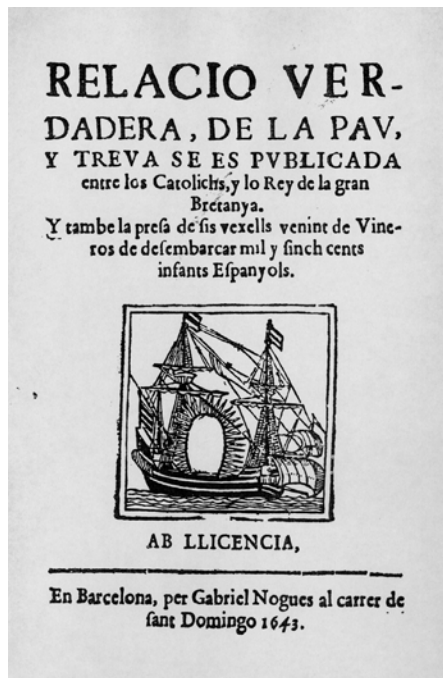

Gabriel Nogués

Per bé que només va estar actiu durant dotze anys (1634-1646), el fet que Nogués, també llibreter, sigui l'impressor de la Generalitat en una etapa tan crucial fa que se li encarregui l'estampació d'una colla d'obres, algunes de notòria significació. Establert al carrer de Sant Domènec del Call, dins la seva producció, deixant de moment al marge les publicacions oficials, convé mencionar un feix de fulls de notícies (amb Romeu i Jaume Matevat, Nogués és pioner en la difusió de gasetes), uns quants

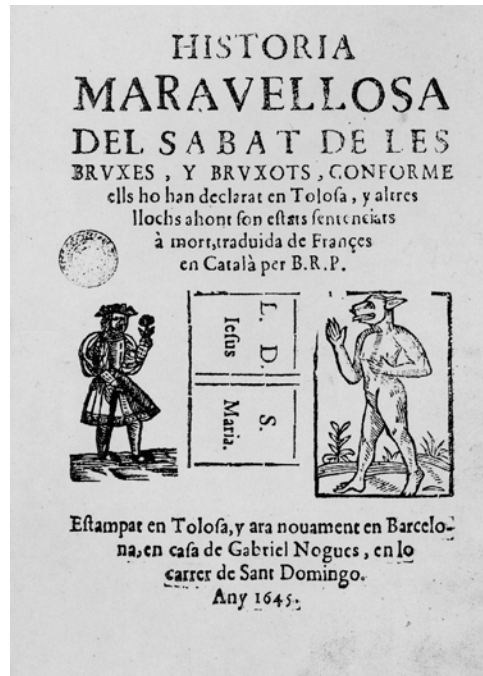
1643

Aquest full de notícies aplega informacions internacionals i nacionals

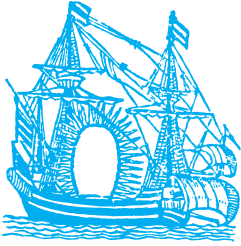

devocionaris, al·legacions i memorials jurídics (algun de Joan Pau Xammar), alguna obra literària (com les *Novelas amorosas y ejemplares*, de María de Zayas, de 1646) i, situat en el context bèl·lic, un tractat sobre aprenentatge de l'ús de les armes de Luis Pacheco de Narváez: *Modo fácil y nuevo para examinarse los maestros en la destreza de las armas y entender sus cien conclusiones o formas de saber* (1643).

Mostres de propaganda política són la *Justificació en consciència d'haver pres lo Principat de Catalunya les armes, per a resistir els soldats que de present la*

Un títol de caire popular traduït del francès

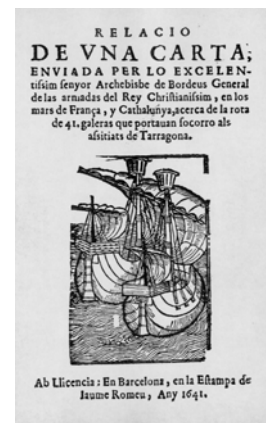
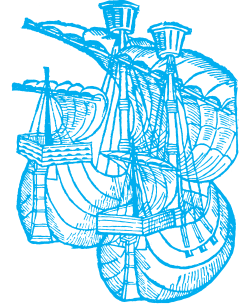
invadeixen i als altres que amenacen invadir-la (1640), *el Clarí de veritats, valentia catalana, derrota de castellans alumbrats, retiro i galliner de Madrid, gall i flor de lliri de França* (1641) o *els Avisos del castellano fingido al insigne Principado de Cataluña* (1641), de Martí i Viladamor. I com a iniciatives indubtables dels poders públics cal veure el reguitzell de capítols, constitucions, ordinacions, memorials de diputats, informes jurídics, tarifes de preus, edictes i crides. Citem-ne uns quants que els il·lustrin: *Capítols dels drets i altres coses del General del Principat de Catalunya i Comtats de Rosselló i Cerdanya, fets en Corts Generals de l'any 1481 fins en lo any 1564* (1635), *Memorial al Rey de Juan Grau y Monfalcón, Agente del Principado de Cataluña y Síndico de la ciudad de Barcelona, en nombre de los Diputados de Cataluña sobre las acusaciones de que se ha puesto poca diligencia en formar un ejército contra Francia* (1639) o *La catalana verdad contra la emulación. Cataluña, electora según derecho y justicia. Luis XIII, verdaderamente electo Conde de Barcelona* (1643). Tancaré aquesta nòmina orientativa de les publicacions de Nogués amb dues oracions fúnebres a la memòria de Pau Claris: les *Lágrimas catalanas* (1641), de Gaspar Sala, i la de l'escriptor i jurista Francesc Fontanella, un panegíric de títol tan delirantment barroc com aquest: *Occident Eclipse, Obscuredat Funeral. Aurora, Claredat, Bellesa, Gloriosa. Al sol, lluna i estela radiant de l'esfera de l'epicicle del firmament de Catalunya. Panegírica alabança, en lo últim vale, als manes vencedors del molt il·lustre Doctor Pau Claris, meritíssim canonge de la catedral d'Urgell, Deputat i President generós del català Consistori* (1641).

Jaume Romeu, un precursor

Radical a la plaça de Sant Jaume, els sis anys documentats de l'activitat (1638-1643) de Jaume Romeu comencen, com ja he explicat, comprant l'utilitatge d'impremta a l'impressor gironí Gaspar Garrich. A la vista de la seva producció, no és gens arriscat deduir que Romeu decideix explotar tant com pot l'expectació creada per les circumstàncies bèl·liques. Així, es consagra de forma gairebé exclusiva als fulls de notícies (cartes, relacions verdaderes, noves ordinàries, gasetes), a unes cròniques sobre l'actualitat de la guerra i a la propaganda política. Entre els fulls, que, si hem

de jutjar pel nombre dels conservats, Romeu devia estampar a dotzenes, alguns, com a novetat, incorporen nom d'autor, com el soldat Magí Ramon, responsable aparent de *A la famosa victòria que han alcansada de l'enemic los Tercios d'infanteria i cavalleria catalana i francesa en lo siti de Tarragona* (1641). Altres, en canvi, de més extensió que el plec solt habitual, agrupen les notícies en períodes de temps que arriben a l'any i mig. És el cas del següent títol de Josep Sarroca, que compendia esdeveniments compresos entre l'1 de gener de 1640 i el 18 de maig de 1641: *Política del comte de Olivares. Contrapolítica de Catalunya i Barcelona. Contraverí al verí que perdía lo Principat català. [...] Proclamació i notícia, ab altres papers i relacions resumides* (1641).

I entre les cròniques i els pamflets propagandístics, dos gèneres de vegades indistingibles, citaré el *Panegíric apologético, por la desagaviada Lusitania de la servitud injusta del tiránico yugo, a la insoportable tiranía de Castilla* (1641), la *Comparació de Catalunya*

L

ab Troia (1641), la *Famosa comedia de la entrada del marqués de los Vélez en Cataluña. Rota de las tropas castellanas y asalto de Montjuich* (1641) i fins un pronòstic astrològic, formulat per un “aficionado a la nació catalana”: *Magna conjunción de Saturno y love [...]. Con los felices sucesos que promete a las armas del Rey Cristianísimo en el Principado de Cataluña* (1643). En aquest context, no cal argumentar que un tractat militar com el següent de Domingo Moradell hi encaixa de ple: *Preludis militars, en los quals se tracta lo que han de saber i observar, los oficiales majors i menors, de guerra, i los soldados de la insigne ciutat de Barcelona* (1640).

Ara, més que per aquesta dedicació monogràfica, Jaume Romeu es distingeix de la resta de col·legues del seu temps per una altra iniciativa, altrament d'estreta vinculació amb els fulls de notícies. Amb Romeu, en efecte, ens trobem, si més no en la intenció, amb el promotor (impressor i editor alhora) del primer setmanari de la península Ibèrica, justament dins el marc de la consolidació a Europa de les publicacions de premsa periòdiques. El model de què Romeu parteix es fixa a París, on un protegit del cardenal Richelieu, Théophraste Renaudot, havia començat a publicar el 1631 la *Gazette de France*, aviat imitada. Amb aquest precedent, el nostre home estampa una *Gasetta vinguda a esta ciutat de Barcelona, per lo ordinari de París, vui a 28 de maig, any 1641. Traduïda del francès en nostra llengua catalana*. De fet, Romeu, en solitari o en col·laboració, tradueix les notícies internacionals de la gasetta de Renaudot, que comprèn de març a maig d'aquell any. I, per tant, aprofita el delit de novetats sobre els esdeveniments bèl·lics per part

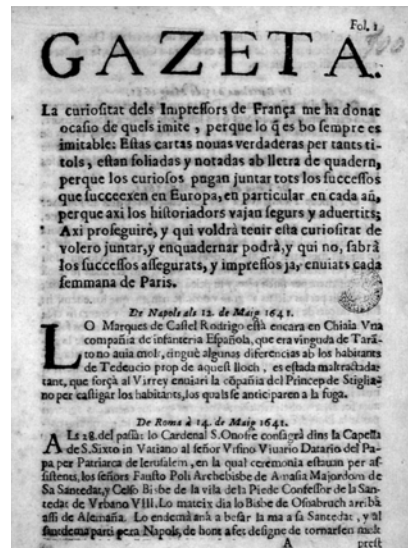
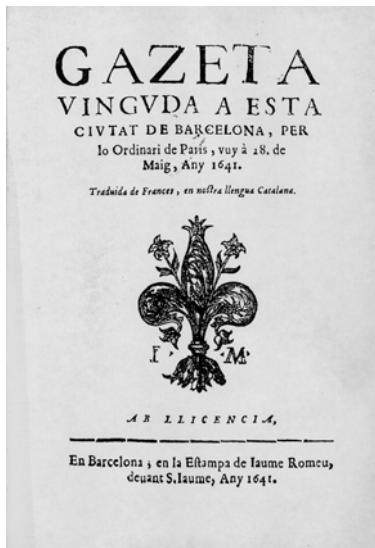
A la pàgina següent:

Portada i primera pàgina de la *Gasetta* de Jaume Romeu

del públic lector. La transcendència d'aquesta gasetta s'acrex pel fet que Romeu demostra, en la presentació, consciència de la novetat de la iniciativa, intuïció mercantil i sensibilitat cultural: aquesta seva publicació, hi diu, aspira a ser útil tant al lector en general com a l'historiador, del present i del futur. Heus-la aquí sencera, aquesta presentació, en la qual comença per admetre sense embuts l'estímul francès:

A

La curiositat dels impressors de França m'ha donat ocasió de que els imite, perquè lo que és bo sempre és imitable. Estes cartes, noves verdaderes per tants títols, estan foliades i notades ab lletra de quadern, perquè los curiosos puguen juntar tots los successos que succeeixen en Europa, en particular en cada any, perquè així los historiadors vagen segurs i advertits. Així prosseguiré, i qui voldrà tenir esta curiositat de voler-ho juntar i enquadernar podrà, i qui no sabrà los successos assegurats, i impresos ja, enviats cada setmana de París.

NOVAS
ORDINARIAS DE
VINT Y SINCH DE MAIG
mil fis cents quaranta hu.

TRADVIDA DE FRANCES, EN NOS;
tra llengua Catalana.

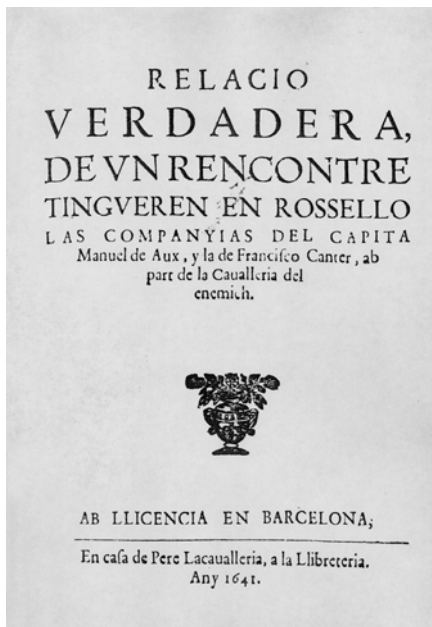

A B L L I C E N C I A,

En Barcelona: En la Estampa de Jaume Romeu,
deuant Sant Jaume, Any 1641.

Els Lacavalleria, pare i fill

Francès d'Aquitània, Pere Lacavalleria el documentem per primer cop entre 1627 i 1628 a Perpinyà, on s'havia desplaçat per estampar, com ja s'ha indicat, el *Sumari, índex o epítome...* del jurista rossellonès Andreu Bosch. Enllestida aquesta feina, el mateix 1628 s'instal·la al barceloní carrer Arlet, a tocar del de la Llibreteria. Fins a 1639, la seva producció, per dir-ho benèvolament, tira a anodina i adotzenada. Al costat d'algunes relacions d'esdeveniments d'actualitat, consisteix essencialment en les obres religioses habituals (hagiografies, devocionaris, sermons,

Full amb notícies de la guerra dels Segadors

Marca d'impressor dels Lacavalleria

D

ordinacions monàstiques) i en memorials, discursos i al·legacions jurídiques, de les quals, tot i els títols quilomètrics, no em sé estar de citar-ne dues:

Discursos políticos sobre la justa pretensión que los conselleres de la insigne ciudad de Barcelona tienen de cubrirse delante de su Real Majestad (1632) i *Información en derecho al Rey Nuestro Señor por el cabildo de la iglesia de Vique del Principado de Cataluña, en que se prueba que no hay causa bastante para que se haga nueva erección de obispado en Manresa, y se responde a la información hecha por Manresa y sus adherentes en su pretensión* (1635).

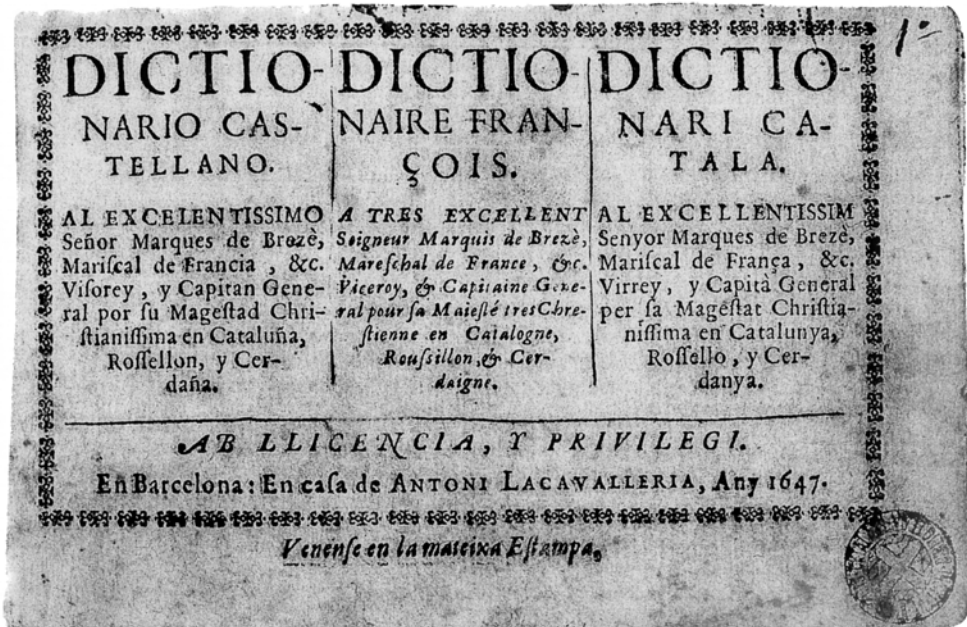
Per fortuna, a partir de 1639 podem referir obres de més substància. Pere Lacavalleria inaugura aleshores la vessant literària, exclusivament espanyola, on sobresurt *La pícara Justina* (1640), de Francisco López de Úbeda, i, en especial, una edició, amb el text depurat, de les *Delicias del Parnaso* (1640), una antologia poètica de Luis de Góngora. També són ressenyables els ressons polítics i històrics de l'actualitat bèl·lica, com ara l'*Epítome de los principios y progresos de las guerras de Cataluña en los años 1640 y 1641 y señalada victoria de Montjuique* (1641), de Gaspar Sala, algun tractat jurídic, com *Sacri Regii Senatus Cathaloniae* (1639), de Joan Pere Fontanella, o algun manual destinat a l'ensenyament, com la *Primera part de l'art d'escriure* (1640), d'Antoni Eudald Llaguna. Sembla obligat consignar també el *Diccionario castellano - Dictionnaire français - Diccionari català* (1642 i reeditat el 1647), obra de l'impressor mateix. Pere Lacavalleria va morir cap a 1645 deixant dos fills, Joan i Antoni, el primer dels quals es dedica a la literatura i el segon continua el

A la pàgina següent:

Aquest diccionari trilingüe és obra de Pere Lacavalleria

taller familiar. De fet, però, el títol que se'n conserva de 1646 (*De la potestat secular en los eclesiàstics*, de Narcís Peralta) figura imprès per la viuda.

Antoni Lacavalleria, que trasllada l'obrador tipogràfic familiar al carrer de la Llibreteria i que treballa entre 1646 i 1700, no tan sols presenta una producció sensiblement més vasta que la del seu pare, sinó també d'una major amplitud de compàs. Així, i per bé que el tema religiós sigui hegemònic (més de la meitat dels títols), en toca molts d'altres, alguns dels quals, com els plecs poètics (gènere en què esdevé especialista), no consten en els repertoris bibliogràfics.

D'aquí la dificultat, entre altres motius, de quantificar-ne la producció d'una manera passablement aproximada. Com ja s'ha explicat, els llibreters barcelonins denuncien Antoni Lacavalleria el 1678 per haver vulnerat l'ordinació de la confraria de Sant Jeroni relativa al privilegi exclusiu de venda de llibres. Transcriu un altre cop el paràgraf, on es posa de manifest que el nostre impressor,

en lo mateix carrer de la Llibre[te]ria, sens ser llibreter, té un modo de magatzem que no pot dir-se botiga privada, sinó pública, i en ella ven tota sort de llibres, com V. S. pot veure, si bé per ser aposento tan públic i descarat, que no hi ha botiga més pública en tot lo carrer, se li ha introduït causa per raó de la dita publicitat.

En aquest punt, el procedir descarat del fill Lacavalleria l'acredita i l'incrementa la portada de molts llibres seus, on s'indica que es venien a la impremta mateix.

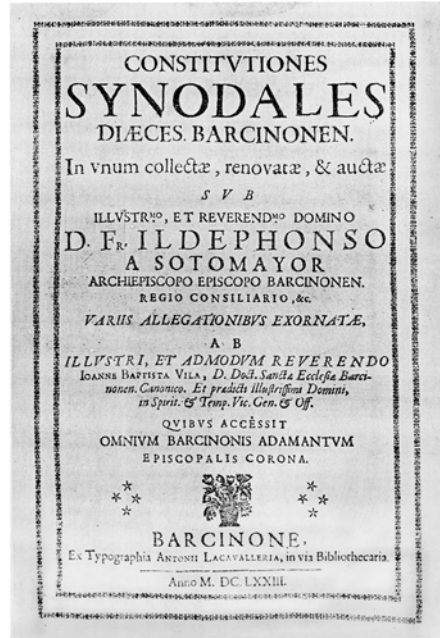
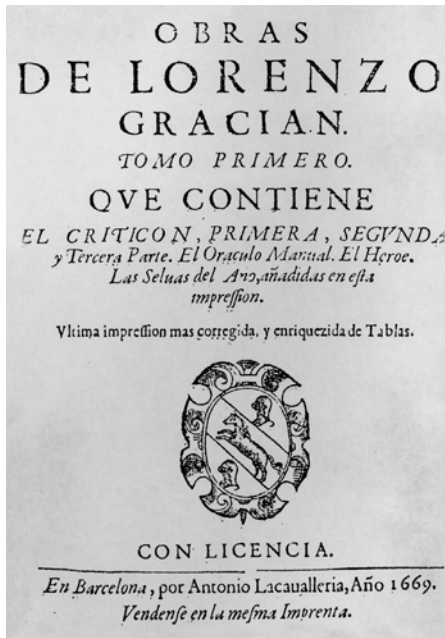
Com sol passar, i a desgrat de ser majoritari, costa de destacar algun llibre religiós enmig del munt despersonalitzat de sermons, manuals per a confessors, textos litúrgics, constitucions sinodals, tractats teològics, devocionaris, hagiografies i pregàries. Rescatem de l'oblit, si de cas, les *Obras* (1646) de fra Bartolomé de las Casas (justament la primera obra impresa per Antoni Lacavalleria), o la *Història i miracles de la sagrada imatge de Nostra Senyora de Núria* (1666 i 1700), de Francesc Marès. Tampoc no brinda títols rellevants el bloc de discursos, memorialis i al·legacions jurídiques, de vegades confós amb el de les publicacions oficials. Per contrast, brillen amb llum pròpia els fulls de notícies, les obres literàries, les obres històriques i els textos per a

A la pàgina següent:

A l'esquerra, una de les obres literàries de més relleu que imprimeix Antoni Lacavalleria

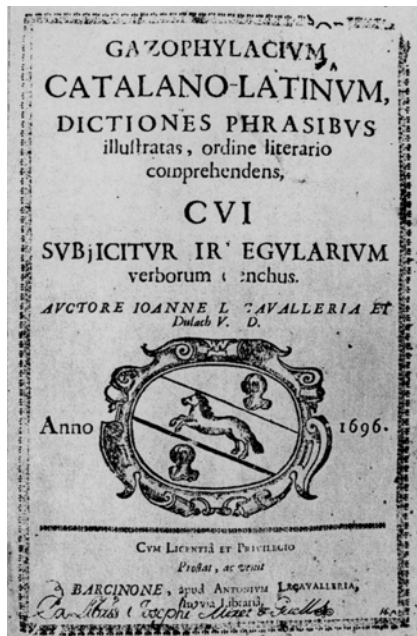
A la dreta, els Lacavalleria treballen també per al bisbat de Barcelona

l'ensenyament. Entre els primers, sobresurten les notícies seriadades, que relacionen un esdeveniment de forma consecutiva (és el cas dels tres fulls que, entre maig i juny de 1646, narren el setge de Lleida). Del ram literari mencionaré les *Obras* (1648) del conde de Villamediana, l'enèsima reedició del *Pierres de Provença* (1670), *El criticón* (1664), de Baltasar Gracián, *El diablo cojuelo* (1680), de Luis Vélez de Guevara, i unes *Faules* (1682) d'Isop. De l'històric, *La historia del emperador Carlomagno* (1666) i les *Guerras civiles de Inglaterra* (1673), obra traduïda de l'italià. Per acabar, els llibres destinats a l'ensenyament

abracen diferents matèries: gramàtiques (com la llatina de Silvestre Casadevall, reeditada el 1669), diccionaris (com una reedició del *Thesaurus puerilis*, d'Onofre Pou, de 1684, o el *Gazophylacium catalano-latinum*, de 1696, obra de Joan Lacavalleria, el germà de l'impressor), aritmètiques (com l'*Aritmética especulativa y práctica y arte de álgebra*, de 1672), doctrines (com la reedició de la *Práctica del catecismo romà i doctrina cristiana*, de 1686, obra de Joan Eusebi Nieremberg traduïda del castellà) i tractats jurídics (la *Praxis criminalis et civilis*, deguda a Luís de Peguera, de 1649, o l'*Imperatoris Iustiniani Institutionum*, de 1676).

Antoni Lacavalleria imprimeix aquest diccionari, obra del seu germà Joan

Altres figures: Forcada, Gelabert, Andreu, els Ferrer, Surià i Llopis

Notari reial i, doncs, com tants d'altres, no pas impressor en exclusiva, Josep Forcada no es pot dir que destaquï per la qualitat de la seva producció, elaborada al seu obrador de la plaça del Rei entre 1652 i 1687. Sí que convé valorar-lo, en canvi, pel fet d'haver estat impressor del tribunal de Capitania General. Dins la seva producció, doncs, resulten aclaparadorament majoritaris els gèneres més o menys vinculats a tal responsabilitat, com les publicacions oficials (edictes, crides i pragmàtiques

Una de les publicacions típiques de Josep Forcada

reials), els discursos, els memorials i les al·legacions jurídiques i, cosa fins ara no vista, sumaris i sentències de processos judicials.

Més que treballar pel seu compte, Martí Gelabert, actiu entre 1659 i 1705, el trobem vinculat a altres tallers tipogràfics en qualitat d'encarregat o d'arrendatari. Se sap, per exemple, que durant cinc o sis anys imprimeix al taller dels Matevat (en l'època en què ja ningú de la família hi era present), d'on surt, com ja s'ha dit, una reedició de la *Gramàtica catalana* (1676) de Llorenç Cendrós. Es tracta, de fet, d'una de les poques obres d'interès enmig d'un catàleg de títols d'una fadessa que esparvera i que presideixen els de caire religiós (devocionaris i hagiografies, sobretot). Els segueixen numèricament els memorials i les al·legacions jurídiques, i en darrer lloc els gramaticals, els literaris (destaquem un *Quixot* de 1704) i les relacions de fets històrics de l'actualitat (com *Hungría restaurada. Felices sucesos de sus armas cesáreas en el reino de Croacia, principado de Transilvania*, de 1688). Un dels tallers tipogràfics administrats per Gelabert probablement passa, el 1676, a les mans de Joan Jolis.

Als inicis professionals, entre 1668 i 1670, trobem Jacint Andreu d'administrador de la impremta Cormellas; el 1671 ja treballa amb taller propi, emplaçat al carrer de Sant Domènec del Call. La seva activitat, documentada fins a 1684, d'interès limitat i de qualitat mediocre, se centra en memorials i al·legacions jurídiques, en publicacions de perfil oficial i en el llibre religiós. Com passa de vegades, però, els títols seus d'un cert interès pertanyen a àmbits temàtics escadusserament cultivats. És el cas de

Q
E

Particulares medicamentorum descriptiones (1677),
 del *Resumen historial de las grandezas y antigüedades
 de la ciudad de Gerona* (1678), obra de Joan Gaspar
 Roig i Jalpí, i d'un manual notarial, l'*Opera artis
 notariae* (1682).

Llibreters, editors i, en general, comerciants del llibre,
 els germans Antoni i Baltasar Ferrer es dediquen
 també a imprimir-ne entre 1677 i 1695. Predominen
 en la seva producció les obres religioses (en especial
 hagiografies i doctrines, com la *Doctrina cristiana a
 manera de diàlogo entre lo mestre i lo deixeble*, del
 jesuïta pare Ledesma, de 1692) i els memorials i les
 al·legacions jurídiques, però les que avui conserven

Al·legació jurídica
 impresa per Jacint
 Andreu el 1679

més interès són algunes de literàries (*La espantosa y maravillosa vida de Roberto el Diablo*, de 1678, i una traducció de les *Obras de Virgili*, de 1679), farmacèutiques (*Pharmacopoea cathalana, sive antidotarium barcinonense*, de 1686) i mèdiques (*De corde hominis disquisitio physiologico-anatomica*, obra de Joan Alòs de 1694).

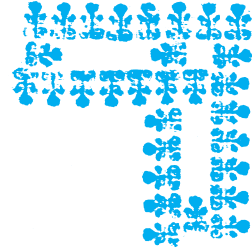
Arrendatari del taller dels Cormellas entre 1675 i 1680, a partir d'aquest darrer any Vicenç Surià s'estableix per compte propi al carrer de la Palla. Treballa per a la catedral de Barcelona i imprimeix força títols, per bé que molts són peces menors i anònimes. Entre les obres més abundants se situen les religioses, les jurídiques (memorials i al·legacions) i les de les

Marca d'impressor
dels germans Ferrer

Els germans Ferrer
imprimeixen i editen
alhora aquesta
farmacopea

esferes oficials (tarifes i taxes). L'única que li conec d'obligada menció és, però, literària: les *Obras espirituales* (1693) de sant Joan de la Creu. Mort probablement el 1700, el seu taller el continuen fent funcionar al llarg del segle XVIII dos descendents seus, Jaume i Francesc Surià.

Abans d'instal·lar-se al carrer de Sant Domènec del Call cap al 1682, sembla que Josep Llopis comença la seva activitat vinculat a la impremta de Josep Forcada. Actiu pel que sé fins a 1712, el gruix principal de la seva producció es nodreix de memorials i al·legacions jurídiques i de llibre religiós (els habituals sermons, devocionaris i manuals d'oracions, uns quants tractats morals i un vocabulari, el *Lexicon ecclesiasticum*

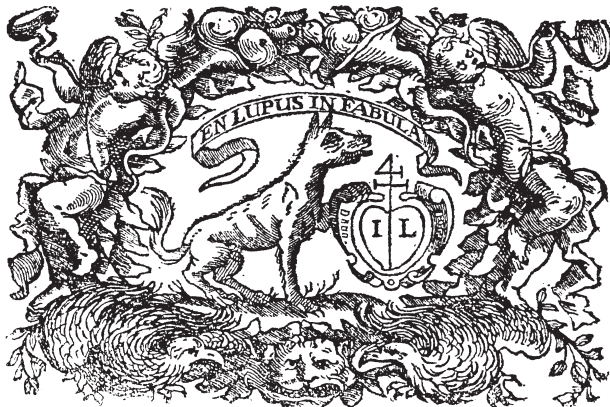
Els goigs són una de les produccions més abundants de l'obrador de Vicenç Surià

En Barcelona en casa Vicenç Surià Estampat al carrer de la Pala, Any 1684.

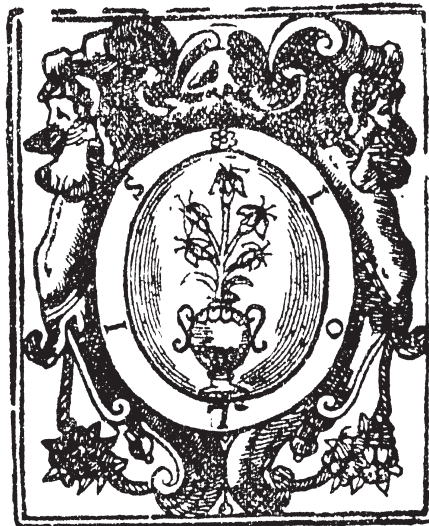
latino-hispanicum, de 1702). Els flanquegen algunes relacions d'esdeveniments de l'actualitat i publicacions oficials i propagandístiques (com les *Constitucions i altres drets de Catalunya*, de 1704, impreses juntament amb Joan Pau Martí, o la *Palinòdia gallispana obligada a cantar a impulsos del valor i fidelitat de la nació catalana*, un opuscle de 1706 destinat a enaltir la causa del candidat austriacista, l'arxiduc Carles III, a la corona hispànica), però els títols de memòria més perdurable pertanyen a l'àmbit de la literatura i de la història. Dins el primer, destaquem una *Vida de Numa Pompilio* (1693) de Plutarc, les *Obras* (1691 i 1693) de sor Juana Inés de la Cruz, *Manos blancas no ofenden* (1699), de Calderón de la Barca, i *Las tres musas últimas castellanas* (1702), de Francisco de Quevedo. I dins el segon, la *Historia de la conquista de Méjico* (1691 i 1711), d'Antonio de Solís, i, en especial, l'edició prínceps dels tres volums dels *Anales de Cataluña* (1709), de Narcís Feliu de la Penya.

Una de les marques d'impressor de Josep Llopis, amb un llop al·lusiu al seu cognom

Joan Jolis, primer nom d'una empresa històrica

Joan Jolis (Santjaume, i no pas Santjoan, de cognom matern) neix a Sant Feliu de Torelló el 1650 en una família de pagesos. Fill cabaler, es trasllada a Barcelona amb altres germans per guanyar-se la vida. Es forma com a impressor al taller de Rafael Figueró, cunyat seu, i el 1676, segons sembla, ja feia anar un obrador propi (un dels arrendats per Martí Gelabert), instal·lat al carrer dels Cotoners (o "*via Gossipinorum*", nom que figura en les edicions llatines). La seva clientela era sobretot barcelonina, però treballa també per a Girona, Manresa, Vic, Solsona i Tortosa. És molt probable que Jolis fos més important com a gravador que com a impressor. De fet, d'ell i dels seus

Marca d'impressor
de Joan Jolis

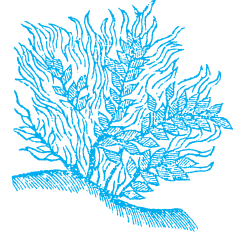
successors se'n conserven (a la Biblioteca de Catalunya) milers de planxes de fusta, circumstància excepcional que permet fer-se una idea del grau de difusió d'aquests gravats. Un document de 1693 exemplifica els encàrrecs que rebia el Jolis gravador. Es tracta del contracte firmat entre el nostre home i Magí Cases (prevere, teòleg i catedràtic universitari jubilat), autor de *Desenganys de l'Apocalipsis, disposats i declarats ab sos signes o imatges en celestial sustento per los majors en edat, i en llet espiritual per los pàrvulos i menors, sàpien i no sàpien de llegir* (1694), un volum de títol ben estrafolari que havia d'anar il·lustrat amb gravats (els quals, per acabar-ho d'adobar, Marià Aguiló qualifica d'"*extraños*"). Heus aquí la clàusula que l'encapçala, aquest contracte, d'una sintaxi diguem-ne trontollant:

Primerament, lo dit Joan Jolis convé i en bona fe promet al dit doctor Magí Cases que dins sis mesos i mig, del dia present en avant comptadors, tindrà fetes i acabades ab tota perfecció mateix de sa mà pròpia aquelles quatre planxes o taules de casi tres pams en quadre, les quals li té entregades dit Dr. Cases, polides i dibuixades a gasto de dit senyor doctor Cases, les quals li té entregades a fi i efecte de que dit Jolis grave en dites planxes lo novíssim de la glòria ab lo primer i conforme ja estan començades, i en cas que dit Jolis dins dit termini de sis mesos i mig no tindrà acabades i perfeccionades dites planxes, puga dit reverend doctor Cases de sa pròpia autoritat fer acabar i perfeccionar aquelles per qui li apareixerà [*semblarà*], ço és, lo que faltará a fer-se d'aquelles a gastos i despeses de dit Jolis.

Com a tipògraf, Jolis devia produir sobretot fulls volants i plecs solts (amb romanços, estampes, goigs, butlles o villancets), molts dels quals s'han perdut. De llibres seus (alguns impresos conjuntament amb

Vicenç Surià i amb Rafael Figueró), se'n coneixen una seixantena, composta sobretot per obres religioses (sermons, oracions fúnebres, hagiografies, constitucions sinodals i textos litúrgics, místics i ascètics, bona part de tot plegat en llatí), complementades per algunes de literàries, científiques i oficials i per unes quantes al·legacions jurídiques. En conjunt, costa molt trobar-hi algun títol d'interès tan sols discret. Els religiosos solen exhibir, com el de Magí Cases, un inflat (i sovint ridícul) cultisme retòric:

Pàgina de l'*Ateneu de grandesa*, de Josep Romaguera, obra impresa per Jolis el 1681

Memorial que con lamentables sollozos y tiernos gemidos presentan las benditas y afligidas almas del Purgatorio, ante la piedad cristiana y católica devoción de los nobilísimos y caritativos pechos españoles... (1682), *Mística ciudad de Dios, milagro de su omnipotencia y abismo de la gracia. Historia divina y vida de la Virgen Madre de Dios...* (tres volums publicats el 1694, 1695 i 1696), l'oració fúnebre per la mort de la reina *Llantos de la sabiduría en el ocaso de un sol* (1689), *Encomium insignes luces ac mirífica celebrans ornamenta, quibus augustissima doctoris angelici divi Thomae Aquinatis, mens illustrata resplenduit* (1702) o *Font mística i sagrada del paradís de la Iglésia, dividida en quatre rius per lo espiritual riego de les ànimes* (1704). Enmig de tanta faramalla i fullaraca, resulta gratificant poder fer sobresortir, entre les obres literàries, l'*Ateneu de grandesa sobre eminències cultes* (1681), de Josep Romaguera, una reedició més de les *Faules* (1683) d'Isop i *La agudeza y arte de ingenio. El discreto* (1700), de Baltasar Gracián. I, entre les científiques, uns *Principios de geometría, sacados de los elementos de Euclides* (1682), de Juan Mayo, i la *Medica et legalis contentio inter nobiles corporis partes* (1702), de Jaume Solà.

Mort el 1705, Jolis és enterrat a la basílica de Santa Maria del Mar, on encara avui podem llegir a la làpida familiar, prop del presbiteri, la inscripció següent: "Vas de Joan Jolis, estamper, i dels seus. Any 1745". La seva viuda, Maria Oliver, un fill, també anomenat Joan, i una filla, Isabel, regenten el taller familiar al llarg del segle XVIII i donen pas a una tradició impressora, editorial i llibrera que amb altres noms comercials perdura fins a final del segle XX.

Rafael Figueró, sènior i júnior, entre el XVII i el XVIII

Rafael Figueró pare procedia de Manlleu, on feia de paraire abans de dedicar-se al món del llibre i on devia conèixer els Jolis, naturals d'un municipi veí. Com els de Llopis, els seus inicis professionals se situen en un obrador tipogràfic arrendat, fins que cap a 1665 n'obre un de propi, al carrer barceloní dels Cotoners, des del qual s'erigeix segurament en l'impressor més sol·licitat i actiu del seu temps. En aquest taller es forma, que sapiguem, Joan Jolis, cunyat seu (Rafael Figueró s'havia casat amb una germana de Joan, Isabel Jolis), que, com hem vist, acaba tenint-ne un altre al mateix carrer. Atès que en desconeixem la data de la mort i que un fill de Figueró del mateix nom i cognom continua imprimint fins a 1724, es fa impossible descompartir el que pertany a l'un del que pertany a l'altre. El gran volum de producció que els conec (a la vora de 250 títols) s'estronca sobtadament a partir de 1714 (entre aquest any i 1724 me'n consten tan sols quatre), dada que il·lumina no tan sols el perfil

Marca d'impressor
dels Figueró

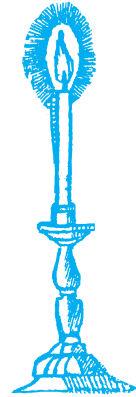
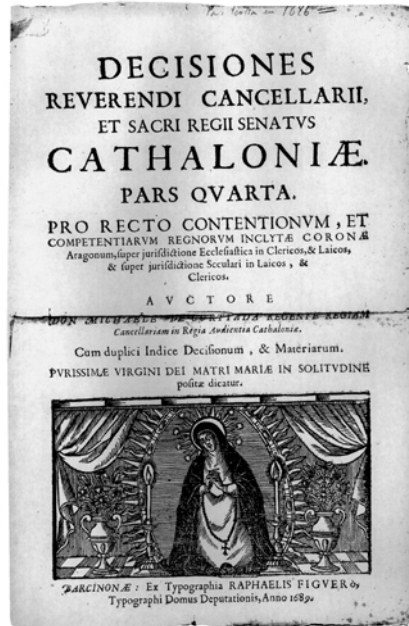

ideològic de pare i fill, sinó també les institucions i els organismes per als quals treballen (de Barcelona i de fora, per cert). De fet, ja el 1686 i el 1687 dos albarans de la Generalitat donen fe dels pagaments fets a Figueró per la impressió d'uns llibres encarregats. I el 1706, l'arxiduc Carles III atorga a l'obrador dels Figueró el privilegi d'estampar la paperassa política i oficial de la causa austriacista.

En conjunt, i a desgrat d'una apreciable diversitat temàtica, les impressions i edicions dels Figueró, en general d'interès migradíssim, graviten a l'entorn de tres nuclis abassegadorament majoritaris: el de les publicacions oficials, el llibre religiós i els fulls de notícies i les relacions d'esdeveniments de l'actualitat. Dins el primer, les ordinacions, constitucions, reials decrets, tractats de pau i de treva, edictes i crides

Full de notícies de
Rafael Figueró pare

alternen amb discursos protocol·laris, amb manifestacions de l'íntima afinitat entre política i religió (visible, per exemple, en *El sol austriaco del cielo místico de la monarquía española. Oración panegírica en la solemníssima fiesta de acción de gracias que el día 28 de octubre de 1696 consagró a la Virgen Santa María la muy ilustre, noble y fiel ciudad de Vique*) i amb el ja conegut afalac servil de la reialesa, del qual és mostra excelsa el títol següent: *Festivas demonstraciones y majestuosos obsequios con que el muy ilustre y fidelísimo Consistorio de los Deputados y Oidores del Principado de Cataluña celebró la dicha que llegó a lograr con el deseado arribo y feliz himeneo de sus católicos reyes, don Felipe IV de Aragón y V de Castilla*

Una de les publicacions oficials impreses pels Figueró

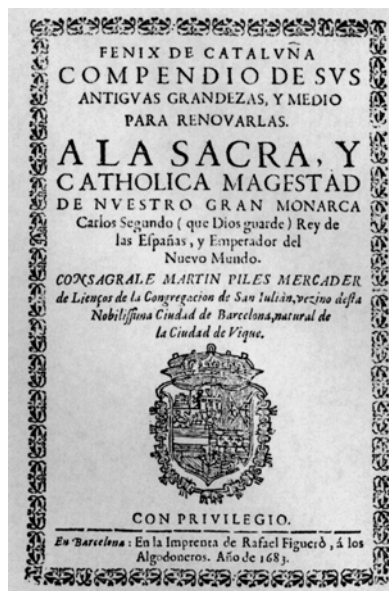

y doña María Luisa Gabriela de Saboya (1702).

Amb l'esclat de la guerra, aquestes publicacions oficials de vegades reflecteixen la lluita ideològica i les tensions del moment, com en el *Crisol de la felicidad. Manifestación que hace el Principado de Cataluña de las causas de alta congruencia que le han obligado a tomar las armas, para defender su libertad y por mantenerse debajo de la soberana dominación de Carlos III* (1713). Per part seva, els títols de caire religiós posen en relleu per començar la varietat de la clientela dels Figueró, integrada per diferents catedrals, esglésies, parròquies, convents i monestirs, que els encarreguen una rastellera dels productes habituals (manuais d'oracions, devocionaris, hagiografies, butlles, textos litúrgics, prerrogatives monàstiques, tractats teològics, catecismes i sermons), enriquits amb algun de nou, com els panegírics i les oracions fúnebres en les exèquies de personalitats conspícues, de vegades amb títols llampanants (*Amantes llamas en flamante pira*, de 1707). En tercer lloc, els fulls amb novetats, catalanes i europees, usualment en castellà, es presenten sota els noms de "cartes", "còpies de cartes", "gasetes", "diaris", "succintes relacions" "avisos", o, tot simplement, "notícies".

Si no fos per l'extensió, reduïda a un plec solt, aquests fulls resultarien indestruïbles dels volums que, a cavall de la història i de la propaganda, els Figueró imprimeixen paral·lelament sobre la realitat catalana i hispànica: l'edició prínceps del *Fénix de Cataluña. Compendio de sus antiguas grandezas y medio para renovarlas* (1683), firmat per Martí Piles però atribuït a Narcís Feliu de la Peña, *El juicio de la Europa en la gran causa de la libertad común. [...] Sobre la*

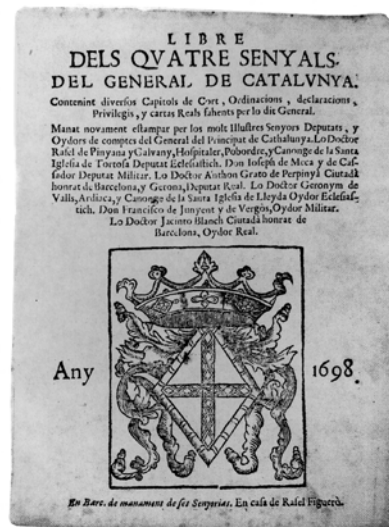
monarquía de España insidiosamente ocupada de franceses (1703 i 1707), Justicia y conciencia en la causa de Carlos III (1707) o el Despertador de Catalunya, per desterro de la ignorància, antídoto contra la malícia, foment a la paciència i remei a la pusil·lanimitat, en públic manifest de les lleis i privilegis de Catalunya (1713). Ocupen també un lloc numèricament rellevant els memorials i les alegacions jurídiques, de les quals vull destacar, per la gravetat del fet en litigi, la que presenta el Síndic del General de Catalunya en la causa de contrafacció sobre la ejecució conminada de la real sentència de decapitació hecha en la regia corte contra Francisco de Cares, burgués de la villa de Perpiñán (1682). Fan costat a aquests informes els patracols jurídics, que,

Aquesta obra de Narcís Feliu de la Penya és una de les més notables de les impreses pel Figueró senyor

1698.

com els dos de Lluís de Peguera (*Praxis civilis nobilis*, de 1673 i 1674, i *Pràctica, forma i estil de celebrar corts generals a Catalunya*, de 1701), es destinaven amb tota probabilitat a l'ensenyament universitari. Els darrers títols dels Figueró dignes de ser mencionats pertanyen ja a àmbits quantitativament residuals. Al de la medicina, el *De i contra l'errada idea de mestre Pirrander, a favor de l'ús salubre de la purga lenitiva en lo principi de febres dels vasos* (1676), de Joan Fogarolas; al dels diccionaris i gramàtiques, el *Dictionarium, seu thesaurus catalano-latinus, verborum ac phrasium* (1700), de Pere Torra; i al de la literatura, les *Obras* (1680) de Santa Teresa de Jesús, *L'harmonia del Parnàs* (1700), de Vicent Garcia (Rector de Vallfogona), *El parnaso español y musas castellanas* (1703), de Francisco de Quevedo, i una reedició més del *Partinobles* (sense data).

QV

Recopilació jurídica
de la Generalitat de
Catalunya

La impremta del Quixot

Som al capítol LXII de la segona part de la novel·la. El protagonista, arribat a Barcelona, on l'hostatja Antonio Moreno, acaba de presenciar el fantàstic episodi del cap parlant. En un moment determinat, a don Quixot li ve de gust de passejar pel carrer a peu, sense presses i si fos possible passant desapercebut:

Dióle gana a don Quijote de pasear la ciudad a la llana y a pie, temiendo que si iba a caballo le habían de perseguir los moachos, y, así, él y Sancho, con otros dos criados que don Antonio le dio, salieron a pasearse.

Sucedió, pues, que yendo por una calle alzó los ojos don Quijote y vio escrito sobre una puerta, con letras muy grandes: «Aquí se imprimen libros», de lo que se contentó mucho, porque hasta entonces no había visto empremta alguna y deseaba saber cómo fuese. Entró dentro, con todo su acompañamiento, y vio tirar en una parte, corregir en otra, componer en esta, enmendar en aquella, y, finalmente, toda aquella máquina que en las empremtas grandes se muestra. Llegábase don Quijote a un cajón [cada una de les seccions de la impremta, centrada al voltant d'una caixa tipogràfica] y preguntaba qué era aquello que allí se hacía; dábanle cuenta los oficiales; admirábase y pasaba adelante. Llegó en esto a uno y preguntóle qué era lo que hacía. El oficial le respondió:

—Señor, este caballero que aquí está—y enseñóle un hombre de muy buen talle y parecer y de alguna gravedad— ha traducido un libro toscano en nuestra lengua castellana, y estoyle yo componiendo, para darle a la estampa.

L'animat col·loqui subsegüent amb el traductor sobre les virtuts de la traducció, don Quixot l'amplia amb preguntes com aquesta: “*Pero dígame vuestra merced: este libro ¿imprímese por su cuenta o tiene ya vendido el privilegio a algún librero?*” El diàleg

s'embrancha aleshores a denunciar els tripijocs d'impressors i llibreters, sols o conxorxats, per enganyar l'autor, per més que, en aquest cas, es tracti d'un traductor (el qual, com hem vist exemplificat en Joan Boscà al segle XVI, gaudia de plens drets d'edició atès que l'autor era estranger). Heus aquí la resposta del traductor a la pregunta i la continuació i el final de la conversa:

–Por mi cuenta lo imprimo –respondió el autor– y pienso ganar mil ducados, por lo menos, con esta primera impresión, que ha de ser de dos mil cuerpos [exemplars], y se han de despachar a seis reales cada uno en daca las pajas [en un tancar i obrir d'ulls].

–¡Bien está vuesa merced en la cuenta! –respondió don Quijote–. Bien parece que no sabe las entradas y salidas de los impresores y las correspondencias que hay de unos a otros. Yo le prometo que cuando se vea cargado de dos mil cuerpos de libros vea tan molido su cuerpo, que se espante, y más si el libro es un poco avieso y nonada picante.

–Pues ¿qué? –dijo el autor–. ¿Quiere vuesa merced que se lo dé a un librero que me dé por el privilegio tres maravedís, y aun piensa que me hace merced en dárme los? Yo no imprimo mis libros para alcanzar fama en el mundo, que ya en él soy conocido por mis obras: provecho quiero, que sin él no vale un cuatrín [moneda de poc valor] la buena fama.

A la pàgina següent:

Don Quixot passejant per Barcelona segons un gravat de Gustave Doré. Al fons, Santa Maria del Mar

Aquestes invectives contra impressors i llibreters, filles segurament d'experiències amargues que hi va tenir, Cervantes les prodiga en altres de les seves obres. Sobre els segons, al *Persiles* reprèn les mateixes censures que acabem de llegir, i sobre els primers, els impressors, en una de les *Novelas ejemplares*, *El licenciado Vidriera*, hi afegeix encara la denúncia següent:

[...] los melindres que hacen quando compran el privilegio de un libro, y de la burla que hacen a su autor, si acaso le imprime a su costa, pues en lugar de mil y quinientos, imprimen tres mil libros, y quando el autor piensa que se venden los suyos, se despachan los ajenos.

Tot fa pensar que les relacions del gran escriptor amb impressors i llibreters mereixerien una monografia, de la qual ara només toquem un aspecte: la impremta que apareix en el *Quixot*. La crítica ha sostingut i sosté que la descripció tot just transcrita correspon a

l'obrador tipogràfic de Sebastià Cormellas pare, natural d'Alcalá de Henares com Cervantes i probablement conegut d'ell. Es tracta de la hipòtesi més versemblant, falcada a més pel fet que l'escriptor devia freqüentar aquella impremta durant l'única estada segura que va fer a Barcelona, l'estiu de 1610. Aquesta mateixa data de la visita de Cervantes desautoritza l'opinió de Lluís C. Viada i Lluch (basada en una colla d'arguments no gens convincents), per a qui la impremta del *Quixot* era la de Pere Malo.

Bibliografia
i índex
onomàstic

Bibliografia

- Acebrón Ruiz, Julián. "Introducció" a *Flors de virtut. Facsímil de l'incunable de 1489 (Enric Botel, Lleida)*. Lleida: Institut d'Estudis Ilerdencs, 2000.
- Aguiló i Fuster, Marià. *Catálogo de obras en lengua catalana impresas desde 1474 hasta 1860*. [Facsímil de l'edició de 1923] Barcelona: Curial edicions catalanes, 1977.
- Albareda, Anselm. *El llibre a Montserrat del segle XI al segle XX*. Monestir de Montserrat: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1985.
- Altés i Aguiló, Francesc Xavier. "Cinc-cents anys de la primera impremta de Montserrat". *Serra d'Or*, núm. 472 (abril 1999), pàg. 25-29 [265-269].
- Batlle, Joan B. *Assaig de bibliografia barcelonina*. Barcelona: Llibreria L'Arxiu, 1920.
- Batlle, Joan B. "La estampa de Rafel Figueró y la de Joan Jolis, de Barcelona (1666-1770)". *L'Arxiu* (juny 1927).
- Batlle, Joan B. "Claudi Bornat, llibreter barceloní a la Llibreteria (1553-1595)". *L'Arxiu*, (agost 1930).
- Batlle, Joan B. "Les confraries gremials de la ciutat de Barcelona". *L'Arxiu*, sant Jeroni, (setembre 1930).
- Bibliographica. Documents dels segles VIII-XX*. Barcelona: Biblioteca de Catalunya, 1993.
- Bohigas, Pere. *El libro español*. Barcelona: Gustavo Gili, 1962.
- Bohigas, Pere. "Introducció" a Josep M. Madurell. *Claudi Bornat*. Barcelona: Fundació Salvador Vives Casajuana, 1973, pàg. I-X.
- Bohigas, Pere. "Assaig sobre el primer segle de la impremta als Països Catalans". Dins: *Exposició commemorativa del V centenari de la impremta. El llibre incunable als Països Catalans*. Barcelona: Diputació Provincial de Barcelona, 1976, pàg. 7-39.
- Bohigas, Pere. Article "Llibre" dins Molas, Joaquim i Massot i Muntaner, Josep (dir.). *Diccionari de la literatura catalana*. Barcelona: Edicions 62, 1979, pàg. 398-408.
- Campmany, Maria. *Claudi Bornat, impressor-llibreter català del segle XVI*. Memòria de l'Escola de Bibliotecàries (abril 1934).

Cátedra, Pedro M. "Diego Gumiel i la impremta incunable a Girona". Dins *Història de París i Viana. Edició facsímil de la primera impressió catalana (Girona, 1495)*. Girona: Diputació de Girona, 1986, pàg. 59-92.

V Centenario de la imprenta en Barcelona: exposición documental y bibliografía. Barcelona: [s/ed], 1975.

Comet, J. *L'imprimerie à Perpignan depuis les origines jusqu'à nos jours*. Perpinyà: imprimerie de J. Comet, 1908.

Delgado Casado, Juan. *Diccionario de impresores españoles. (Siglos XV-XVII)*. 2 vol. Madrid: Arco/Libros, 1996.

Duran, Eulàlia. "Renaixement i Barroc: la il·lusió de la modernitat". Dins *Història de la cultura catalana*. Vol. II: *Renaixement i Barroc. Els segles XVI i XVII*. Barcelona: Edicions 62, 1997, esp. pàg. 125-129.

Escolar Sobrino, Hipólito (dir.). *Historia ilustrada del libro español. De los incunables al siglo XVIII*. Madrid: Pirámide, 1994.

Exposició commemorativa del V centenari de la impremta. El llibre incunable als Països Catalans. Barcelona: Diputació Provincial de Barcelona, 1976.

Fuster, Joan. "Lectors i escriptors en la València del segle XV". Dins *Obres completes*, vol. 1. Barcelona: Edicions 62, 1968, pàg. 317-390.

Fuster, Joan. *L'aventura del llibre català*. Barcelona: Empúries, 1992.

González i Sugrañes, Miquel. *Contribució a la història dels antics gremis dels arts y oficis de la ciutat de Barcelona. Volum segon: Llibreters-Estampers*. Barcelona: Estampa d'Henrich i companyia, 1918.

La guerra dels Segadors a través de la premsa de l'època. A cura de Henry Ettinghausen. 4 vol. Barcelona: Curial, 1993.

Haebler, Konrad. *Bibliografía ibérica del siglo XV*. 2 vol. [Facsímil de l'edició dels anys 1903 i 1917]. Madrid: Julio Ollero, 1992.

Jiménez Catalán, Manuel. *La imprenta en Lérida. Ensayo bibliográfico (1479-1917)*. Lleida: Universitat de Lleida; Biblioteca Nacional de Madrid; Institut d'Estudis Ilerdencs, 1997.

Madurell i Marimon, Josep M. "Algunas antiguas ediciones barcelonesas de libros (1502-1704)". *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, XXIV (1951-52), pàg. 133-172.

- Madurell i Marimon, Josep M. i Rubió i Balaguer, Jordi. *Documentos para la historia de la imprenta y librería en Barcelona (1474-1553)*. Barcelona: Gremios de editores, de librerías y de maestros impresores, 1955.
- Madurell i Marimon, Josep M. "Pere Rayner". *Gutenberg-Jahrbuch*. Mainz: 1967, pàg. 130-137.
- Madurell i Marimon, Josep M. "Jaume Cendrath". Mainz: *Gutenberg-Jahrbuch* 1969, pàg. 132-138.
- Madurell i Marimon, Josep M. "Samsó Arbús". Mainz: *Gutenberg-Jahrbuch* 1971, pàg. 200-208.
- Madurell i Marimon, Josep M. "Hubert Gotard". *Gutenberg-Jahrbuch*, 1972, pàg. 188-196.
- Madurell i Marimon, Josep M. *Claudi Bornat*. Barcelona: Fundació Salvador Vives i Casajuana, 1973.
- Madurell i Marimon, Josep M. "Claudi Bornat, en Barcelona (1548-1581)". *Gutenberg-Jahrbuch*. Mainz: 1979, pàg. 162-171.
- Mas, Josep. "Notes sobre estampers antics a Catalunya". *Butlletí de la Biblioteca de Catalunya*, núm. 7 (1917), pàg. 37-46.
- Millà, Francesc. *L'art de la impremta a Catalunya. Assaig històric amb notes tècniques*. Barcelona: Millà, 1949.
- Millares Carlo, Agustín. "Introducción al estudio de la historia y bibliografía de la imprenta en Barcelona en el siglo XVI. Los impresores del período renacentista". *Boletín Millares Carlo*, II-3 (1981), pàg. 9-120.
- Millares Carlo, Agustín. "La imprenta en Barcelona en el siglo XVI". Dins *Historia de la imprenta hispana*. Madrid: Editora Nacional, 1982, pàg. 491-643.
- Mirambell i Belloc, Enric. *Història de la impremta a la ciutat de Girona*. Girona: Ajuntament de Girona; Institut d'Estudis Gironins; Diputació de Girona, 1988.
- Molas i Ribalta, Pere. "La confraria de sant Joan ante Portam Latinam" i "Els impressors de Barcelona: la lluita pel gremi". Dins: *Cinc segles d'història gràfica*. Barcelona: Gremi d'Indústries Gràfiques de Barcelona, 1998, pàg. 36-39 i 40-47.
- Montserrat. *Cinc-cents anys de publicacions (1499-1999)*. Barcelona: Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya, 1999.
- Norton, Frederick. J. *La imprenta en España (1501-1520)*. Madrid: Ollero&Ramos, 1997.

Palau i Dulcet, Antoni. *Manual del librero hispanoamericano*. 28 vol. Barcelona: Llibreria Palau, 1948-1977 (2a ed.).

Pascual, Jaime [Pedro M. Cátedra]. "Literatura e imprenta en la Barcelona del siglo XVII. (El caso de Antonio Lacavallería)". *El Crotalón*, núm. 2 (1985), pàg. 607-639.

Peña Díaz, Manuel. "Librería y edición en la Barcelona del XVI: el librero-editor Joan Guardiola". *Manuscrits*, núm. 9 (gener 1991), pàg. 345-367.

Peña Díaz, Manuel. "Libro e inquisición: conflictos y actitudes sociales en Barcelona en el siglo XVI". *Historia social*, núm. 14 (tardor 1992), pàg. 85-95.

Peña Díaz, Manuel. *Cataluña en el Renacimiento: libros y lenguas*. Lleida: Milenio, 1996.

Peña Díaz, Manuel. *El laberinto de los libros. Historia cultural de la Barcelona del Quinientos*. Madrid: Pirámide, 1997.

Pinto, Virgilio. "La censura: sistemas de control e instrumentos de acción". Dins Àngel Alcalá et alii. *Inquisición española y mentalidad inquisitorial*. Barcelona: Ariel, 1984, pàg. 269-287.

Quadrado Balmanya, Mònica et alii. "L'impressor-gravador català Llorenç Déu (ca. 1580-1648). Algunes notícies". *Matèria*, núm. 1 (2001), pàg. 273-282.

Renaixement a la carta. A cura d'Eulàlia Duran i Josep Solervicens. Vic: Eumo, 1996.

Roig i Albareda, Montserrat. *Carles Amorós, impressor a Barcelona la primera meitat del segle XVI*. Memòria de l'Escola de Bibliotecàries (1933).

Rubió i Balaguer, Jordi. *La cultura catalana del Renaixement a la Decadència*. Barcelona: Edicions 62, 1964 (esp. pàg. 79-89 i 113-129).

Rubió i Balaguer, Jordi. *De l'Edat Mitjana al Renaixement*. Barcelona: Teide, 1979 (esp. pàg. 123-135).

Rubió i Balaguer, Jordi. *Impremta i llibreria a Barcelona (1474-1553)*. Barcelona: Diputació de Barcelona, 1986. [Es tracta de la versió catalana, enriquida amb aportacions esporàdiques de Jordi Rubió i Lois, de la magistral introducció als *Documentos...*, comentats pel doctor Rubió i transcrits per Josep M. Madurell.]

Rubió i Balaguer, Jordi. *Llibreters i impressors a la Corona d'Aragó*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1993. [Conté treballs importantíssims, com ara la "Integración de los impresores alemanes en la vida social y económica de Cataluña y Valencia en los siglos XV-XVI" (article de 1962) o la mateixa versió catalana del títol anterior.]

- Salvat i Bové, Joan. *La impremta en Tarragona (siglos XV-XVIII)*. Tarragona: Ajuntament de Tarragona, 1977.
- Simón Palmer, María del Carmen. "Bibliografía de Cataluña. Notas para su realización. Tomo I (1481-1765)". *Cuadernos bibliográficos*, núm. XLI. Madrid: CSIC, 1980.
- Socias Batet, Immaculada. "Una panoràmica sobre el gravat xilogràfic català del Sis-cents". *D'Art*, núm. (1994), pàg. 281-294.
- Socias Batet, Immaculada. *Els impressors Jolis-Pla i la cultura gràfica catalana en els segles XVII i XVIII*. Barcelona: Curial Edicions Catalanes; Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2001.
- Sol, Romà i Torres, Carme. *La impremta de Lleida (segles XV-XIX)*. Alcoletge: Ribera&Rius, 1996.
- Typographica. L'edició catalana, del llibre incunable al 1939*. Barcelona: Biblioteca de Catalunya, 1996.
- Torra, Jordi. "La impremta als països de parla catalana del Renaixement al Barroc". *Item. Revista de Biblioteconomia i Documentació*, núm. 5 (juliol-desembre 1989), pàg. 83-92.
- Venegas, Alexandre. "Pasión y muerte del impresor Pierres Regnier". *Revista de llibreria antiquària*, núm. 12 (octubre 1986), pàg. 12-17.
- Viada i Lluch, Lluís C. "L'estampa barcelonina dels Cormellas". *Calendari català per a l'any 1901*. Col·leccionat i publicat per Joan Bta. Battle. Barcelona: L'Arxiu, [1901], pàg. 148-153.
- Viada i Lluch, Lluís C. "L'estampa barcelonina d'En Pere i d'En Pau Malo davant la rectoria del Pi". *Butlletí de la Biblioteca de Catalunya*, núm. 8 (1918-1919), pàg. 5-31.
- Viada i Lluch, Lluís C. "L'estampa barcelonina d'En Pere i d'En Pau Malo davant de la rectoria del Pi: una conjectura cervàntica". *Butlletí de la Biblioteca de Catalunya*, núm. 9 (1920-1922), pàg. 225-237.
- Vindel, Francisco. *El arte tipográfico en Cataluña durante el siglo XV*. Madrid: Ministerio de Asuntos Exteriores, 1945.
- Virgili i Sanromà, Josep-P. *Bibliografia tarragonina a través de les seves imprentes*. Tarragona: Bibliòfils de Tarragona, 1990.

Índex onomàstic

A

Abadal i Morató, Pere	232, 238
Acosta, José de	196
Aftoni	208
Aguilafuente	21
Aguilar, Bartomeu	173
Aguiló, Marià	320
Agustí, Miquel	299
Agustí, sant	16, 51, 282
Agustín, Antoni	165-167
Àlbert Magne, sant	24, 53, 78
Alcalá de Henares	111, 164, 197, 273, 332
Alegre, Francesc	76, 136, 143, 144
Aleix, mestre	111, 148
Alexandre VI	33, 216
Alfons el Magnànim	105
Almugàver, Joan	152
Alonso de Burgos, Pedro	184, 188, 197, 208, 276
Alòs, Joan	316
Altés, Francesc Xavier	32
Amat, Joan Carles	236, 252, 293
Amerbach, Johannes	149
Amiguet, Antoni	66
Amorós, Carles	40, 43, 67, 91, 101, 102, 136, 142, 152, 171, 175, 177, 178, 180, 181
Amorós, Caterina	180
Amorós, Francesc Carles	177
Amorós, Joan	171
Amorós, Joan Carles (o Joanot)	126, 127 177, 178, 179, 180
Andreu, Jacint	260, 268, 279, 314
Anglada, Maurici	250-254
Anvers	128, 156

Arbús, Samsó (o Argues, Narcís Samsó)	164, 169, 170, 184, 204, 206, 255
Aretino (o Aretí), Pietro	66
Argany, Gabriel	254
Argilagues, Francesc	18, 19, 148
Argilata, Pere d'	26, 89, 148
Arias Montano, Bernardino	293
Ariosto, Ludovico	209
Aristòtil	17, 22-24, 52, 53, 55
Aroza, Diego de	254
Ascona, Martí	260
Aubret	194
Àustria, Joan d'	236
Avella, Baltasar	164, 172
Avellaneda, Alonso Fernández	240
Ayala, Juan de	39, 182
Ayala, Martín de	39, 182

B

Badia, Guillem	260
Badia, Jeroni	116, 117
Bages, Damià	127
Bages, Joan	116, 125, 153, 154, 174, 183
Barbatia, Andreu (o Andreas)	75, 142
Barcelona	77, 78, 82, 84, 87-90, 92, 95, 96, 100-102, 110, 112, 117, 121, 124, 125, 127, 133, 134, 136, 138, 139, 140, 142, 143, 144, 146-148, 153, 158, 160, 163-165, 169-172, 174, 175, 180, 184, 187, 189, 190, 192, 194, 197, 200-202, 211-213, 217, 220, 224-226, 232, 233, 238, 239, 249, 256, 260, 264, 266-268, 271, 272, 274, 278, 280, 281, 289-291, 302-304, 308, 310, 316, 319, 324, 329, 330, 332
Baró, Joan	20, 148, 149
Barra, Francesc	293
Bartau, Esteve	256, 257

Bartau, Joan.....	257
Basilea.....	41, 149, 220
Bassols i Rafart, Francesc.....	124
Belarmino, Roberto.....	280
Benet XIII.....	104
Bernat, sant.....	174
Biscarra, Pere.....	205, 206
Bisticci, Vespasiano da.....	17
Bles.....	225
Blosio, Ludovic.....	243
Boeci.....	24, 51, 53
Bohigas, Pere.....	17, 22, 206, 231
Bollo, Damià.....	299
Bolós, Carles (cf. Amorós, Carles).....	171
Bonaventura, sant.....	76, 93, 250
Bonet, Mateu.....	36, 134
Bonetus, Nicolau.....	76
Bonilla, Juan de.....	194
Bonvicinus de Ripa, fra.....	82
Bora, Mose.....	58
Bordas, Bartomeu.....	252, 253
Bornat, Claudi (o Claudes).....	40, 96, 116, 121, 161, 170, 180, 184, 194, 198, 202-209, 224
Botero Benes, J.....	243
Boscà, Joan.....	144, 152-154, 184, 330
Bosch, Andreu.....	255, 256, 307
Botel, Enric.....	16, 22-24, 37, 51-54, 68, 131, 132
Botín, Pere.....	185
Boxeró, Antoni.....	172
Brancaccio, Lelio.....	291
Breffel, Bartomeu.....	257
Bro, Gabriel.....	246, 248
Brudieu, Joan.....	200
Brun, Pere.....	23, 54-56, 77, 132
Burgos.....	68, 197
Burgos, Pedro Alfonso de.....	184, 188, 197 208, 276
Burguès, Jeroni Joan.....	168, 199
Busa, Gabriel.....	136, 175

C

Cabanes, Jaume.....	246
Cabrit, Francesc.....	116
Cabrit, Miquel.....	99, 100, 117, 220, 226
Cadima, Diego.....	160
Caixanes, Bernat.....	192
Calafat, Nicolau.....	26
Calderón de la Barca, Pedro.....	318
Callís, Jaume.....	80, 142, 175, 184
Calvo, Juan.....	196
Camós, Marc Antoni de.....	192
Campis, Petrus de.....	70
Canals, Pau.....	251
Càncer, Jaume.....	196
Capella, fra Andreu.....	198
Carbonell, Pere Miquel.....	15, 16, 96, 106-109, 126, 128, 175, 211
Cardona.....	271
Cardona, Gabriel.....	82
Carles I.....	151, 179, 217
Carles II.....	254
Carles III.....	116, 318, 324
Carner, Miquela.....	68
Casadevall, Silvestre.....	297, 312
Casafranca, Blanca.....	212
Casafranca, Jaume de.....	62, 211
Casarachs, Josep.....	294
Casas, Bartolomé de las.....	310
Casas, Narcís.....	260, 294
Cases, Magí.....	320, 321
Castany, Enric.....	252
Castiglione, Baltasar di.....	152, 184
Castillo, Hernando del.....	150, 151
Castrovol, Petrus de.....	24, 53
Cató.....	186, 188, 236, 277
Cauliac, Gui de.....	58, 75, 91, 142
Cays, Jaume.....	270, 279, 294
Cendrat, Jaume.....	164, 184, 194-196, 198, 204, 281
Cendrós, Llorenç.....	294, 297, 314
Cervantes, Miquel de.....	273, 277, 298, 330, 332

Cervantes de Gaeta, Gaspar	161, 166, 194
Cervera	124
Chamuin	246
Charles, Stephanus	38
Ciceró	133, 159, 196, 208, 276, 298
Ciril d'Alexandria, sant	144
Cisneros, abat (cf. García Jiménez de Cisneros)	30-34 186, 188, 192
Cisteller, Dídac	241
Clein, Johan	140
Colom, Cristòfor	78, 139
Colònia	128, 216
Colònia, Hermann de	18
Colonna, Egidio (dit també Aegidius Romanus)	22, 56
Coma, Pere Màrtir	161, 170, 186, 208, 250
Comminges	181
Constança, Pau de (cf. Hurus, Pau)	22, 52, 54, 55, 77, 133, 139
Constantí	104
Cormellas, Francesc	
Cormellas, Francisco	274
Cormellas, Sebastià (pare i fill)	189, 193, 201, 238, 240, 267, 273, 275, 276, 278, 280, 284, 314, 316, 332
Cormellas (o Ginefreda), Teresa	278, 279, 280
Corominas, Esteve	248
Corró, Antoni Ramon	16, 62, 105, 106, 107
Corró, Eulàlia	106
Corró, Joan (o Joan Ramon)	73, 74, 102, 112
Cortey, Jaume	116, 118, 119, 183, 185, 186, 187, 189, 198, 225
Cortey, Joan	187
Cortey, Pau	118, 185, 187, 188, 189, 198, 204
Corteya, Joana	187
Costilla, Jordi	71
Cros, Francesc	260
Cucala, Bartomeu	180, 184

D

Dante Alighieri	159
Dauder, Rafael	116, 117, 125, 73, 173, 183
Debato, Joan	38
Desclot, Bernat	278
Despí, Miquel	164
Despujol, Segimon	272
Dessi, Joan	295
Déu, Elena	297
Déu, Llorenç	232, 233, 281, 284, 295-298
Deza, Diego de	66
Diago, fra Francesc	272, 278
Dolcet, Benet	224
Dolet, Etienne	220
Domènec, Antoni Vicenç	243, 272,
Domènech, B.	200
Domingo, Bernat	164
Domingo de Ros, Alejandro	235
Donat	70
Dòtil, Girald	271, 272
Duran, Martí	18
Duran, Pere	36, 70
Duran i Sanpere, Agustí	22

E

Ecolampadi	220
Eimeric, Nicolau	66
Einbeck	51
Eiximenis, Francesc	20, 25, 27, 66, 68, 72, 76, 82, 87, 88, 139, 144, 158, 159, 176
Elias, Josep	256
Elna	26, 89, 142, 169, 170, 208, 257
Erasme de Rotterdam	122, 123, 138, 141, 149, 186, 196, 199, 208, 220, 236, 262
Ercilla, Alonso de	170, 201
Escobar, Francisco de	208
Escòcia, Sebastià d'	36, 81
Espalion (Espaon)	181
Estall, Jerònima	252

Esteve, Joan.....	139
Estruç, Bernat.....	164
Eurípides.....	190

F

Farnós, Joan.....	204
Felip II.....	192, 215, 224, 250
Felip IV.....	252, 256
Felip V.....	124, 254
Feliu de la Penya, Narcís.....	318, 326, 327
Fenollet, Lluís de.....	77
Ferber, Frank.....	66, 112
Ferran d'Antequera.....	104, 105,
Ferran II d'Aragó.....	81, 91,
Ferrer, Antoni i Baltasar.....	267, 313, 315, 316
Ferrer, Bonifaci.....	212
Ferrer, Carmini.....	36, 66, 69, 70, 81,
	97, 100, 102, 125,
	126, 140, 141, 172
Ferrer, Joan.....	116, 125, 148
Ferrer, Macià.....	87
Ferrer, Miquel.....	250
Ferrer i Nogués, Francesc.....	252
Figueró, Pere.....	260
Figueró, Rafael (pare i fill).....	260, 261, 268,
	319, 321, 323-328
Flavius Josephus (o Flavi Josep).....	57,
	148, 255
Florència.....	128, 176
Flores, Juan de.....	52
Florus, Hercules.....	66
Florus, Lucius Anneus.....	208, 209
Fogarolas, Joan.....	328
Fontanella, Francesc.....	20, 302
Fontanella, Joan Pere.....	275, 296, 308
Forcada, Josep.....	267, 313, 317
Fornós, Joan.....	194
Franch, Francesc.....	75
Frankfurt.....	140
Froben, Johannes.....	149, 150, 220
Fust, Johannes.....	110

G

Galè.....	18
Ganie, Gili.....	224
Garcia, Francesc Vicent.....	20, 328
García Jiménez de Cisneros.....	30, 186, 188, 192
Garibay, Esteban de.....	278
Garrich, Arnau.....	164, 165, 170, 194, 198, 242
Garrich, Gaspar.....	164, 242-244, 248, 303
Gascon, Jaume.....	279
Gavarró, Bartomeu.....	102, 116
Gavarró, Pere Ramon.....	68, 87
Gelabert, mestre.....	149
Gelabert, Martí.....	260, 293, 294, 313, 314, 319
Gelabert, Pere.....	164
Gènova.....	112
Gerson.....	78, 174
Gherlinc, Joan.....	21, 27, 38, 59, 60, 62, 64, 73,
	74, 112, 132-136, 150, 152,
Gil, Jeroni.....	258
Gilabert, Francesc de.....	250
Gilo (o Giglo), Joan.....	38
Ginebreda, Antoni.....	24, 53
Giovio, Paulo.....	127
Girardus.....	54, 55, 132
Girauld, Antoni.....	170
Girón de Rebolledo, Anna.....	153
Girona.....	24, 25, 27, 28, 43, 60, 68, 69,
	70, 81, 85, 126, 139, 144, 163, 164,
	172, 174, 194, 242, 243, 246, 247, 319
Góngora, Luis de.....	308
Gontier, Antoni.....	101
González i Sugrañes, Miquel.....	280, 285
Gotard, Antoni.....	197
Gotard, Hubert.....	161, 169, 197, 198,
	200, 204, 274
Gotard, Pau.....	197
Gotard, Pere.....	201
Gracián, Baltasar.....	311, 322,
Gracián Dantisco, Lucas.....	258
Graells, Gabriel.....	271, 272, 298

Granada, fray Luis de	192, 194, 199, 208, 214, 242, 243, 251, 276
Granado, Diego	250
Granollachs, Bernat de	91, 139
Gras, mossèn	69
Guardiola, Joan	102, 116, 122, 125-128, 180
Guevara, Antonio de	159, 176, 222, 311
Guissona	126
Gumiel de Hizán	68
Gumiel, Diego	25, 36, 68-71, 76, 81, 144, 172
Gurrea, Diego de	240, 251
Gutenberg, Johannes	21, 28, 110

H

Haebler, Konrad	78
Heidelberg	84
Herederes de la Viuda Pla	238
Hipòcrates	18
Holtz, Jordi Von	22, 52, 131, 132,
Hurtado de Mendoza, Diego	250
Hurus, Pau	22, 52, 54, 55, 77, 133, 139,

I

Isaac	70
Isop	126, 144, 180, 293, 311, 322
Ivarra, Martí	66, 149, 150, 175

J

Janer, Jaume	75
Janer, Joan	20
Jaume I	20
Joan II d'Aragó	15, 41
Joan de la Creu, sant	277, 317
Jolis, Isabel	323
Jolis, Antoni	192

Jolis, Joan	232, 238, 260, 268, 314, 319, 320, 322, 323
Jorba, Dionís	196, 200, 201
Jordà, Joan	116
Juana Inés de la Cruz, sor	318
Julivà, Margarida	251

K

Kempis, Thomas de	174, 175, 192, 208, 251
Koberger, Anton	101
Koberger, Hans	101, 148, 156

L

Labarola, Bartomeu	35, 81, 82, 133, 142
Labià, Francesc	183, 116
Labori, Joan	39
Lacavalleria, Antoni	233, 238, 260, 266, 268, 307, 309, 310, 312
Lacavalleria, Joan	312
Lacavalleria, Pere	238, 256, 307, 308
Larcher, Pere	260
Lavilla, Josep	252
Ledesma, pare	315
León, fray Luis de	192
Lepant	188, 190
Leya, Joan de	116
Lichtemberg	65
Lió	96
Llacers, Jaume	127, 174, 180, 183
Llacers, Llorenç	116
Llaguna, Antoni Eudald	308
Lleida	23, 24, 26, 37, 52, 53, 68, 101, 110, 139, 163-166, 249, 250, 252-254, 281, 311
Lleó X	216
Lliberós, Esteve	272, 298
Llopis, Josep	268, 313, 317, 318, 323
Llopis, Pere	148
Llorenç, Andreu	251, 252
Llull, Ramon	20, 76, 78, 79, 99, 113, 138, 176, 208

Lofrasso, Antoni.....	188
López de Úbeda, Francisco.....	308
Loriente, Tomàs.....	279
Lovaina.....	218
Luca.....	218
Luquian, Josep.....	168
Luschner, Joan.....	23, 26, 31, 32, 34, 37, 38, 65-67, 87, 138,172
Luschner, Joanot.....	173
Luter, Martí.....	210

M

Madurell, Josep M.....	15, 40, 67, 97, 204
Maffei, P. J.....	199
Magallon, Jaume.....	254
Magdeburg.....	216
Magúncia.....	52, 216
Mai, Miquel.....	136
Mall, Joan.....	127
Malla, Felip de.....	24, 87
Malo, Pau.....	192, 193, 274
Malo, Pere.....	164, 185, 188, 189, 190-192, 332
Manescal, Jaume.....	102, 116, 125, 178, 183
Manescal, Joan Pau.....	226
Manescal, Lluís.....	249, 250, 251, 253, 281
Manlleu.....	323
Manresa.....	34, 238, 308, 319
Manuzio, Aldo.....	149, 150
Marcet, abat.....	34
March, Ausiàs.....	20, 176, 203, 208
Marés, Francesc.....	310
Margarit, Jeroni.....	160, 194, 249, 251, 281-283
Marini, Lelio.....	192
Marquès, Antoni.....	240, 252
Marquilles, Jaume.....	66, 67
Marquina, Martí de.....	96
Martí, Joan Pau.....	280, 318
Martí, Raimon.....	248
Martí i Viladamor, Francesc (pare i fill).....	296, 302
Martorell, Francesc.....	258
Martorell, Joanot.....	70
Martorell, Pere.....	258
Martorell i de la Luna, Francesc.....	258
Mas, Bartomeu.....	255
Masawaih, Yahia B.....	184
Masdeu, Eulàlia.....	190
Mates, Bartomeu.....	21, 59, 61, 62, 148
Mateu, mestre.....	240
Mateu, Pere Pau.....	260
Matevat, Caterina.....	294
Matevat, Jaume.....	284, 287, 289, 291, 300
Matevat, Sebastià.....	284, 285, 286, 295
Matheu, Pere Benet.....	93
Matoses, Pere Joan.....	148
Mayo, Juan.....	322
Mayronis, Franciscus.....	53
Mazan, Nicolau.....	101
Mèdici, Cosme de.....	17
Metge, Bernat.....	101
Metz.....	216
Mey, Felip.....	166-168
Mey, Joan.....	166
Mieres, Miquel.....	70, 172
Milà.....	96
Millà, Llätzer.....	174, 178, 183
Millán, Juan.....	166
Miquel, Francesc.....	190
Miquel, Pere.....	20, 35, 36, 62, 64, 68, 70, 73, 74, 76, 100, 102, 104, 112, 134-136, 142, 144, 152, 211
Mirambell, Enric.....	164, 244
Miró, Joan.....	173
Molina, Tirso de.....	283
Moliner, Joan Pere.....	241
Moncayo, Juan de.....	252
Mondragón, Jerónimo de.....	166
Moner, Pere.....	176
Montcada, Francesc de.....	296
Montemayor, Jorge de.....	187, 276
Monterocherii, Guido de.....	25
Montpezat, Arnau Guillem.....	163, 182
Montpezat, Pere.....	39, 94, 163, 170, 173, 181, 182, 183, 184, 194, 204

Montserrat	26, 29-32, 34, 65, 92, 137, 139, 142, 163, 183, 184, 186, 208
Moradell, Domingo	304
Moreno, Antonio	329
Moyà, Josep	267
Muntaner, Ramon	20, 186, 187

N

Nebrija, Antonio de	58, 66, 87, 91, 93, 122, 136, 138, 142, 143, 146, 152, 175, 179, 191, 196, 199, 208, 236, 262, 297
Nicolau V	17
Nieremberg, Joan Eusebi	312
Niger, Franciscus	85
Nigro (o Negro), Jeroni	59, 60, 112
Noguera, Joan	260
Nogués, Gabriel	300, 302
Nogués, Joan	253
Nola, Rupert de	176, 188
Norton, Frederick J.	156, 158
Nunyes, Pere Joan	190, 192, 196, 197, 201
Nuremberg	101, 104, 156

O

Olesa de Montserrat	92
Oliva, Francesc	246, 248
Oliver, Antoni	118
Oliver, Maria	322
Ovidi	74, 76, 136, 143, 144, 167, 262

P

Pacheco de Narváez, Luis	301
Painter, George D.	22
Païssa	267
Palau, Lluís	256
Palmart, Lambert	37
Palmireno, Joan Llorenç	191, 201, 272
Palol, Jeroni (pare i fill)	244, 245-247, 260

Palou, Lluís	66
Papió, Bernat	183
París	41, 128, 225, 304, 305
Pasqual, Francesc	260
Pasqual, Pere	85
Pau, J. B.	200
Pau, Jeroni	16, 75, 107
Pavia	96
Pedra, Pere de la	65
Peguera, Lluís de	191, 199, 283, 291, 312, 328
Peiró, Joan	22, 136
Peña, Manuel	158, 160, 162
Peralta, Narcís	309
Peres, Miquel	78, 174
Pérez, Jaume	58
Pérez de Hita, Ginés	295
Pérez de Montalbán, Juan	258
Pérez de Valdivia, Diego	195
Perotti (o Perottus), Niccolò	17, 22, 23, 54, 55, 132, 136
Perpinyà	26, 38, 68, 89, 90, 92, 139, 148, 149, 163, 169, 170, 255, 257, 307
Petrarca, Francesco	159
Pi, Jeroni	116
Pi, Joan	244, 248
Piles, Martí	326
Pisa	18
Pla, Jaume	116
Pla, Joan	61, 69
Planck, Joan	22, 52, 54, 131
Plantin, Christophe	156
Plutarc	318
Poc, Reginald	256
Pons, Miquel	166
Pons d'Icart, Lluís	165
Posa, Pere	23, 35, 46, 55, 77, 80, 97, 99, 102, 147, 172
Pou, Gabriel	35, 81
Pou, Onofre	170, 318
Pou, Rafael	248
Prats, Gabriel	68
Prats, Miquel	166

Preus, Gerald.....	66
Puig, Pere.....	166
Pujades, Jeroni.....	282, 283
Pujol, Joan.....	190

Q

Queraltó, Ramon de.....	254
Quevedo, Francisco de.....	257, 293, 298, 318, 328
Quiroga, Gaspar de.....	220
Quixot, don.....	239, 240, 273, 314, 329-332

R

Rami, Joan Fèlix.....	254
Rami, Josep.....	254
Ramon, Magí.....	303, 320, 321
Ravensburg.....	54
Rebullosa, fra Jaume.....	243
Regnier (o Rayner), Isabel.....	224-226
Regnier (o Rayner), Pere.....	226
Renaudot, Théophraste.....	304
Rennes.....	225
Reyner, Corneli, Lluís i Francesc.....	257
Rialp, Llorenç.....	116
Richelieu, cardenal.....	304
Riera, Bartomeua.....	97
Riera, Miquel.....	66, 96, 97, 114, 141
Rivadeneira, Pere.....	196, 282
Rix de Chur, Hans.....	58, 84, 110
Roa, Martín de.....	243
Robert, Felip.....	167, 168, 239, 240
Robert, Gabriel.....	240, 241
Robinell, Joan.....	96
Robles, Antonio de.....	166, 249
Robles, Pedro de.....	164-166, 274
Roca, Antic.....	208
Rodríguez de la Torre, Alonso.....	106
Roig, Jaume.....	20, 187
Roig i Jalpí, Joan Gaspar.....	315
Roís de Corella, Joan.....	72, 93, 139
Rojas, Agustín de.....	250

Roma.....	29, 128, 209, 214, 259
Romaguera, Francesc.....	245
Romaguera, Josep.....	321, 322
Romero, Lorenzo.....	240
Romeu, Francesc.....	173
Romeu, Jaume.....	234, 244, 289, 303, 304
Rosenbach, Joan.....	16, 26, 31, 34, 37, 38, 40, 42, 65, 76, 83, 84, 85, 86, 87, 89, 91, 92, 94, 102, 107, 140, 142-144, 148, 150, 163, 169, 172, 173, 181, 217
Rosenheyer, Vendelin.....	65, 66, 87
Rouen.....	225
Roure, Lluís.....	255, 256
Rubió i Balaguer, Jordi.....	22
Rufus, Curci.....	77
Rumilly.....	197

S

Sa Coma, Joan.....	102, 106, 111, 112
Sala, Gaspar.....	302, 308
Sala, Jaume.....	62, 260
Salamanca.....	64, 111, 160
Salas, Gaspar.....	290
Salat, Jaume.....	62
Salazar, Simón de.....	245
Sal-lusti.....	17, 108, 109
Salom, Antoni.....	169
Salzburg, Joan de.....	22, 54, 133
Sandoval, Prudencio de.....	277
San Pedro, Diego de.....	85
Sánchez de Vercial, Clemente.....	53
Sant Feliu de Torelló.....	319
Sant Jeroni de la Murtra.....	19
Santàngel, Lluís de.....	78
Santcliment, Francesc de.....	23, 24, 53, 78
Santes Creus.....	20
Saragossa.....	52, 54, 55, 139, 165, 189, 194, 254
Sarroca, Josep.....	303
Sastre, Bartomeu.....	106

Saxònia.....	65
Saxònia, Enric de (cf. Botel, Enric).....	16, 22-24, 37, 51-54, 68, 131, 132
Scala Dei.....	66, 68, 169, 198
Schöffler, Peter.....	110
Segòvia.....	21
Sèneca.....	16, 107
Septemgranges, Corneille de.....	126
Serafí, Pere.....	205, 208
Serra, mestre.....	82, 142
Servent, Francesc.....	149
Seu d'Urgell, la.....	142
Sevilla.....	55, 139, 219
Siena.....	18, 218
Sierra i Martí.....	280
Simon, Baltasar.....	190
Simon, Domingo.....	254
Simon, Joan.....	242
Sojo, Gonçal de.....	208
Solà, Jaume.....	322
Solà, Narcís.....	89, 91, 148
Soler, Josep.....	260, 279
Solís, Antonio de.....	318
Solsona.....	319
Sorbona, la.....	218
Spindeler, Nicolau.....	22, 23, 25, 37, 55-59, 66, 79, 111, 112, 132, 172, 212
Subiaco.....	29
Subirà, Francesc.....	248
Sulpitius.....	75
Sunyer, fra Domingo.....	256
Surià, Francesc.....	317
Surià, Jaume.....	317
Surià, Vicenç.....	260, 268, 279, 280, 316, 317, 321

T

Tàcit.....	293
Taix, Jeroni.....	245, 276
Tarafa, Francesc.....	126

Tarascó de Provença.....	171
Tarragona.....	25, 31, 38, 57, 88, 139, 161, 163, 165, 166, 167, 194, 239, 241, 303
Tàrrega.....	125
Terenci (Publi Terenci l'Africà).....	84, 87, 159, 190, 236
Terés, Joan.....	167, 168, 240
Teresa de Jesús, santa.....	195, 250, 285, 328
Timoneda, Joan.....	196
Titelmann, F.....	191
Toledo.....	39, 139, 182, 220, 225, 283
Tolosa de Llenguadoc.....	38, 64, 139, 181, 246
Tomàs d'Aquino, sant.....	55, 148, 208
Tomic, Pere.....	87, 175
Torquemada, Antonio de.....	209
Torra, Pere.....	328
Torrelleó, Alfons de.....	149
Tortosa.....	23, 26, 55, 132, 139, 142, 163, 258, 319
Tortosa, Gabriel.....	104
Tovar, Francisco.....	91
Treveris.....	216
Trinxer, Benet.....	169
Trinxer, Climent.....	116, 117
Trinxer, Francesc.....	173
Trinxer, Joan.....	36, 70, 81, 97, 106, 116, 117, 141, 146, 150, 151, 183
Turmeda, Anselm.....	100, 124, 242

U

Urbino, Frederic d'.....	17

V

Vahí, Narcís.....	248
Valasco de Taranto.....	90
Valdés, Fernando de.....	218, 219
Valdés, Joan de.....	25, 68, 69, 81
València.....	17, 21, 26, 36, 37, 58, 71, 72, 84, 104, 110, 143, 150, 151, 166, 187, 190, 212

Valladolid.....	30-32, 34, 71, 192
Valldemossa.....	26
Vallespeciosa, fra Erasme de.....	51
Vallmanya, Bernardí.....	85
Valls, Joan.....	66
Vega, Lope de.....	250, 253, 272, 277, 281, 298
Velasco, Maria.....	274
Vélez de Guevara, Luis.....	311
Vendome, Gentil de.....	209
Vendrell, Mateu.....	112, 113
Venècia.....	18, 41, 96, 97, 100, 114, 128, 139-141, 148-150, 156, 218, 233, 270
Veredico, Antonio.....	296
Vergerius.....	78
Viada i Lluch, Lluís C.....	189, 332
Vic.....	57, 65, 66, 73, 90, 104, 142, 145, 146, 240, 246, 299, 319
Vic Manrique de Lara, Joan.....	240
Vicent Ferrer, sant.....	212
Vilar, Joan.....	90
Vilaseca, Jaume.....	126, 127
Vilella (botiguer).....	267
Vileta, Lluís Joan.....	191, 206
Villamediana, conde de.....	311
Villanueva, Juan de.....	165, 166
Villedieu, Alexandre de.....	70, 164
Villegas, Alonso de.....	199
Villena, Isabel de.....	176
Viola, Domingo.....	250
Virgili.....	94, 159, 190, 262, 316
Vitoria, Francisco de.....	208
Viuda Anglada.....	251, 252
Viuda Bornat (Anna).....	206
Viuda de Carles Amorós (o Amorosa).....	180
Viuda Cendrat (Vicenta).....	194, 281
Viuda Déu.....	297
Viuda Matevat (o Viuda Matevada).....	294
Viuda de Pere Montpezat (o Viuda Montpezada).....	170, 194, 204
Viuda Roberta.....	241
Vives, Joan Lluís.....	196, 236, 196, 236

W

Wittenberg.....	210

X

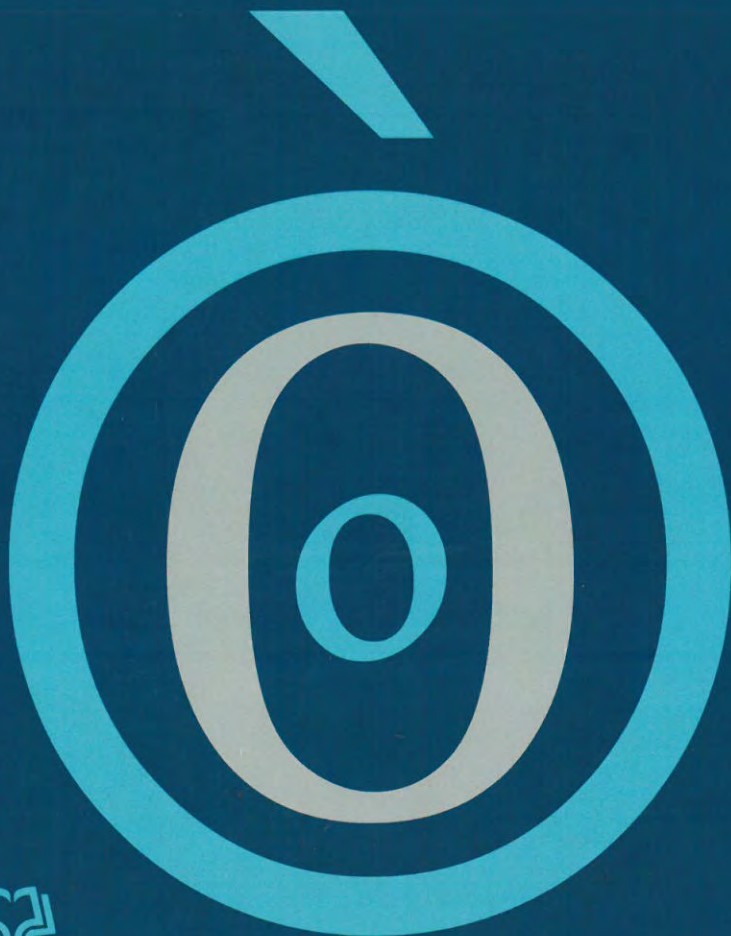
Xammar, Joan Pau.....	296, 301

Z

Zamora, Lorenzo de.....	272
Zayas, María de.....	301
Zwickau.....	56

Aquest volum, primer dels tres projectats sobre la història de l'edició a Catalunya se cenneix als segles XV, XVI i XVII i alterna l'estudi dels antics impressors i editors amb l'anàlisi d'un ventall d'aspectes culturals i sociològics

H i s t

ria de l'

GREMI D'EDITORS DE CATALUNYA